

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTA DOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANA BİLİM DALI
ORTA DOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ BİLİM DALI

**DOĞU AKDENİZ BÖLGESİ ENERJİ POTANSİYELİNİN
EKONOMİ POLİTİK ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

İRFAN HATTATOĞLU

İSTANBUL 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTA DOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ
ORTA DOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ ANA BİLİM DALI
ORTA DOĞU EKONOMİ POLİTİĞİ BİLİM DALI

**DOĞU AKDENİZ BÖLGESİ ENERJİ POTANSİYELİNİN
EKONOMİ POLİTİK ANALİZİ**

Yüksek Lisans Tezi

İRFAN HATTATOĞLU

Danışman: DOÇ. DR. MAHMUT DOĞAN

İSTANBUL 2020

T.C.
MARMARA ÜNİVERSİTESİ
ORTADOĞU VE İSLAM ÜLKELERİ ARAŞTIRMALARI ENSTİTÜSÜ

TEZ ONAYI

Enstitümüz Ortadoğu Ekonomi Politikği Anabilim Dalı Yüksek Lisans öğrencisi 508717021 no'lu İrfan HATTATOĞLU'nun hazırladığı **"Doğu Akdeniz Bölgesi Enerji Potansiyelinin Ekonomi Politik Analizi"** konulu yüksek lisans tezi ile ilgili tez savunması ve sözlü sınavı Lisansüstü Eğitim-Öğretim ve Sınav Yönetmeliği'nin 16. maddesi uyarınca 20/04/2020 tarihinde saat 14.00'da yapılmış sorulan sorulara alınan cevaplar sonucunda adayın tezinin Kabulüne ne OYBİRLİĞİ/~~OYÇOKLUĞU~~YLA karar verilmiştir.

JÜRİ ÜYESİ	KANAATİ	İMZA
Doç. Dr. Mahmut DOĞAN	Olumlu	
Doç. Dr. İdris SARISOY	Olumlu	
Dr. Öğr. Üyesi Suat Eren ÖZYİĞİT	Olumlu	

Yukarıdaki jüri kararı Enstitü Yönetim Kurulu'nun 20.04.2020 tarih ve 2020/06-15 sayılı kararı ile onaylanmıştır.

Orta Doğu ve İslam Ülkeleri Araştırmaları
Enstitüsü Müdürü

Prof. Dr. İsmail Safa ÜSTÜN

-Tez Onayı 3 iş günü içinde ıslak imzalı 3 (üç) kopya halinde Enstitüye teslim edilmelidir.

GENEL BİLGİLER

İsim ve Soyisim	: İrfan Hattatoğlu
Anabilim Dalı	: Ortadoğu Ekonomi Politikası Anabilim Dalı
Programı	: Ortadoğu Ekonomi Politikası
Tez Danışmanı	: Doç. Dr. Mahmut Doğan
Tez Türü ve Tarihi	: Yüksek Lisans - Ocak 2020
Anahtar Kelimeler	: Doğu Akdeniz, doğal gaz, hidrokarbon rezervleri, Kıbrıs sorunu, Kıbrıs müzakereleri

ÖZET

Doğu Akdeniz bölgesinin zengin petrol ve doğal gaz kaynaklarına sahip Orta Doğu ve Kuzey Afrika'ya yakınlığı sebebiyle uzun yıllar hatırı sayılır hidrokarbon rezervleri içerdiği düşünülmüştür. Bu kanaat doğrultusunda uzun yıllar bölgedeki ülkeler denizel alanlarında petrol ve doğal gaz arama faaliyetleri yürütmüştür. Yıllar süren arama faaliyetleri sonrasında teknolojinin de gelişmesi ile bölgede 2000'li yıllardan itibaren yüksek miktarda doğal gaz rezervi bulunmaya başlamıştır. Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri bölgedeki ülkelerin kendi ekonomileri açısından büyük bir önem taşıdığı gibi bölge enerji sektörü açısından da önemli bir potansiyel taşımaktadır. Bunun yanında rezervlerin bölge ülkeleri arasında işbirliğine ve yakınlaşmaya sebep olması, hatta bölgede uzun süredir var olan politik uyuşmazlıkların giderilmesine de katkı sunması beklenmektedir.

Çalışmamızda Doğu Akdeniz doğal gaz rezervlerine ilişkin değerlendirmeler yapılmıştır. Değerlendirme yapılırken muteber enerji ajanslarının ve enerji şirketlerinin yayınladığı güncel verilere başvurulmuş; ayrıca enerji uzmanlarının konuya ilişkin yaptıkları değerlendirmelerden yararlanılmıştır. Bunun yanında Doğu Akdeniz enerji kaynaklarına ilişkin gelişmeler, önde gelen haber ajanslarından veya enerji portallarından takip edilerek kaynaklara ilişkin çalışmaların gelişimine ve seyrine dair bilgiler verilerek bütüncül olarak ve en güncel haliyle ele alınmaya çalışılmıştır. Bu kapsamda Doğu Akdeniz rezervleri tarihi, siyasi ve ekonomik boyutlarıyla tartışılmıştır.

Çalışmanın amacı, genelde Doğu Akdeniz doğal gaz rezervlerinin dünya enerji görünümündeki yerini tespit etmek, özelde ise söz konusu rezervlerin Türkiye açısından değerlendirilmesidir. Bu anlamda çalışmanın asıl amacı rezervlerin Türkiye bakımından ekonomik ve politik perspektiften değerlendirmek olmuştur. Ekonomik yönden, bölgedeki rezervlerin Türkiye ve ekonomisi açısından ne anlama geldiği tespit edilmeye çalışılmış; politik yönden ise rezervlerin varlığının ve kullanımına yönelik planların Türkiye'nin bölgedeki konumunu ne suretle etkilediği mercek altına alınmıştır.

GENERAL INFORMATION

Name and Surname : Irfan Hattatoglu
Field : Economics of the Middle East
Programme : Economics of the Middle East
Supervisor : Asst. Prof. Mahmut Doğan
Type/Date of Thesis : Master's Thesis - January 2020
Keywords : Eastern Mediterranean, natural gas, hydrocarbon reserves, Cyprus dispute, Cyprus Peace Talks

ABSTRACT

East Mediterranean has been thought to have considerable amount of hydrocarbon reserves because it is adjacent to the middle east which has huge amount of oil and natural gas reserves. In accordance with this conviction, countries in the region conducted oil and gas exploration campaigns in their maritime boundaries. After long-lasting efforts and with the help of advancing technology, natural gas reserves of large amount have been explored in the region beginning from 2000s. The reserves explored in the East Mediterranean have an important potential for the countries' economies in the region, as well as for the energy sector in the region. Furthermore, the reserves are expected to cause a cooperation between regional players and to contribute to overcoming everlasting problems in the region.

This study examines East Mediterranean natural gas reserves by making use of actual data provided by respected energy agencies and energy companies. Moreover, opinions of reliable energy experts were taken into account in the research. Besides that, developments regarding East Mediterranean energy resources were followed with help of prominent energy agencies and energy news portals. By that, it was aimed to assess the developments regarding reserves in the region from a holistic perspective by giving the most up-to-date information. In this respect, the topic of the research was handled with political, economical and technical dimensions.

The aim of this study in general is to determine the place of the Eastern Mediterranean natural gas reserves in the world energy outlook. On the other hand, the particular aim of the study is to evaluate the reserves from the perspective of Turkey. In this sense, the main purpose of the study is to assess the reserves from Turkey's standpoint with regards to the economic and political aspects. To fulfill this aim, the reserves in the region is discussed with respect to what they mean for Turkey and Turkish economy. Besides, the study handles the question how the existence and the planned commercialisation of the gas reserves in the region will effect Turkey's position in the region.

İÇİNDEKİLER

ÖZET.....	I
ABSTRACT.....	III
HARİTALAR.....	VII
ŞEKİLLER.....	VIII
KISALTMALAR.....	IX
GİRİŞ.....	1

BİRİNCİ BÖLÜM DOĞU AKDENİZ DENİZ YETKİ ALANLARI

I. DOĞU AKDENİZ COĞRAFYASI.....	5
II. DOĞU AKDENİZ DENİZ YETKİ ALANLARI VE MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE TARTIŞMALARI.....	8
A. TANIMLAR.....	9
1. Kıta Sahaneliği.....	11
2. Münhasır Ekonomik Bölge.....	11
B. BÖLGEDEKİ MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE ANLAŞMALARI.....	12
C. BÖLGEDEKİ MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE UYUŞMAZLIKLARI....	13
1. KKTC – GKRY.....	14
a. Yunanistan ve GKRY’nin Yaklaşımı.....	15
b. Türkiye ve KKTC’nin Yaklaşımı.....	18
2. İsrail - Lübnan.....	23
3. Filistin – İsrail.....	26

İKİNCİ BÖLÜM DOĞU AKDENİZ ENERJİ POTANSİYELİNİN EKONOMİK VE POLİTİK ANALİZİ

I. ENERJİ VE HİDROKARBONLAR.....	30
A. GENEL AÇIKLAMALAR.....	30
B. ENERJİ ÜRETİM VE TÜKETİMİNDE HİDROKARBONLARIN YERİ....	32
II. DOĞU AKDENİZ ENERJİ KAYNAKLARI VE ENERJİ POTANSİYELİ.....	38
A. GENEL GÖRÜNÜM.....	38
B. BÖLGEDEKİ ÜLKELER BAKIMINDAN ANALİZ.....	41
1. GKRY.....	41
2. İsrail.....	44
3. Filistin.....	49
4. Mısır.....	53
5. Lübnan.....	57
6. Suriye.....	60
III. BÖLGENİN SİYASİ GÖRÜNÜMÜ.....	63
A. GENEL GÖRÜNÜM.....	63
B. BÖLGEDEKİ MEVCUT VE POTANSİYEL UYUŞMAZLIKLAR.....	65
1. Kıbrıs Sorunu.....	66

2. Arap - İsrail Çatışmaları.....	70
3. Arap Baharı.....	72
4. Suriye İç Savaşı.....	74
5. İran - İsrail Gerilimi.....	77
6. ABD - Rusya Rekabeti.....	78
IV. DOĞU AKDENİZ HİDROKARBON KAYNAKLARININ OLASI	
GÜZERGAHLARI.....	81
A. OLASI ENERJİ GÜZERGAHLARI.....	88
1. İsrail-Ürdün ve İsrail-Gazze.....	89
2. İsrail-Mısır ve GKRY-İsrail-Mısır.....	91
3. İsrail-Türkiye.....	93
4. İsrail-Kıbrıs-Yunanistan-İtalya (EastMed).....	97
5. LNG Tesisleri.....	100
6. Lübnan-Avrupa.....	103

ÜÇÜNCÜ BÖLÜM **DOĞU AKDENİZ ENERJİ POTANSİYELİNİN TÜRKİYE BAKIMINDAN** **ANALİZİ**

I. EKONOMİK BAKIMINDAN ANALİZ.....	106
A. TÜRKİYE’NİN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ.....	106
B. EKONOMİK ETKEN OLARAK TÜRKİYE VE KKTC.....	112
II. POLİTİK BAKIMINDAN ANALİZ.....	115
A. DIŞ İLİŞKİLER.....	115
B. DOĞU AKDENİZ GAZ FORUMU(DAGF).....	118
C. KIBRIS MÜZAKERELERİ VE DOĞAL GAZ.....	120
SONUÇ.....	128
KAYNAKÇA.....	131

HARİTALAR

Harita 1: Doğu Akdeniz Coğrafyası.....	5
Harita 2: Akdeniz'in Bölümleri.....	6
Harita 3: Yunanistan Tezine Göre Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölgesi.....	16
Harita 4: Türkiye'nin tezine göre Türkiye'nin Doğu Akdeniz münhasır ekonomik bölgesi.....	19
Harita 5: Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC Tarafından TPAO'ya Verilen Ruhsat Alanları.....	20
Harita 6: Türkiye-GKRY'nin Çakışan Münhasır Ekonomik Bölgeleri ve KKTC'nin Türk Tezine Göre Münhasır Ekonomik Bölgesi.....	21
Harita 7: KKTC ve GKRY'nin Ruhsatlandığı Alanlar.....	22
Harita 8: Lübnan ve İsrail Arasındaki İhtilafli Bölge.....	24
Harita 9: İsrail Tezine Göre Gazze'nin Münhasır Ekonomik Bölgesi.....	27
Harita 10: Potansiyel Gazze ve İsrail Münhasır Ekonomik Bölgeleri.....	28
Harita 11: Nil Delta ve Levant Basenleri.....	39
Harita 12: İsrail'in Keşfedilmiş Doğal Gaz Rezervleri ve İhaleye Açılmış Bloklar.....	46
Harita 13: Mısır Doğal Gaz Sahaları ve İhaleye Açılan Bölgeleri.....	56
Harita 14: Lübnan MEB'inde Yer Alan Bloklar ve İhale Edilen 4. ve 9. Bloklar.....	59
Harita 15: Doğu Akdeniz Gazının Muhtemel Güzergahları.....	89
Harita 16: İsrail-Mısır-Ürdün Arasındaki Mevcut, Yapım Aşamasındaki ve Planlanan Boru Hatları.....	93
Harita 17: İsrail-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Planı.....	96
Harita 18: Lübnan'ın MEB'inden Çıkarılacak Gazın İhracatına Dair Muhtemel Planlar.....	104
Harita 19: Türkiye'deki Mevcut ve Planlanan Uluslararası Doğal Gaz Boru Hatları ve Ulusal Doğal Gaz Ağı.....	112
Harita 20: Türkiye ve KKTC'nin Denizel Alanlarındaki Ruhsat Alanları.....	114

ŞEKİLLER

Şekil 1: Ülkenin denizel alanının bölümlendirilmesi.....	10
Şekil 2: Enerji kaynaklarının tüketim oranının 2040 yılına kadar seyri.....	37
Şekil 3: 2017 yılı Türkiye'nin Birincil Enerji Tüketimi Kaynak Oranları.....	106
Şekil 4: Türkiye'nin Petrol Tüketiminde Yerli Ham Petrol Üretiminin Yeri.....	107
Şekil 5: 2016 yılı itibarıyla Türkiye'nin Elektrik Üretimindeki Enerji Kaynakların Oranı.....	108
Şekil 6: Türkiye'nin 2004-2017 Yıllarında Doğal Gaz Üretimi ve İthalatı.....	110

KISALTMALAR

AA	: Anadolu Ajansı
AB	: Avrupa Birliği
ABD	: Amerika Birleşik Devletleri
BBC	: British Broadcasting Corporation
BG	: British Gas
BİLGESAM	: Bilge Adamlar Stratejik Araştırmalar Merkezi
Bkz.	: Bakınız
BM	: Birleşmiş Milletler
BP	: British Petroleum
C.	: Cilt
EEZ	: Exclusive Economic Zone
EGAS	: Egyptian Natural Gas Holding Company
EGPC	: Egyptian General Petroleum Corporation
EIA	: US Energy Information Administration
GKRY	: Güney Kıbrıs Rum Yönetimi
Hk.	: Hakkında
IEA	: International Energy Agency
IEOC	: Italian Egyptian Oil Company
İNSAMER	: İHH İnsani ve Sosyal Araştırmalar Merkezi
KKTC	: Kuzey Kıbrıs Türkiye Cumhuriyeti
km	: kilometre
Ktep	: Kilo tona eşdeğer petrol
LNG	: Liquefied Natural Gas
LPA	: Lebanon Petroleum Administration
MEB	: Münhasır Ekonomik Bölge
MEES	: Middle East Economic Survey
M.Ö.	: Milattan Önce
Mtep	: Milyon tona eşdeğer petrol
NEPCO	: National Electric Power Company
PIF	: Palestine Investment Fund
pr.	: Paragraf

PRIO	: Peace Research Institute Oslo
PCC	: PRIO Cyprus Centre
s.	: Sayfa
S.	: Sayı
SBE	: Sosyal Bilimler Enstitüsü
SUMED	: Suez-Mediterranean
TBB	: Türkiye Barolar Birliği
TDV	: Türkiye Diyanet Vakfı
TMMOB	: Türk Mühendis ve Mimmar Odaları Birliği
TPAO	: Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı
TPES	: Total Primary Energy Supply
TRT	: Türkiye Radyo Televizyon Kurumu
t.y.	: Tarih Yok
UNFICYP	: United Nations Peacekeeping Force in Cyprus
US	: United States
WND	: West Nile Delta
vd.	: Ve devamı
Vol.	: Volume

GİRİŞ

Devletlerin ve insan topluluklarının yaşadığı uyuşmazlıkların arka planında birçok zaman dinlerin, medeniyetlerin veya milliyetlerin çatışması yer alabilmektedir. Ancak bunlara belki de diğerlerinden daha önemli olan bir faktör olarak ekonomik değeri olan doğal yeraltı ve yerüstü kaynakları da eklenmelidir. Yer altı veya yer üstü veya insan ürünü ekonomik kaynaklar birçok zaman devletler veya topluluklar arasındaki anlaşmazlıkların sebebi olmuş, hatta bu uyuşmazlıklar taraflar arasında savaflara yol açmıştır. Bahsedilen kaynak kimi zaman ırmak suları kimi zaman verimli toprak arazileri veya otlak alanları olmuş iken; kimi zaman da ticaret yollarına hakim olmak için mücadeleler verilmiştir. Hatta bazen dinlerin ve ideolojilerin ekonomik kaynakları ele geçirmek için bir araç olarak kullanıldığı da vakidir.

Modern zamanların en önemli ve stratejik ham maddesi şüphesiz ki fosil yakıtlardır. Çünkü 1973 Petrol Krizi göstermiştir ki, enerji kaynakları gerek teknolojik gerek endüstriyel gelişmenin en önemli unsurudur. 1973 Petrol Krizi ile sanayisi gelişmiş ülkelerin petrole, daha doğrusu enerji kaynaklarına, olan bağımlılığı ortaya çıkmış ve bu da gelişmiş sanayi ülkelerini alternatif enerji kaynakları veya yeni petrol kaynakları aramaya itmiştir; enerjide dışa bağımlılıktan kurtulma giderek ülkelerin en önemli politikaları haline gelmiştir. Çünkü, sanayiye dayalı üretim ve teknolojik gelişme doğrudan doğruya sürdürülebilir enerji teminine bağlıdır. Enerji temininde yaşanan krizlerde, fiyatlardaki ani ve aşırı dalgalanmalarda ekonominin bütün sektörleri bu durumdan etkilenmektedir.

Geçmişteki tecrübelerden ve gelişmelerden ders çıkaran ülkeler, enerji alanındaki gelişmelere yönelik yeni politikalar üretmişler; bunun yanında dış politikalarını ve ülke güvenliğine yönelik politikalarını belirlerken enerji faktörünü de göz önünde bulundurmuşlardır. Diğer bir ifade ile enerji ihtiyacının devamlı, güvenli ve en elverişli biçimde giderilmesini sağlamak, ülkelerin politikaları için varoluşsal bir mesele haline gelmiştir. Küreselleşmiş dünya ekonomisinde enerji arzına dair konular birçok zaman birden fazla devleti alakadar etmiş, hatta bölgesel ve küresel düzlemde etkiler doğurmuş ve doğurmaktadır.

Bugün alternatif enerji kaynaklarına yönelik kayda değer bir yönelim söz konusudur. Bunun sebebi gerek ülkelerin enerjide dışa bağımlı olmaktan kurtulma çabası gerek fosil yakıt kullanımından kaynaklanan karbon salınımının azaltılmaya çalışılmasıdır. Diğer taraftan dünya genelinde fosil yakıt rezervinde artan tüketime bağlı olarak azalmalar yaşanmakta ve bu da alternatif enerji kaynaklarına yönelimi zorunlu kılmaktadır. Ancak belirtmelidir ki, yenilenebilir enerjide yaşanan gelişmelere ve potansiyele rağmen petrol, kömür ve doğal gaz türü fosil yakıtlar hala nihai enerji tüketiminde çok büyük bir paya sahiptir. Bir kaynağa göre, 2016 yılında gerçekleştirilen enerji tüketiminin %79,5'lik kısmı fosil yakıtlardan sağlanmıştır¹. Bu olgular ışığında görülmektedir ki, fosil enerji kaynaklarına dair gelişmeler, ülke ekonomileri ve dünya ekonomi sistemi için hala büyük önem ifade etmektedir.

2009-2010 yıllarında Doğu Akdeniz'de gerçekleştirilen rezerv keşifleri enerji dünyasının dikkatini bölgeye yoğunlaştırmasına sebep olmuştur. Özellikle ABD Jeoloji Araştırmaları Merkezi'nin yayınladığı veriler bölgenin büyük bir potansiyel taşıdığı beklentisini doğurmuş ve büyük enerji şirketlerinin bölgeye yatırım yapmasının önünü açmıştır. Daha sonra yapılan arama çalışmalarında farklı ülkelerin denizel alanlarında yapılan keşifler dünya enerji haritası üzerinde ve ülkelerin enerji politikalarında hatırı sayılır değişikliklere sebep olmuştur. Yapılan keşifler neticesinde yeni enerji tedarik güzergahlarının oluşması mümkün hale gelmiştir. Bu da Doğu Akdeniz'in, zaten Ortadoğu enerji kaynakları sebebiyle var olan jeopolitik önemini artırmıştır. Yeni gelişmelerle Doğu Akdeniz, enerji koridoru olmanın yanı sıra yeni bir enerji arz merkezi olma potansiyelini taşımaktadır. Ancak bu potansiyel, aynı zamanda çıkar çatışmalarına sebep olması dolayısıyla rezervlerin çıkarılması ve küresel pazara ihraç edilmesi bakımından birtakım zorlukları da beraberinde getirmektedir².

Bu çalışmanın amacı da Doğu Akdeniz enerji keşiflerinin getirdiği ve gelecekte getirmesi muhtemel değişiklikleri mercek altına almaktır. Söz konusu keşifler gerek bölge gerek dünya enerji sektörü için önemli bir potansiyel taşımaktadır. Ancak bu

¹ REN21, **Renewables 2018 Global Status Report**, Renewable Energy Policy Network for the 21st Century, 2018, http://www.ren21.net/wp-content/uploads/2018/06/17-8652_GSR2018_FullReport_web_final_.pdf, (Erişim tarihi: 08.01.2019), s. 31.

² Fadime Ayca Ceylan, "Doğu Akdeniz Enerji Keşiflerinin Bölgeyi Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Değiştirme Potansiyeli", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi SBE), 2018, s. 2.

potansiyelin yanında mevcut uyuşmazlıklar ile beraber, bölgede yeni uyuşmazlıkların ortaya çıkması muhtemeldir. Çalışmamızda öncelikle Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının gerçek ekonomik değeri ve potansiyeli ortaya konulmaya çalışılmıştır. Bununla birlikte, söz konusu enerji kaynaklarının bölge ülkelerinin ekonomilerine sağlayacağı katkı tartışılmıştır. Şüphesizdir ki bu enerji kaynaklarının ekonomik getirisi bölgedeki *status quo*'yu derinden etkileme ihtimalini bünyesinde taşımaktadır. Bölgedeki doğal gazın bölge ülkelerini işbirliğe teşvik etmesi mümkün olmakla beraber taraflar arasında uyuşmazlığa sebep olması da muhtemeldir.

Doğu Akdeniz doğal gaz keşifleri bölgenin en önemli siyasi ve askeri güce sahip ülkelerden biri olan Türkiye'yi de yakından ilgilendirmektedir. Özellikle Kıbrıs adasının güneyinde doğal gaz keşfedilmesi ve GKRY'nin bu bölgede tek başına ve tüm adayı temsil ettiği iddiasıyla hidrokarbon arama ve pazarlama faaliyetlerine kalkışması Türkiye'nin dikkatini bölgeye yoğunlaştırmasına sebep olmuştur.

Keşfedilen hidrokarbon yatakları Doğu Akdeniz'de Türkiye-KKTC-GKRY ekseninde sorun yaşanmasına sebep olmakta, Akdeniz bölgesindeki kıyı devletler ve küresel güçler de bu soruna taraf olmaktadır. Deniz yetki alanları ile ilgili yaşanan bu sorunlar uzun yıllardır çözilemeyen Kıbrıs sorununu da olumsuz etkilemektedir.

1950'li yıllarda başlayan Kıbrıs sorunu, Türkiye Cumhuriyeti'nin 1974 yılında gerçekleştirdiği Kıbrıs Barış Harekatı ile farklı bir boyuta ulaşmıştır. İki taraf arasında sorunu çözmek amacıyla yürütülen görüşmeler 1968 yılından bu yana zaman zaman yaşanan kesintilere rağmen devam etmektedir. Son olarak Doğu Akdeniz doğal gaz rezervlerinin keşfi ve GKRY'nin adanın tek temsilcisi olma iddiasıyla girdiği faaliyetler ile Kıbrıs Sorunu ve Müzakereleri farklı bir hal almıştır. Ada çevresinde keşfedilen doğal gaz rezervleri kimilerine göre taraflar arasında bir uzlaşmayı sağlayabilecek iken kimilerine göre yeni bir kriz noktası oluşturma potansiyeli taşımaktadır.

Çalışmanın konusu üç bölümde incelenmiştir. İlk bölümde Doğu Akdeniz coğrafyası kısaca tanımlanmış; Doğu Akdeniz deniz yetki alanları ve özellikle deniz yetki alanlarına dair uyuşmazlıklar ele alınmıştır. İkinci bölümde Doğu Akdeniz

hidrokarbon keşifleri ekonomik ve politik açıdan incelenmiştir. Bu kapsamda önce, hidrokarbon olarak da adlandırılan petrol ve doğal gazla ilişkin bilgi verilmiş, daha sonra bu enerji kaynaklarının dünya enerji görünümündeki yeri tespit edilmeye çalışılmıştır. İkinci bölümde ayrıca Doğu Akdeniz doğal gaz rezerv keşifleri bölge ülkeleri ve ekonomileri bakımından tek tek ayrıntılı bir biçimde incelenmiştir. Rezervlerin keşfedildiği bölge politik açıdan mercek altına alınmış ve Doğu Akdeniz gazının önündeki potansiyel siyasi engellere dair açıklamalar getirilmiştir. Bunlara ilaveten Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerinin arz edilebileceği potansiyel pazarlar ve gazın bu pazarlara taşınmasını sağlayacak olası güzergahlar ele alınmıştır. Üçüncü bölümde ise Doğu Akdeniz rezervleri, Türkiye açısından değerlendirilmiştir. Bu kapsamda keşiflerin Türkiye'nin ekonomisine ve politik konumuna ve özellikle Kıbrıs müzakerelerine yapacağı muhtemel etkiler tartışılmıştır.

BİRİNCİ BÖLÜM

DOĞU AKDENİZ DENİZ YETKİ ALANLARI

I. DOĞU AKDENİZ COĞRAFYASI

Akdeniz, batıda Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'ndan ayrılmakta ve buradan başlayarak Suriye kıyılarına kadar uzanmaktadır. Kuzeyde ise Çanakkale Boğazı'ndan başlayıp güneyde Süveyş Kanalı ile sonlanmaktadır. Akdeniz kuzeyinde Avrupa, güneyinde Afrika ve doğusunda Asya ile çevrili olup, 2,5 milyon km²'yi geçen yüz ölçümü ile dünyanın en büyük iç denizidir³.

Bilimsel literatürdeki genel kabule göre Akdeniz coğrafyası Batı ve Doğu Akdeniz olmak üzere iki bölümden oluşmaktadır. Doğu Akdeniz bölgesi, Tunus'un Bon Burnu ile Sicilya Adası'nın batısında yer alan Lilibeo Burnu arasında bir çizgi çekildiğinde, çekilen hattın doğusunda kalan kısımdır⁴.(Bkz. Harita 1)

Harita 1: Doğu Akdeniz Coğrafyası

Kaynak: Merve Aksoy, “Doğu Akdeniz Enerji Rekabeti”, İNSAMER Araştırma Raporları No 23, İstanbul: İNSAMER, 2017, s. 1

³ Metin Tuncel, “Akdeniz”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/akdeniz#1-cografya> (Erişim Tarihi: 30.01.2019)

⁴ Muhittin Ziya Gözler, “Doğu Akdeniz’de Paylaşılmalı Kaynaklar”, 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 8 Aralık 2018, <https://21yyte.org.tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/dogu-ak-denizde-paylasilamayan-kaynaklar> (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

Hattın batısında kalan kısım, yani Batı Akdeniz, Alboran Denizi, Balear Denizi ve Tiren Denizi olmak üzere üç kısımdan oluşmaktadır. Doğu Akdeniz ise, Libya'nın doğusunda yer alan Sirenayka bölgesinden Girit'e ve Anadolu'nun güneyine uzanan bir yer altı sıradağları ile İyon Havzası (*Ionian Basin*) ve Doğu Akdeniz Havzası (*Levantine Basin*) olarak iki ana havzadan oluşmaktadır⁵.(Bkz. Harita 2)

Harita 2: Akdeniz'in Bölümleri

Kaynak: Baruch Boxer ve Mostafa Salah, "Mediterranean Sea", *Encyclopædia Britannica*, 2018, <https://www.britannica.com/place/Mediterranean-Sea> (Erişim Tarihi: 17.01.2019)

Bu bölgelendirme dikkate alınacak olursa Doğu Akdeniz; Tunus, Libya, Mısır, Filistin, İsrail, Lübnan, Suriye, Türkiye, Yunanistan, İtalya kıyıları arasında kalan bölgedir. Hatta Bon Burnu ile Lilibeo Burnu arasında çekilen hat mutlak olarak sınır kabul edilirse Adriyatik Denizi'nin de Doğu Akdeniz sınırları dahilinde olduğu kabul edilecektir. Bu halde Slovenya, Hırvatistan, Bosna-Hersek, Karadağ, Arnavutluk gibi ülkeler de Doğu Akdeniz'e kıyısı olan ülkeler arasında sayılabilir⁶.

Diğer bir görüşe göre de Akdeniz coğrafi olarak üç bölgeye ayrılmaktadır: Cebelitarık ile Malta adası arasındaki mevki Batı Akdeniz, Malta adası ile 27° boylam arasındaki bölge Orta Akdeniz, 27° boylam ile Suriye kıyısına kadar olan bölge de Doğu

⁵ Baruch Boxer ve Mostafa Salah, "Mediterranean Sea", *Encyclopædia Britannica*, 2018, <https://www.britannica.com/place/Mediterranean-Sea> (Erişim Tarihi: 17.01.2019)

⁶ BİLGESAM, *Doğu Akdeniz'de Enerji Keşifleri ve Türkiye*, İstanbul, 2013, http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/3-2-2014011746dogu_akdeniz.pdf, s. 3. (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

Akdenizdir⁷. Burada belirtilmelidir ki hangi bölümlendirme metodu kabul edilirse edilsin, çalışmamızın konusunu oluşturan enerji kaynakları esasen Mısır ile Kıbrıs adası arasında kalan bölgede yer almaktadır. Bu açıdan Doğu Akdeniz enerji kaynakları söz konusu olduğunda da akla ilk olarak Kıbrıs adası ile Mısır arasında kalan bölge gelmektedir.

Doğu Akdeniz, dünya enerji sektörü için büyük önem arz eden bir coğrafyadır. Enerji kaynakları dünyada asimetrik olarak dağılmıştır ve dünyanın petrol ve gaz potansiyelinin %60'tan fazlası Orta Doğu, Hazar ve Karadeniz üçgeninde yer almaktadır⁸. Dünyadaki ispatlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık %47'si, doğal gaz rezervlerinin ise %41'i Orta Doğu coğrafyasında bulunmaktadır⁹. Bu coğrafyaya yakınlığı Doğu Akdeniz'i stratejik olarak paha biçilmez kılmaktadır.

Doğu Akdeniz coğrafyası birçok açıdan tarih boyunca önemli olmuş ve bugün de önemini korumaktadır. Bu önemin arkasında jeopolitik, petropolitik, ticari sebepler bulunmaktadır. Bununla beraber söz konusu coğrafyanın sahip olduğu stratejik pozisyon uzak geçmişten bu yana paylaşım sorunlarının ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Günümüzde de halen birçok faktör ve bölgenin sağladığı avantajlar sebebiyle paylaşım uyuşmazlıkları devam etmektedir. Çalışmamızın konusunu oluşturan Doğu Akdeniz enerji keşifleri, 2000 yılından beri -özellikle 2010 yılından beri- Doğu Akdeniz'in çok taraflı, çok parametrelili ve çok katmanlı sorunların odağı haline gelmesine sebep olmuştur. Keşfedilen enerji kaynaklarının kendi egemenlik alanında bulunmasını arzulayan ülkeler arasında deniz yetki alanlarının paylaşımına dair uyuşmazlıklar çıkmıştır. Bu yetki paylaşım uyuşmazlıkları birçok zaman geçmişte yaşanmış krizlerle birlikte daha çetrefil hale gelmiş, kimi zaman da yeni krizlere yol açmıştır.

⁷ Dursun Yıldız ve Doğan Yaşar, **Doğu Akdeniz'de Küresel Satranç**, İstanbul: Truva Yayınları, 2012, s. 18.

⁸ Mustafa Ergün, "Dünyanın Gelişen Hidrokarbon Bölgeleri: Doğu Akdeniz ve Karadeniz Alanları", **TMMOB 2. İzmir Kent Sempozyumu**, İzmir, 28-30 Kasım 2013, s. 780.

⁹ Bkz. BP, **BP Statistical Review of World Energy 2018**, Londra, 2018, s. 12 ve 26. Burada belirtilmelidir ki yüzdelik dilimlere ait bu sayılar kaynaktan kaynağa değişiklik göstermektedir. BP'nin yıllık olarak yayınladığı raporda verilen bilgiye göre Orta Doğu coğrafyası dünya petrol rezervlerinin %47,6'sına, dünya doğal gaz rezervlerinin 40,9'una ev sahipliği yapmaktadır. Diğer bir kaynağa göre de dünya petrol rezervlerinin %40'ı, doğal gaz rezervlerinin %41'i Orta Doğu'da bulunmaktadır. Bkz. Rasoul Sorkhabi, "Why So Much Oil In The Middle East?", **Geo Expro**, Vol. 7, No. 1, (February 2010), s. 21.

II. DOĞU AKDENİZ DENİZ YETKİ ALANLARI VE MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE TARTIŞMALARI

20. yüzyılda gerçekleşen hızlı nüfus artışı ve bunun etkisiyle ülkelerin kara sınırlarındaki kaynakların tükenmeye başlaması ve teknolojinin gelişmesinin de sonucu olarak denizler altındaki kaynakların da keşfedilmesi devletlerin doğal kaynak arayışlarını denizlere doğru genişletmeye yöneltmiştir. Sahildar devletler, denizlerdeki canlı-cansız ve ekonomik değere sahip kaynaklara sahip olmak amacıyla denizel alanlarda egemenlik iddiasında bulunmuşlardır. Sahildar ülkelerin deniz altındaki kaynakları araştırma ve işletme yetkisine sahip olmak amacıyla belli bir denizel alanda egemenlik hakkı iddia etmeleri sahildar devletler arasında uyuşmazlıkların doğmasına sebep olmuştur. Denizel alanlarda petrol ve doğal gaz gibi enerji kaynaklarının keşfedilmesinin de etkisi ile 20. yüzyılın ikinci yarısından itibaren deniz yetki alanlarına dair uyuşmazlıklar artmış ve bu tür uyuşmazlıklar devletler arası ilişkilerde ciddi krizlere yol açmıştır. Çatışan çıkarlar sebebiyle çıkan bu uyuşmazlıkların giderilmesi için deniz yetki alanlarının sınırlandırılmasına ihtiyaç duyulmuştur¹⁰.

Doğu Akdeniz’de keşfedilen petrol ve özellikle doğal gaz rezervleri bölgedeki deniz yetki alanlarının daha önemli hale gelmesine sebep olmuştur. Bölgedeki rezervlere yönelik çıkar çatışmaları sebebiyle, taraflar arasında geçmişten beslenen ve daha da gerginleşen ilişkiler gelişmeye başlamıştır. Bu olgunun arkasındaki sebeplerden ilk akla gelen, tarafların keşfedilen kaynakların kendi deniz alanlarında kalmasını istemeleridir. Diğer taraftan bölgede hala rezerv araştırması yapılmamış bölgeler bulunmakta ve yapılmakta olan araştırmalarda her geçen gün yeni rezervler gün ışığına çıkmaktadır. Bölgenin rezerv konusunda umut vaat etmesi, devletlerin daha fazla geniş deniz alanına sahip olmak amacıyla agresif politikalar yürütmelerine sebep olmaktadır. Beklentilerin ve bu beklentiler üzerine kurulu çıkarların büyüklüğü de tarafların uyuşmazlıkların giderilmesi çabalarında daha uzlaşmaz hareket etmelerine sebep olmaktadır. Bölge devletlerinin deniz alanlarının sınırlandırılması uyuşmazlıklarında sergiledikleri uzlaşmaz tavırlar, uzun yıllar süren belirsizliklere yol açmakta ve bu belirsizlikler deniz altındaki kaynakların keşfinde ve işletilmesinde faaliyet gösterecek

¹⁰ Sami Doğru, “Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Kaynakları ve Uluslararası Hukuka Göre Bölgedeki Kıta Sahanlığı ve Münhasır Ekonomik Bölge Alanlarının Sınırlandırılması”, **TBB Dergisi**, 119. Sayı (2015), s. 505.

şirketlerin bölgeden çekinmelerine sebep olmaktadır. Enerji sektöründeki şirketler uzun yıllar boyu süren çalışmalarının meyvelerini alabileceklerini umdukları bölgelere yatırım yapmayı ve teknik bilgilerini bu tür bölgelerde kullanmayı tercih etmektedir. Çünkü şirketlerin yaptığı yatırımlar birçok zaman milyar Dolarları bulmakta ve yatırım yapılan projelerin sınır uyuşmazlıkları veya benzeri problemler yüzünden akamete uğraması şirketlerin büyük zararlara uğramasına sebep olmaktadır. Bu bakımdan bütün sahil devletleri açısından deniz alanlarının sınırlandırılması ihtiyacı doğmaktadır.

Doğu Akdeniz petrol ve doğal gaz sahaları bakımından bu husus ayrı bir önem ifade etmektedir. Öncelikle bölgedeki kaynaklardan beklenen faydanın sağlanması, ancak söz konusu kaynakların yer aldığı denizel alanların sağlıklı bir biçimde ve uzlaşılı ile sınırlandırılması ile mümkündür. Bunun yanında, bölge uzun süren savaşlar sonucunda fakirleşen devletler ile çevrilidir ve deniz alanlarının sınırlandırılması meselesi yeni uyuşmazlıklara sebep olabilecek niteliktedir. Muhtemel uyuşmazlıkların yeniden savaşlara sebep olması bölgenin zenginleşmesinden çok, ekonomik olarak daha da kötüye gitmesine sebep olacaktır. Bölgedeki devletler arasında bu konuda uzlaşılıya dayanan önemli anlaşmalar mevcut iken, kanımızca bölge rezervlerinin kaderini belirleyecek uyuşmazlıklar da mevcuttur. Konunun öneminden ötürü bu bölümde deniz alanlarının sınırlandırılmasına dair birtakım kavramlar açıklanacak, daha sonrasında da bölgede var olan sınırlandırma anlaşmalarına ve anlaşmazlıklarına mercek tutulacaktır.

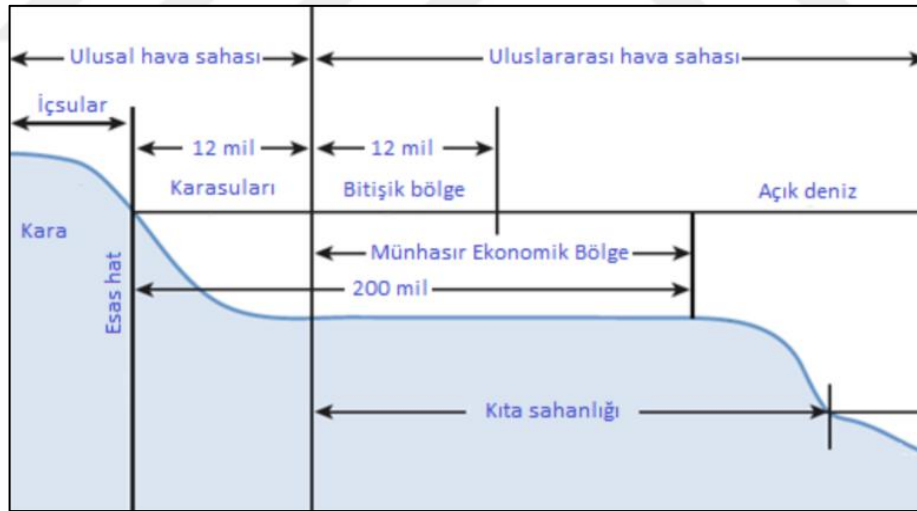
A. TANIMLAR

Montevideo Devletlerin Hakları ve Yükümlülükleri Sözleşmesi uyarınca bir organizasyonun devlet olarak tanımlanması için dört unsurun varlığı gerekmektedir: a) belirli bir toprak parçasına, b) daimi bir nüfusa veya insan topluluğuna, c) egemen bir otoriteye ve d) diğer devletlerle ilişki geliştirme kapasitesine sahip olmak. Dolayısıyla devletin ülkesi üzerinde egemenlik hakları bulunmaktadır ve bu sebeple devletin ülkesinin sınırlarını belirlemek önem arz etmektedir. Çünkü ülke sınırlarını belirlemek devletin egemenlik haklarını kullanileceği coğrafi sınırları belirlemek anlamına gelmektedir. Devletin ülkesi kara, hava ve deniz sahaları olmak üzere üç unsurdan

oluşmaktadır. Devletin bu sahalar üzerinde farklı egemenlik hakları olup sınırlandırılmaları önem arz etmektedir¹¹.

Çalışmamızın konusu açısından denizlerdeki egemenlik alanlarının belirlenmesi özel önemi haizdir. Çünkü devletler birtakım denizel yetki sahalarında özel yetkilere sahip olup söz konusu alanlar özellikle ekonomik faaliyetler için önem arz etmektedir. Bu sebeple kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölgenin (MEB) belirlenmesi birçok ülkeyi aynı anda ilgilendiren bir statü doğurmaktadır.

Denizler coğrafi olarak bir bütünlük arz etseler de hukuken bölümlere ayrılmakta ve farklı rejimlere tabi tutulmaktadır. Ülkelerin denizel alanları, ulusal yetkiye tabi alanlar ve ulusal yetki alanlarının ötesindeki alanlar ve hiçbir devletin yetki alanında bulunmayan alanlar olarak üç ana bölüme ayrılmaktadır. Ulusal yetki alanları, ülkenin iç suları, kara sularıdır. Ulusal yetki alanlarının ötesindeki alanlar bitişik bölge, münhasır ekonomik bölge ve kıta sahanlığıdır. Hiçbir devletin münhasır yetki alanında bulunmayan alanlar ise herkesin ortak olarak kullanabildiği alanlardır.(Bkz. Şekil 1)¹²

Şekil 1: Ülkenin denizel alanının bölümlendirilmesi

Kaynak: İsmet Balık, “Türkiye’nin Deniz Yetki Alanları ve Kıyıdaş Ülkelerle Yetki Alanı Anlaşmazlıkları”, **Kent Akademisi**, C. 11, S. 1 (Bahar 2018), s. 87.

¹¹ Hakkı Aydın, “Karasularının Sınırlarının Tespiti ve İç Suların Hukuki Rejimi”. **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**, Cilt: 7, Sayı: 1 (Haziran 2003), s. 63.

¹² İsmet Balık, “Türkiye’nin Deniz Yetki Alanları ve Kıyıdaş Ülkelerle Yetki Alanı Anlaşmazlıkları”, **Kent Akademisi**, C. 11, S. 1, Bahar 2018, s. 87.

Çalışmamız kapsamında kıta sahanlığı ve münhasır ekonomik bölge tartışmalarına değinileceği için bu kavramlara açıklık getirilmesi gerekmektedir.

1. Kıta Sahanlığı

Kıta sahanlığı terimi en basit anlatımıyla; ülkenin denizin altında devam eden karasal uzantısıdır. 1982 Tarihli Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesine göre devletler kıta sahanlıklarını bilimsel ve siyasi koşullara göre belirlemektedirler. Sözleşmenin 76. maddesine göre, kıta sahanlığı, sahildar devletin kıyı hattından başlayarak 200 mile kadar uzanabilen ve kara ülkesinin uzantısı olan deniz yataklarını ve toprak altını ifade etmektedir. Kıyı devleti kıta sahanlığını esas hattan itibaren ancak 200 mil olarak ilan edebilir. Kıyı devleti kıta sahanlığındaki deniz yatağı ve toprak altı kaynaklarında işletme ve bilimsel araştırma yapma hakkına sahiptir¹³.

2. Münhasır Ekonomik Bölge

Münhasır Ekonomik Bölge kavramı, 1982 BMDHS'nin 5. kısmında düzenlenmiştir. Karasularının ölçülmeye başlandığı esas hattan itibaren kıyı devlete, 200 deniz miline kadar mesafede hak ve yetkiler tanıyan alan münhasır ekonomik bölge olarak adlandırılmaktadır. MEB sahildar devlete toprak altındaki canlı veya cansız doğa kaynaklarının araştırılması, işletilmesi ya da akıntıdan ve rüzgardan enerji üretimi gibi ekonomik faaliyetlerin yürütülmesine yetki veren bir statüdür. Münhasır ekonomik bölge, sahildar devletlerin denizlerdeki ekonomik haklarını ilan etmeleri üzerine veya sahildar devletlerle yapılan iki ya da çok taraflı anlaşmalarla belirlenmektedir¹⁴.

Kıta sahanlığı tanımına benzese de kullanım ve mantık olarak farklılıkları mevcuttur. Münhasır Ekonomik Bölge ile kıta sahanlığı arasındaki farklar şunlardır:

1. Kıta sahanlığı bilimsel kıstaslara göre belirlenebilen objektif kriterlere sahiptir. Ancak Münhasır Ekonomik Bölgenin sahildar devletler tarafından ilan edilmesi gerekmektedir.

¹³ Türkiye Cumhuriyeti, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesine taraf değildir. Türkiye'nin konuya ilişkin tezlerine çalışmanın ilerleyen bölümlerinde ayrıntılarıyla yer verilecektir.

¹⁴ BİLGESAM, s. 17.

2. Kıta sahanlığı denizin altındaki topraklar ve deniz yatağını kapsamaktadır. MEB ise sınırları dahilindeki deniz dahil tüm unsurları kapsamaktadır.

3. Sahildar devlet kıta sahanlığında egemenlik haklarını kullanmaktayken; MEB daha çok ekonomik haklara ilişkin bir statü sağlamaktadır.

4. MEB’de üst sınır 200 mil iken kıta sahanlığında 350 mile kadar uzayabilmektedir.

B. BÖLGEDEKİ MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE ANLAŞMALARI

Doğu Akdeniz’e kıyısı olan ülkelerden bazıları münhasır ekonomik bölgelerini uzlaştırarak sınırlandırmış ve ikili anlaşmalara imza atmıştır. Fakat imzalanan ikili anlaşmalar iki ülke arasındaki anlaşmazlıkları sona erdirmekte ancak üçüncü devletlerin hakkı göz önünde bulundurulmamaktadır; bu da yeni tartışmalara yol açmaktadır.

Bölgedeki ülkeler arasında yapılan münhasır ekonomik bölge anlaşmaları sonucunda belirlenmiş denizel sınırlar şunlardır:

a) Kıbrıs Cumhuriyeti ve Birleşik Krallık sınırı: 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş; fakat Birleşik Krallık, Kıbrıs Cumhuriyeti, Yunanistan ve Türkiye arasında imzalanan anlaşma gereği, Ağrotur ve Dikelya’da bulunan Birleşik Krallık üsleri adada kalmaya devam etmiştir. Üslerin ve adanın denizel alanının paylaşımı 1959’da imzalanan Zürih ve Londra anlaşmaları ile yapılmış ve bu anlaşmalar 16 Ağustos 1960’ta yürürlüğe girmiştir.

b) GKRY ile Mısır Cumhuriyeti arasındaki denizel alan: GKRY ile Mısır arasındaki sınırlar, 2003 yılında iki ülke arasında imzalanan denizel alanların sınırlandırılmasına dair anlaşma ile belirlenmiştir. Tarafların argümanlarına göre, iki ülke arasında bulunan denizel alan ortay hat metodu ile ve Birleşmiş Milletler Deniz Hukuku Sözleşmesi’ne uygun olarak belirlenmiştir. Türkiye, Birleşmiş Milletler Genel Sekreterliği’ne yolladığı bir nota ile anlaşmayı tanımadığını ilan etmiştir.

c) GKRY ile İsrail arasındaki denizel alan: 17 Aralık 2010 tarihinde imzalanan anlaşma ile iki ülke denizel alanını sınırlandırmıştır. Türkiye, İsrail nezdinde birçok

girişimde bulunmuş ancak anlaşma Türkiye'nin itirazlarına rağmen imzalanmıştır. Anlaşma sonrasında Türkiye, GKRY'nin adanın tümünü temsil etmediğini vurgulayarak GKRY tarafından yapılan anlaşmaların Türkiye Cumhuriyeti açısından bir hükmünün bulunmadığını ilan etmiştir¹⁵. Lübnan da 2011 Haziran'ında İsrail ve GKRY arasındaki anlaşma gereği belirlenen sınırların Lübnan'ın güney sınırları ile uyuşmadığını belirterek BM Genel Sekreterliğine nota göndermiştir.

d) GKRY ile Lübnan arasındaki denizel alan: GKRY ile Lübnan, aralarındaki denizel sınırları 17 Ocak 2007 tarihinde imzaladıkları anlaşma ile belirlemiş; fakat anlaşma GKRY meclisi tarafından onaylanırken Lübnan meclisi tarafından onaylanmamıştır. Ancak Lübnan daha sonra Bakanlar Kurulu kararıyla sınırlarını belirlemiş ve 2010 yılında güney deniz yetki alanını gösteren bir haritayı BM'ye sunmuştur. Bu haritanın dikkat çeken tarafı Lübnan ve GKRY arasındaki denizel alanın 17 Ocak 2007 tarihinde iki ülke arasında imzalanan anlaşmaya uygun olarak ve ortay hat metoduyla bölünmüş olmasıdır. Yani Lübnan'ın BM'ye sunduğu harita ile iki ülke arasında imzalanan anlaşma, GKRY-Lübnan denizel alanı itibarıyla birbiriyle uyuşmaktadır. Dolayısıyla bu iki ülke arasında denizel alanların sınırlandırılmasına dair bir uyuşmazlık bulunmamaktadır.

C. BÖLGEDEKİ MÜNHASIR EKONOMİK BÖLGE UYUŞMAZLIKLARI

Doğu Akdeniz bölgesinde sahilدار devletlerin kıyıları arasındaki mesafenin hiçbir noktada 400 mili bulmaması doğal olarak MEB'in tayininde uzlaşmazlıklara yol açmaktadır. Bölgede çok sayıda devletin oluşu ve bütün bu devletlerin ekonomik amaçları ve çıkarları uğruna denizel alanlarını en geniş şekilde tespit etme çabası, bölgedeki uyuşmazlıkların sayısını artırmaktadır. Bunun yanında devletlerin münhasır ekonomik bölgelerini tespit ederken sadece kendi çıkarlarını esas almaları; ikili anlaşmalar yoluyla sınırlar tesis edilirken bölgedeki diğer ülkelerin görüşlerinin alınmaması; bölgede olmayan ülkelerin uyuşmazlıklara taraf olması bölgedeki deniz

¹⁵ No: 288, 21 Aralık 2010, İsrail ile GKRY Arasında İmzalanan MEB Anlaşması Hk., http://www.mfa.gov.tr/no_288_21aralik-2010_-israil-ile-gkry-arasında-imzalanan-meb-anlasmasi-hk_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 6.12.2018)

yetki alanları hakkındaki uyuşmazlıkları hukuki olmaktan çıkararak siyasal bir mücadeleye dönüştürmektedir¹⁶.

Bölgede yer alan ülkelerin sadece birkaçı ikili anlaşmalar yapmak suretiyle münhasır ekonomik bölgesini sınırlandırmıştır. Fakat söz konusu ikili anlaşmalar imzalanırken bölgedeki üçüncü ülkelerin görüşlerine başvurulmamış ve bu da başka anlaşmazlıklara yol açmıştır.

Bu başlıkta Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerinin çıkarılması veya ilgili pazarlara ulaştırılması bağlamında yürütülen güncel uyuşmazlıklar ele alınacaktır¹⁷.

1. KKTC – GKRY

Doğu Akdeniz enerji kaynaklarından azami şekilde faydalanılması açısından belki de en kritik deniz yetki uyuşmazlığı KKTC ve GKRY ekseninde cereyan eden uyuşmazlıktır. Ancak bu uyuşmazlık ülkeler arasındaki tarihi ve siyasi bağlantılardan dolayı Yunanistan ve Türkiye’yi de ilgilendirmektedir. Bu bağlardan kaynaklanan siyasi birliktelikler tarafların sayısını çoğaltmakta ve problemlerin çözümünü de zorlaştırmaktadır.

Yunanistan uzun yıllardır Ege’nin bir Yunan denizi olduğu iddiası ile hareket etmekte ve Türkiye bu duruma karşı çıkmaktadır. Uzun yıllardır sorun teşkil eden Ege Denizi’nin paylaşımının yanında, GKRY ile KKTC arasında adanın denizel alanının paylaşımı sorunu ortaya çıkmış ve Doğu Akdeniz doğal gaz sahalarının keşfi ile bu ihtilaf daha da alevlenmiştir. Gerek Akdeniz’e kıyısı olması gerek KKTC ile arasındaki özel ilişki sebebiyle Türkiye de bu ihtilafa dahil olmuş durumdadır. Tabiidir ki gerek Türkiye’nin gerek KKTC’nin Akdeniz münhasır ekonomik bölgelerine ilişkin uyuşmazlığın ana muhatabı Türkiye Cumhuriyeti’dir.

¹⁶ Fuat Aksu, “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Sorunu ve Türkiye-AB ilişkileri”, Sertaç Hami Başeren (Ed.), **Doğu Akdeniz’de Hukuk ve Siyaset** içinde (159-196), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası Siyasi ve Ekonomik İlişkiler Araştırma Merkezi, 2013, s. 167.

¹⁷ Başlık altında güncel olarak tartışılmayan uyuşmazlıklara yer verilmemiştir. Örnek olarak Suriye’nin münhasır ekonomik bölge olduğunu iddia ettiği alan ile Türkiye’nin münhasır ekonomik bölge olarak kabul ettiği alan da çakışmaktadır. Ancak söz konusu çakışmaya dair güncel bir tartışma bulunmadığı için bu uyuşmazlığa dair ayrıntılı açıklamalara gidilmemiştir.

a. Yunanistan ve GKRY'nin Yaklaşımı

GKRY ile KKTC hattındaki deniz alanı ihtilafının bölge gündemine oturmasının ilk müsebbibi GKRY olmuştur. GKRY, 'Kıbrıs Cumhuriyeti' olarak adanın tamamını temsil ettiği iddiasıyla 17 Şubat 2003'te Mısır ile MEB sınırlandırması anlaşması yapmış ve bu anlaşma 7 Mart 2004'te yürürlüğe girmiştir. Daha sonra GKRY 5 Nisan 2004 tarihli Resmi Gazete'sinde yayınladığı bir kanun ile tüm ada adına 21 Mart 2003 tarihinden itibaren geçerli olmak üzere bitişik bölgesini belirlemiş ve tek taraflı olarak MEB'ini ilan etmiştir. GKRY bu yasa ile 24 mil genişliğinde bitişik bölge ve 200 mil genişliğinde MEB belirlemiştir. GKRY, MEB ilanı üzerinden henüz bir ay geçmeden 1 Mayıs 2004 tarihinde AB'ye kabul edilmiş ve sorun bir KKTC-GKRY uyuşmazlığı durumundan çıkıp içerisinde AB, Türkiye, Yunanistan, GKRY ve KKTC'nin de bulunduğu çok yönlü bir ihtilaf haline gelmiştir. Bu suretle GKRY, bitişik veya karşı karşıya bulunan devletler açısından MEB ilanında dikkate alınması gereken hakkaniyet prensibi çerçevesinde karşılıklı anlaşma ile ilan edilmesi kuralını yok saymıştır. Bu eylemleri gerçekleştirirken GKRY ne Türkiye'nin ne de KKTC'nin görüşüne başvurmamıştır¹⁸.

GKRY 17 Ocak 2007'de Lübnan ile MEB anlaşması imzalamış ancak bu anlaşma Lübnan Meclisi'nde kabul edilmediği için yürürlüğe girmemiştir¹⁹. Bir görüşe göre, anlaşma Türkiye'nin Lübnan nezdindeki girişimleri sonucunda Lübnan Meclisinde kabul edilmemiştir²⁰. Diğer bir görüşe göre ise, anlaşmanın kabul edilmemesi İsrail ve Lübnan arasındaki denizel alana ilişkin anlaşmazlıktan kaynaklanmaktadır²¹. Bu anlaşmalara ilaveten GKRY, 17 Aralık 2010 tarihinde İsrail ile de bir MEB sınırlandırma anlaşması imzalamıştır. Tüm bu anlaşmaları akdederken GKRY, denizel alanların belirlenmesinde üçüncü devletlerin haklarına zarar vermeyecek bir yöntemin benimsendiğini iddia etmiştir.

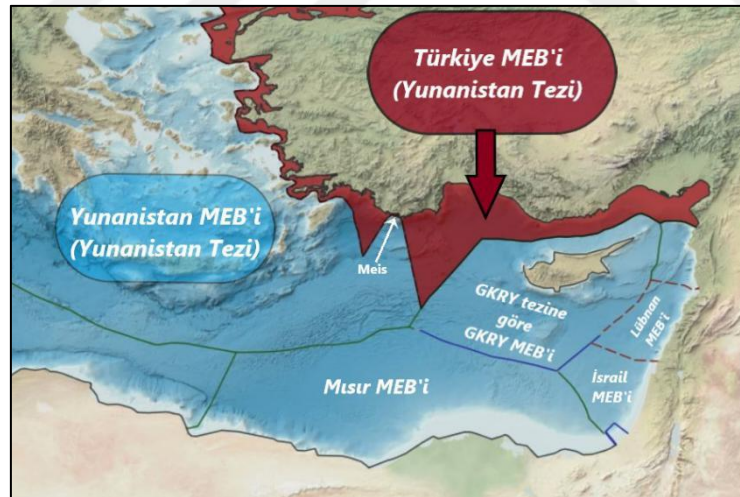
¹⁸ BİLGESAM, s. 17.

¹⁹ Ancak ifade edelim ki Lübnan, 19 Ekim 2010 tarihinde BM'ye sunduğu güney deniz yetki alanını gösterir bir harita ile MEB'ini ilan etmiştir. Bu haritada göze çarpan husus, Lübnan'ın GKRY ile sahil dar olduğu denizel alanın, onaylanmayan GKRY-Lübnan MEB sınırlandırma anlaşmasındakine benzer şekilde ortay hat metodu ile paylaşılmış olmasıdır.

²⁰ BİLGESAM, s. 18.

²¹ Stefanos Evripidou, "Lebanon will ratify EEZ deal when Issues resolved with Israel", *CyprusMail*, 1 March 2012. <http://www.cyprus-mail.com/cyprus/lebanon-will-ratify-eez-deal-whenissues-resolved-israel/20120301> (Erişim Tarihi: 20 May 2012) Aktaran Ayla Gurel, Fiona Mullen ve Harry Tzimitras, "The Cyprus Hydrocarbons Issue: Context, Positions and Future Scenarios", **PCC Report 1/2013**, PRIO Cyprus Centre, 2013, s. 16.

Türkiye'nin Akdenizdeki deniz yetki alanlarına ilişkin uyuşmazlık yaşadığı tek taraf GKRY değildir. Yunanistan, GKRY ile paralel bir politika takip ederek Türkiye'yi Akdeniz'den uzak tutmaya çalışmaktadır. Yunanistan, münhasır ekonomik bölgesini belirlerken Meis, Girit, Rodos ve Kerpe adalarını bir hat kabul etmekte ve bu adalara da tam kıta sahanlığı verilerek adalar ile Türkiye arasında ortay hat metodunun uygulanması gerektiğini ileri sürmektedir. Diğer bir ifade ile Yunanistan, küçük bir ada olan Meis'i daha anakara gibi değerlendirilmesi gerektiği tezini savunmaktadır. Böylece Yunanistan, Türkiye'yi Meis adasının kuzeyinden geçen ortay hatta hapsetmeyi amaçlamaktadır²³.(Bkz. Harita 3)

Kaynak:	<i>Turkey</i>	-	<i>MRGID,</i>	(t.y.)
----------------	---------------	---	---------------	--------

²² Sertaç Sami Başeren, “Doğu Akdeniz’de Gerilim”, *Türk Deniz Araştırmaları Vakfı*, 17 Aralık 2014, <http://tudav.org/calismalar/deniz-alanlari/munhasir-ekonomik-bolge/dogu-akdeniz-serhat-h-baseren/> (Erişim Tarihi: 12.12.2018)

16

Hiçbir eyleminde KKTC'nin görüşünü dikkate almayan GKRY, Türkiye'yi deniz yetki alanlarının belirlenmesinde uluslararası hukuka aykırı hareket etmekle itham etmektedir. GKRY her fırsatta Türkiye'nin MEB ilan etmediğini, Doğu Akdenizdeki sahildar devletlerden hiçbiri ile MEB sınırlandırması anlaşması yapmadığını ve özellikle GKRY ile anlaşma yapmaya yanaşmadığını uluslararası platformlarda dile getirmektedir. Ayrıca GKRY, Türkiye Petrolleri Anonim Ortaklığı(TPAO)'nın adanın kuzeyindeki faaliyetlerinin de Kıbrıs Cumhuriyeti'nin münhasır ekonomik bölgesine dair haklarını keyfi bir şekilde ihlal ettiğini ileri sürmektedir²⁴. Bu propagandası ile GKRY, uluslararası toplumu Türkiye ile yaşanan uyuşmazlıkların zemininde Türkiye'nin yaklaşımının yattığına ikna etmeye ve Türkiye'yi Doğu Akdeniz'de yalnız bırakmaya çalışmaktadır.

Ayrıca GKRY, ilan ettiği MEB alanına ilişkin argümanlarını 1974'te kıta sahanlığını tayin eden bir kanuna ve 1993 yılında bu kanun uyarınca GKRY'nin esas hat olarak belirlediği sınırları gösteren ve BM'ye sunulan haritaya atıf yapmaktadır. GKRY'ye göre Türkiye'nin 1993 yılında bu haritaya itiraz etmemesi GKRY'nin deniz alanlarına ilişkin hak taleplerini zımnen kabul ettiği anlamına gelmektedir; dolayısıyla bu zımni kabul gereği GKRY söz konusu denizel alanlar üzerindeki hakları iktisap etmiştir.

Sonuç olarak, genel bir çerçeveden bakıldığında Yunanistan ve GKRY iddiaları ve eylemleriyle Türkiye Cumhuriyeti'ni adeta karasal sınırlarına hapsetmek istemektedir. Bu yöntemi takip ederek GKRY, özellikle Türkiye'nin Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynakları üzerinde söz sahibi olmasını engellemek ve hidrokarbon kaynaklarının değerlendirilmesi faaliyetlerini oldu-bittiye getirmeyi amaçlamaktadır. Diğer taraftan Yunanistan ve GKRY'nin tezine göre çizilen haritaya (Bkz. Harita 3) dikkat edildiğinde görülecektir ki, iki ülkenin MEB alanları o kadar geniş tayin edilmektedir ki hidrokarbon kaynaklarının borularla Avrupa'ya taşınması halinde boruların Türkiye'nin denizel alanından geçmesine gerek kalmamaktadır. Bu tutum, Yunanistan ve GKRY'nin Türkiye'yi Akdeniz'den soyutlamaya çalıştığının bir

²⁴ BİLGESAM, s. 26.

işaretidir. Ne yazık ki, Yunistan ve GKRY'nin bu çabaları AB ve ABD nezdinde de kabul görmektedir.

b. Türkiye ve KKTC' nin Yaklaşımı

Türkiye, henüz Akdeniz'de usulüne uygun olarak münhasır ekonomik bölge ilanı yapmamıştır. Bunun yanında Türkiye, henüz Akdeniz'e kıyısı olan ülkelerden herhangi biri ile, KKTC hariç²⁵, münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılmasına dair bir anlaşma yapmamıştır²⁶. Türkiye, Akdeniz'deki yetki alanlarının ilgili tüm devletler arasında yapılacak müzakereler sonucunda, tüm koşulların dikkate alındığı hakkaniyete dayalı bir uzlaşma ile sınırlandırılması gerektiğini ifade etmektedir.

Türkiye, GKRY'nin yaptığı anlaşmalara tepkisini verdiği notalar yoluyla göstermiş ve bu anlaşmaları tanımadığını ilan etmiştir. Türkiye, 1982 BM Deniz Hukuku Sözleşmesine taraf değildir ve Akdeniz'deki deniz yetki alanına dair tezini kıta sahanlığı çerçevesinde belirlemiştir. Türkiye'nin Doğu Akdeniz'deki tavrı Doğu Akdeniz'in uluslararası hukuka göre yarı kapalı bir deniz olması ve sınırlandırmanın ilgili devletlerin ortak çözümü ile uluslar arası hukuk ilkeleri çerçevesinde çözümüdür. Türkiye bu sebeple münhasır ekonomik bölge ilan etmemiştir. Akdeniz'deki en uzun kıyı şeridinde sahip ülke olarak Türkiye, birçok defa 32°16'18" boylamının batısında kalan deniz alanlarında uluslararası hukuktan kaynaklanan meşru hak ve menfaatlerinin olduğunu ve bu alana dair *ab initio* (başlangıçtan beri) ve *ipso facto* (fili) haklarını ve yetkilerini saklı tuttuğunu açıklamış ve bu hakların geçerli olduğu sahalarda hidrokarbon arama ve çıkarma faaliyetlerini yürüteceğini ilan etmiştir²⁷.

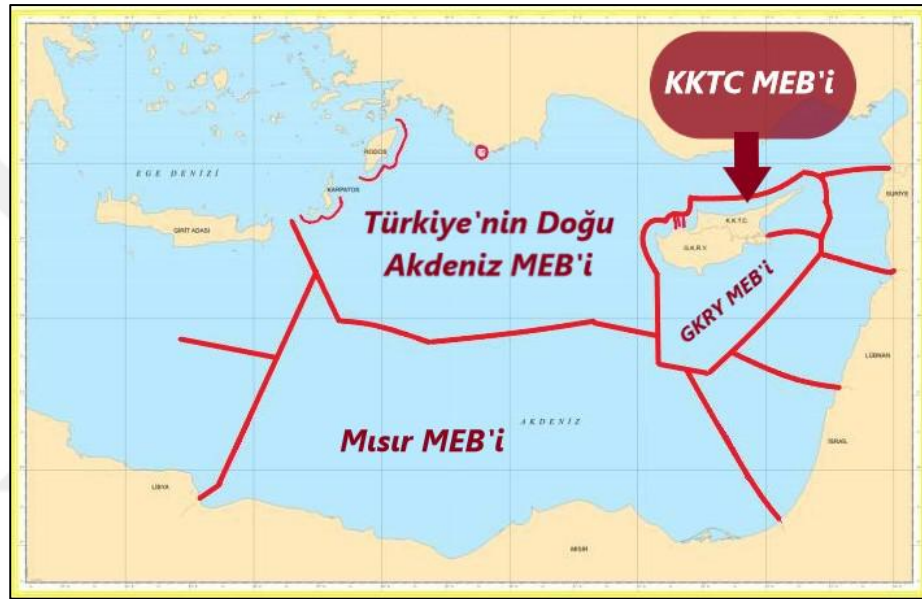
Türkiye, Yunanistan ve GKRY'nin Akdeniz'deki münhasır ekonomik bölgelerine ilişkin ileri sürdükleri tezleri ve bu tezler doğrultusunda çizdikleri sınırları

²⁵ Türkiye ve KKTC, 21 Eylül 2011 tarihinde New York'ta adanın kuzeyi ve Türkiye'nin güneyi arasında kalan alanın sınırlandırılmasına dair anlaşma imzalamıştır.

²⁶ *Pamir*'e göre, Türkiye'nin Akdeniz'de usulüne uygun olarak münhasır ekonomik bölge ilanında bulunmaması en büyük eksikliğimizdir. Bkz. Ceyda Karan, "Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge ilanı ile birlikte Akdeniz'de dostlara ihtiyacı var", *sputniknews*, 7.3.2018, https://tr.sputniknews.com/ceyda_karan_eksen/201803071032579676-turkiye-munhasir-ekonomik-bolge-nejdet-pamir/ (Erişim Tarihi: 8.12.2018)

²⁷ Bkz. 2013/14136816/22273, 12 Mart 2013, https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/communications/tur_note_re%20grc_12032013.pdf (Erişim Tarihi: 8.12.2018)

kabul etmemektedir²⁸. Bu tezlere karşılık Türkiye kendi tezini ileri sürmekte ve kendi tezi uyarınca farklı bir sınırlandırmaya gitmektedir. Türkiye'nin tezine göre, Yunanistan'ın adalarına adeta bir anakara gibi kıta sahanlığı tayin etmesi uluslararası deniz hukukunun ilkelerine aykırıdır. Türk tezine göre, 32° 16' 18" meridyeninin batısı ve Mısır-Türkiye kıyıları arasında çizilen ortay hat arasında kalan saha, Türkiye'nin Akdeniz'deki kıta sahanlığının ve münhasır ekonomik bölgesinin bir parçasıdır(Bkz. Harita 4).

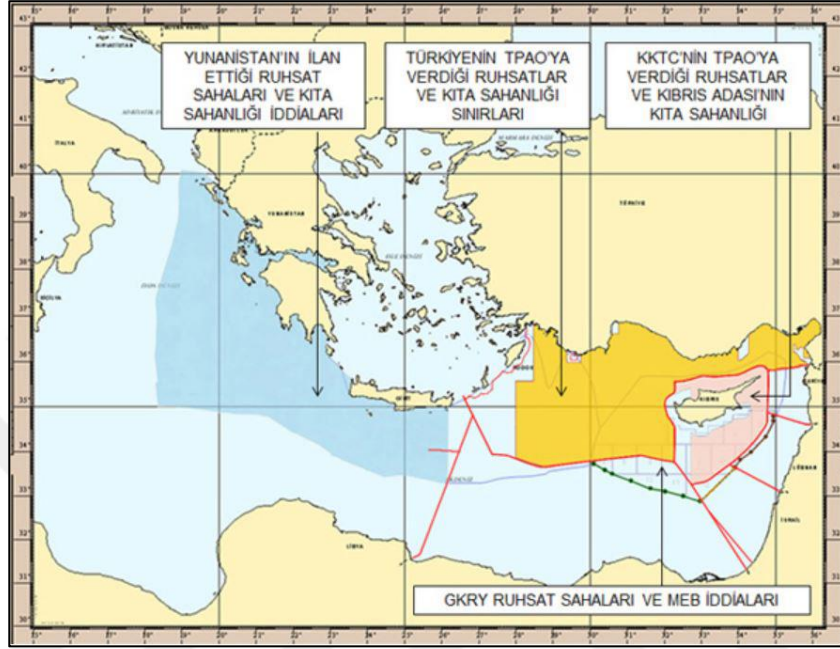
Harita 4: Türkiye'nin tezine göre Türkiye'nin Doğu Akdeniz münhasır ekonomik bölgesi

Kaynak: *Muhtemel Doğu Akdeniz Münhasır Ekonomik Bölge Haritaları*, (t.y.), <http://tudav.org/calismalar/deniz-alanlari/munhasir-ekonomik-bolge/muhtemel-dogu-ak-deniz-munhasir-ekonomik-bolge-haritalari/> (Erişim Tarihi: 8.12.2018)

Türkiye'nin, söz konusu alandaki haklarını kullanacağını gösteren birçok eylemi olmuştur. 1974 yılında 2 Temmuz 1974 tarihli 7/8594 sayılı Bakanlar Kurulu Kararnamesi ile Rodos'un güneydoğusunda yer alan bölgede, Türkiye kıta sahanlığında bulunduğu tezine dayanılarak, TPAO'ya petrol arama ruhsatı verilmiştir.(Bkz. Harita 5) Bunun yanında 9 Ağustos 2007 tarihli Resmi Gazete ile TPAO'ya Doğu Akdeniz'de

²⁸ Aynı zamanda Türkiye, Yunanistan'ın Ege Denizi'ndeki politikasına da karşı çıkmakta, Yunanistan'ın karasularını kademeli olarak 6 milden 12 mile çıkarma planını uzun süredir "casus belli" yani savaş sebebi olarak tanımlamaktadır.

dört parselde arama ruhsatı vermiştir²⁹. Türkiye'nin bu eylemi esasen Akdeniz'deki münhasır ekonomik bölgesini zımni olarak fakat resmi kanallar yoluyla ilan etmesi anlamına gelmektedir³⁰.

Harita 5: Türkiye Cumhuriyeti ve KKTC Tarafından TPAO'ya Verilen Ruhsat Alanları

Kaynak: Muhtemel Doğu Akdeniz Münhasır Ekonomik Bölge Haritaları, (t.y.), <http://tudav.org/calismalar/deniz-alanlari/munhasir-ekonomik-bolge/muhtemel-dogu-akdeniz-munhasir-ekonomik-bolge-haritalari/> (Erişim Tarihi: 8.12.2018)

KKTC de GKRY'nin tüm ada adına hareket ederek üçüncü ülkelerle MEB sınırlandırmasına dair anlaşmalar imzalamasına, denizel alanını bloklara ayırarak ihaleler açmasına ve buralarda arama ruhsatı vermesine itiraz etmektedir. Dolayısıyla KKTC, GKRY'nin bu faaliyetlerini adanın eşit topluluklarından biri olması hasebiyle egemenlik haklarının ihlali olarak yorumlamaktadır. KKTC'ye göre, hidrokarbon kaynaklarına yönelik faaliyetler KKTC ve GKRY arasında yürütülen müzakereler yoluyla çözülene kadar askıya alınmalıdır³¹. KKTC, GKRY kanadından gelen hidrokarbon rezervlerinden gelecek gelirin paylaşılmasına dair teklifi de reddetmektedir. Çünkü KKTC sadece hidrokarbon kaynaklarından sağlanan gelirin değil, Kıbrıs

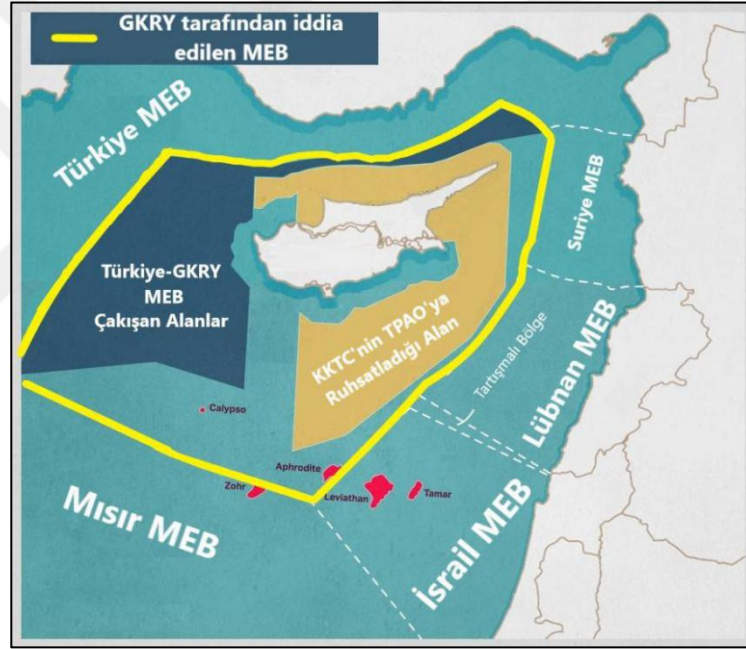
²⁹ Tpaö'nün Akdeniz'de Petrol Araması İçin Ruhsat Verildi, 9 Ağustos 2007, <https://www.haberler.com/tpao-nun-akdeniz-de-petrol-aramasi-icin-ruhsat-haberi/> (Erişim Tarihi: 8.12.2018)

³⁰ Başeren, "Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı", s. 33.

³¹ Bkz. BBC, "Kıbrıs'taki doğal gaz gerginliği hakkında bilinmesi gerekenler", 15 Şubat 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43061162> (Erişim Tarihi: 16.5.2019)

Türklerinin adanın eşit topluluklarından biri olmasından doğan egemenlik hakkının da paylaşılması gerektiği kanaatindedir³². Nitekim Türkiye de GKRY'nin adanın tek temsilcisi olduğu tezine katılmamakta ve Kıbrıs Türk topluluğunun adanın denizel alanlarında eşit bir şekilde hakkı ve yetkisi olduğunu savunmaktadır³³.

KKTC, adanın eşit topluluklarından biri olmasına dayanarak adanın zenginliklerinden eşit olarak yararlanabileceğini ifade etmektedir. Bu düşünceye paralel olarak KKTC de adanın çevresinin bir kısmını A-B-C-D-E-F-G olarak bloklara ayırmış ve bu bloklarda hidrokarbon aramaları yapılması için 22 Eylül 2011'de TPAO'ya arama ruhsatı tahsis etmiştir.(Bkz. Harita 6)

Harita 6: Türkiye-GKRY'nin Çakışan Münhasır Ekonomik Bölgeleri ve KKTC'nin Türk Tezine Göre Münhasır Ekonomik Bölgesi

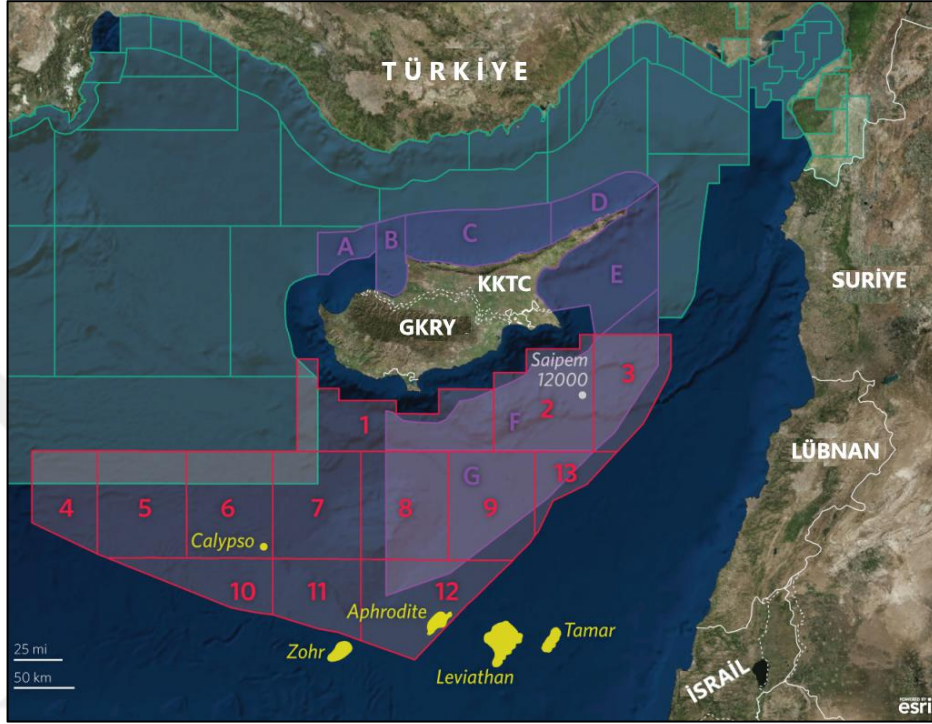
Kaynak: Murat Sofuoğlu, "Gas reserves in the eastern Mediterranean are fostering division. Why?", *TRT World*, 31 Ekim 2018, <https://www.trtworld.com/magazine/gas-reserves-in-the-eastern-mediterranean-are-fostering-division-why-21247> (Erişim Tarihi: 8.12.2018)

Yukarıdaki haritada görüldüğü gibi Türkiye ve GKRY arasında münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılmasına ilişkin büyük bir uyuşmazlık alanı bulunmaktadır. Türkiye'nin münhasır ekonomik bölge olarak kabul ettiği alan ile

³² Gurel, Mullen ve Tzimitras, s. 45-46.

³³ BİLGESAM, s. 27.

GKRY'nin ruhsatlandığı bölge 1.,4.,5.,6. ve 7. bloklarda çakışmaktadır. Bunun yanında, KKTC'nin TPAO'ya 2011 yılında sağladığı ruhsatlar sebebiyle de, GKRY ve KKTC'nin ruhsatlandırılmış alanlarında da bir çakışma söz konusudur.(Bkz. Harita 7)

Harita 7: KKTC ve GKRY'nin Ruhsatlandığı Alanlar

Kaynak: Statfor, “The Eastern Mediterranean’s New Great Game Over Natural Gas”, 22 Şubat 2018, <https://worldview.stratfor.com/article/eastern-mediterraneans-new-great-game-over-natural-gas> (Erişim Tarihi: 8.8.2018)

Türkiye-GKRY ve KKTC-GKRY ruhsatlandırma alanlarının çakıştığı bölgelerde Türkiye, çıkarlarını korumakta ve müdahalelerde bulunmaktadır. Örnek olarak, 2018’in Şubat ayında GKRY’nin 6. blokundaki arama çalışmalarını tamamlayan Saipem 12000 gemisi adanın doğusundaki 3. bloka yöneldiğinde 5 Türk savaş gemisi tarafından engellenmiş ve geri dönmek zorunda kalmıştır³⁴. Türkiye son olarak Ekim 2018’de GKRY’nin 7. blokta arama çalışmaları yapmaları için uluslararası şirketlere davette bulunması üzerine, “Ülkemiz, hiçbir yabancı ülke, şirket veya geminin deniz yetki alanlarımızda izinsiz olarak hidrokarbon arama faaliyetlerinde bulunmasına,

³⁴ Doğu Akdeniz’de krize neden olan doğal gaz gemisi bölgeyi terk etti, 23.02.2018, <https://businessht.bloemberght.com/ekonomi/haber/1850853-dogu-akdeniz-de-krize-neden-olan-dogalgaz-gemisi-bolgeyi-terk-ediyor> (Erişim Tarihi: 8.8.2018)

bundan önce olduğu gibi bundan sonra da hiçbir şekilde fırsat vermeyecektir” şeklinde açıklama yapmış ve kıta sahanlığındaki hak ve menfaatlerini korumak adına gerekli tedbirleri almaya devam edeceğini ifade etmiştir³⁵. Ayrıca Türkiye 2019 yılında arama faaliyetlerine hız vermiş; Barbaros Hayrettin ve Oruç Reis sismik araştırma gemileri ile rezerv çalışmaları yapmış, Yavuz ve Fatih arama gemileri ile de Kıbrıs’ın güneyindeki Türkiye ve KKTC’nin denizel alanlarında sondaj faaliyetlerine başlamıştır.

2. İsrail - Lübnan

İsrail, 2010 yılında gerçekleştirilen Tamar ve Leviathan sahalarının keşfinden sonra 2011’de Birleşmiş Milletler’e sunduğu bir koordinat listesi ile MEB’ini ilan etmiştir. İsrail kıyıdaş devletlerden sadece GKRY ile anlaşma imzalamış, diğer kıyıdaş devletlerle henüz anlaşma yapmamıştır³⁶.

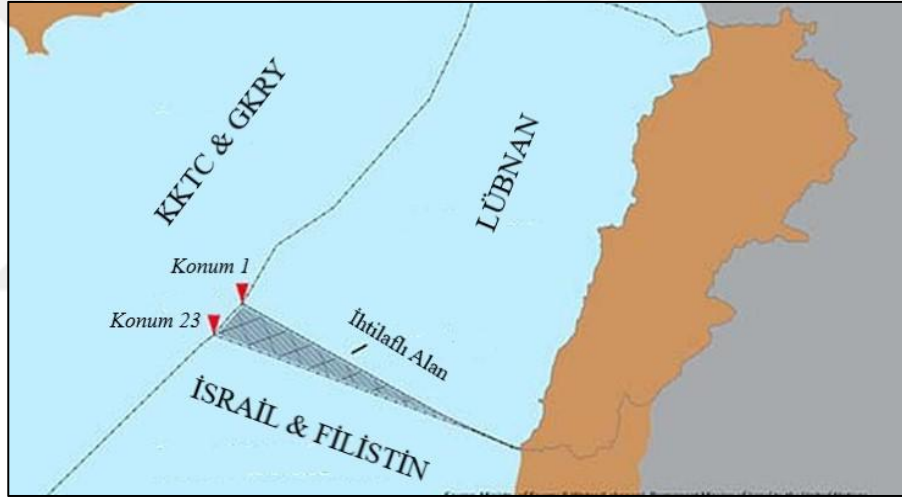
Lübnan 2007 yılında GKRY ile MEB sınırlandırma anlaşması imzalamış ancak Türkiye’nin girişimleri sonucunda sınırlandırma anlaşması Lübnan ulusal meclisinde onaylanmamıştır. Ancak daha sonra Lübnan Hükümeti 2009’da kendi inisiyatifi ile yeni bir sınırlandırma hattı oluşturmak için bir komisyon oluşturmuş ve 13 Mayıs 2009’da bu komisyonun belirlediği sınırları Bakanlar Kurulu’nun kararı ile kabul etmiştir. Ardından Lübnan Ulusal Meclisi sınırlandırdığı denizel alanı kıstas olarak 17 Ağustos 2010 tarihinde petrol ve doğal gaz rezervlerinin araştırılmasını öngören bir kanun yayınlamıştır. Bu kanunun çıkarılmasından sonra da 19 Ekim 2010 tarihinde Lübnan güney deniz yetki alanını gösterir bir haritayı BM’ye sunarak MEB alanını ilan etmiştir. Bu haritada göze çarpan husus, Lübnan’ın GKRY ile sahil dar olduğu denizel alanın Türkiye’nin girişimleriyle onaylanmayan GKRY-Lübnan MEB sınırlandırma anlaşmasındakine benzer şekilde paylaşılmış olmasıdır. Lübnan’ın ilan ettiği haritada da GKRY-Lübnan arasındaki denizel alan, tarafların esas hatları arasındaki alanın eşit ortay hat yordamıyla bölünmesi suretiyle paylaşılmıştır. Yani Lübnan, GKRY ile

³⁵ No: 265, 4 Ekim 2018, GKRY’nin 7 Numaralı Sözde Ruhsat Sahası için Uluslararası Şirketlere Davette Bulunma Kararı Hk., 4 Ekim 2018, http://www.mfa.gov.tr/no_-265_-gkry-nin-sozde-ruhsat-sahasi-icin-uluslararasi-sirketlere-daveti-hk.tr.mfa (Erişim Tarihi: 11.2.2019)

³⁶ BİLGESAM, s. 18.

yaptığı ancak sonrasında onaylamadığı sınırlandırma anlaşmasında kabul ettiği yetki sınırlarını, ilan ettiği sınırlarla kabul etmiştir³⁷.

Lübnan'ın BM'ye sunduğu harita ile onaylanmayan anlaşmanın öngördüğü durum arasında önemli bir fark bulunmaktadır: Lübnan'ın BM'ye sunduğu haritada ilan edilen alanın güney sınırını, yukarıdaki haritada da görüleceği üzere, Konum 1'den Konum 23'e çekmiş ve güney sınırını 17 km genişletmiştir.(Bkz. Harita 8) Lübnan'ın yaptığı bu yeni tercih sonucunda Lübnan'ın belirlediği alan ile İsrail'in ilan etmeye hazırlandığı MEB arasında 800 km²'lik bir sınır çakışması ortaya çıkmıştır³⁸. Nitekim İsrail'in 17 Aralık 2010'da GKRY ile imzaladığı deniz alanlarının sınırlandırılması anlaşması da Lübnan'ın Ekim 2010'da BM'ye gönderdiği sınırları yok saymaktadır³⁹.

Harita 8: Lübnan ve İsrail Arasındaki İhtilafli Bölge

Kaynak: Yasmine Alieh, "Israel to annex disputed gas-filled maritime area", businessnews.com.lb by Lebanon Opportunities, <http://www.businessnews.com.lb/cms/Story/StoryDetails/5964/Israel-to-annex-disputed-gas-filled-maritime-area> (Erişim Tarihi: 12.02.2019)

Ortaya çıkan bu sınır çakışması geçmişten gelen diğer problemlerin yanında taraflar arasında yeni bir anlaşmazlığa yol açmıştır. Lübnan 2011'de GKRY'ye ve BM'ye gönderdiği mesajlarla İsrail ve GKRY arasında yapılan anlaşmayı kınamıştır.

³⁷ Daniel Meier, Lebanon's Maritime Boundaries: Between Economic Opportunities and Military Confrontation, Center For Lebanese Studies: Papers on Lebanon, 2013, <https://lebanesestudies.com/wp-content/uploads/2013/10/maritime.pdf> (Erişim Tarihi: 11.2.2019), s.3

³⁸ Meier, s. 5; Ceylan, s. 68.

³⁹ Bu anlaşma Lübnan'ın denizel alanını Konum 1 itibarıyla sınırlandırmaktadır ve Lübnan'ın 2009 yılında yaptığı yeni sınırlandırmayı yok saymaktadır. Anlaşma Şubat 2011'de hem İsrail ve hem GKRY tarafından onaylanmıştır.

Ancak Lübnan'nın kınamalarına ve itirazlarında rağmen İsrail Temmuz 2011'de hükümet tarafından onaylanmış ve İsrail denizel alanının kuzey kısmını sınırlandıran bir harita ilan etmiştir. Buna karşın Hizbullah lideri Seyyid Hasan Nasrallah “Bizim Lübnan denizel alanındaki petrol tesislerimize zarar veren olursa, kim olursa olsun kendi tesisleri de hedef alınacaktır.” diyerek İsrail’i sert bir dille uyarmıştır. Daha sonra Lübnan, BM’ye gönderdiği bir mektupla İsrail’in yayınladığı ve kuzey denizel alanını sınırlandıran haritaya itirazlarını belirtmiştir. Lübnan bu itiraz sonrasında daha önceden, 2010 yılında, deniz alanının güney kısmını sınırlandırmak için yayınladığı haritaya ek olarak, deniz alanının kuzey ve güney koordinatlarını BM’ye sunmuştur. Bu sırada uyuşmazlığa ABD müdahil olmuş ve taraflar arasında anlaşma zemini oluşturmak için çalışmalara başlamıştır. ABD, taraflar arasındaki uyuşmazlığın yeni bir savaşa yol açmaması için ilk aşamada geçici bir öneride bulunmuş ve iki ülke deniz alanı arasına “Mavi Hat” çekilmesini teklif etmiştir. Bu öneriye göre, tartışmalı alan için kalıcı bir çözüm bulununcaya kadar kaynak taraması yapılmayacak ve BM bu bölgede sınırlı da olsa bir rol üstlenecektir. Ancak sarf edilen çabalar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 2016 Kasım’ında İsrail deniz alanını bloklara ayırmış ve ihaleye açmıştır. Ancak bu süreçte İsrail deniz alanına tartışmalı bölgeyi de dahil etmesine ve bu bölgeyi üç bloğa ayırmasına rağmen bu bölgeyi ihaleye açmaktan kaçınmıştır. 2017 yılında da Lübnan kendi deniz alanını bloklara ayırarak ihaleye açmıştır. Lübnan hükümeti bloklara ayırma işleminde tartışmalı güney deniz sınırını da dahil etmesi ve bu bölgenin de bloklara (8., 9., 10. bloklar) dahil edilmesi tartışmalara yol açmıştır. Buna karşılık olarak İsrail Knesset’inde (İsrail Meclisi) de İsrail deniz alanının tekrar tanımlanmasına yönelik tartışmalar ve yasa tasarısı gündeme gelmiştir. Knesset’te gündeme gelen yasa tasarısı Lübnan Ulusal Meclisi Başkanı Nebih Berri tarafından “Lübnan’a savaş ilanına denk bir karar” olarak yorumlanmıştır. 2017 yılının sonlarına doğru yapılan ihalelerde Fransız Total, Rus Novatek, İtalyan Eni firmalarından oluşan bir konsorsiyum tarafından iki ülke arasında en tartışmalı bölge olan 9. blok için bir teklif verilmiş ve bu teklif Lübnan Bakanlar Kurulu tarafından kabul edilmiştir. Ancak ihalesi kabul edilen 9. blokun 145 km²lik bölümünün tartışmalı bölge içerisinde olması yine tartışmalara sebep olmuş ve İsrail Savunma Bakanı Avigdor Lieberman tarafından “provokatif” ve “saygın firmalar tarafından yapılan vahim bir hata” olarak değerlendirilmiştir; Lübnan Devlet Başkanı Mişel Avn bu sözleri “Lübnan ve egemenlik haklarına tehdit” olarak yorumlamıştır. Bir

bölümü ihtilaflı bölgede yer alan Blok 9'da arama ve sondaj faaliyetlerinde bulunan firmalar ise faaliyetlerin icra edildiği alanın ihtilaflı bölgeden uzak bir konumda olduğunu ifade etmektedir⁴⁰. 2018 yılına gelindiğinde ise İsrail, Lübnan'ın da yetki iddiasında bulunduğu 800 km²'lik alanı deniz sınırlarına dahil etmeye yönelik yasa tasarısını Knesset'te ısrarla tekrar gündeme getirmiş, buna karşın Lübnan Enerji Bakanı Cesar Abi Khalil, Lübnan'ın sularında bulunan petrol ve doğal gazla ilişkin haklarından asla vazgeçmeyeceğini belirtmiştir⁴¹.

Görüldüğü gibi taraflar arasındaki deniz alanının sınırlandırılmasına dair uyuşmazlık ABD ve BM gibi güçlerin de arabulucu olarak müdahalesine rağmen devam etmektedir. Sarf edilen çabalar başarısızlıkla sonuçlanmış ve taraflar sorunun başlangıcından bu yana sık sık gerginlikler yaşamış ve karşılıklı olarak tehditkar açıklamalarda bulunmuştur. Tarafların yürüttükleri gergin siyaset ve anlaşmazlığın silahlı bir çatışmaya dönüşme ihtimali bölge kaynaklarının verimli bir şekilde araştırılmasını ve çıkarılmasını engellediği gibi, bölge enerji güvenliği açısından da bir tehdit oluşturmaktadır. Bu tür uyuşmazlıklar özellikle, zaten sayılı olan büyük enerji şirketlerinin ilgili bölgelere yatırım yapmaktan çekinmesine sebep olmaktadır. Nitekim bu uyuşmazlıkta da şirketler ihtilaflı alanlardan uzak durmaya özen göstermektedir.

3. Filistin – İsrail

Tartışmalı denizel alanlardan biri de Filistin ve İsrail arasındaki denizel sınırdır. İsrail ve Filistin arasında Gazze kıyılarının bulunduğu denizel alanın sınırlandırılmasına dair bir anlaşma bulunmamaktadır. Filistin ve İsrail arasında cereyan eden kronik gerilimlerin bir sebebi de iki ülkenin paylaştığı, veya daha doğru bir ifade ile paylaşmadığı, kıta sahanlığıdır. Kıta sahanlıkları bitişik olan İsrail ve Filistin, kara ülkesi üzerinde yürüttükleri gerilimli siyaseti deniz alanlarına taşımıştır. İsrail ve Filistin arasında gelişen denizel alan uyuşmazlığı özellikle İsrail'in uluslararası anlaşmaları görmezden gelerek gerçekleştirdiği faaliyetler sebep olmaktadır.

⁴⁰ Mona Sukkarieh, "Troubled Waters: The Lebanese-Israeli maritime border dispute", *Executive*, Mart 2018, <http://www.executive-magazine.com/economics-policy/troubled-waters-2> (Erişim Tarihi: 12.2.2019)

⁴¹ Yasmine Alih, "Israel to annex disputed gas-filled maritime area", *businessnews.com.lb by Lebanon Opportunities*, <http://www.businessnews.com.lb/cms/Story/StoryDetails/5964/Israel-to-annex-disputed-gas-filled-maritime-area> (Erişim Tarihi: 12.02.2019)

İsrail, 2004 yılında Gazze ile denizel alanların sınırlandırılması anlaşması yapılmamış olmasına rağmen kendi inisiyatifi ile Noa ve Mari-B olarak adlandırılan sahalarda Yam Tethys projesini başlatmıştır. Esasen Noa ve Mari-B rezervleri Gazze'nin münhasır ekonomik bölgesi içerisinde yer almaktadır.(Bkz. Harita 9 ve Harita 10) Ancak İsrail, Filistin yönetimi ile herhangi bir işbirliğine başvurmadan doğal gaz çıkarma çalışmalarına başlamıştır⁴². Yapılan tahminlere göre Mari-B rezervuarında 42 milyar m³ doğal gaz bulunmaktadır . Bu miktar Filistin'in 15 yıllık gaz ihtiyacını karşılamaya yetecek seviyededir. İsrail'in bu tavrı Filistin'in kara ülkesine karşı yürüttüğü işgal politikalarını Filistin'in denizel alanına ve enerji kaynaklarına kadar genişlettiğini ortaya koymaktadır.

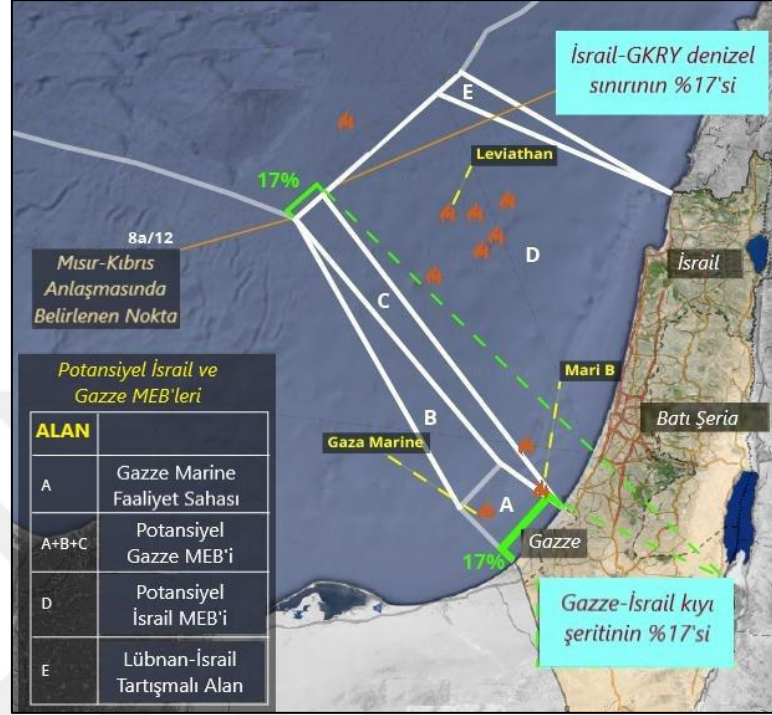
Harita 9: İsrail Tezine Göre Gazze'nin Münhasır Ekonomik Bölgesi

Kaynak: *The Economist*, "Israel has a gas conundrum, 19 Ağustos 2017, <https://www.economist.com/middle-east-and-africa/2017/08/19/israel-has-a-gas-conundrum> (Erişim Tarihi: 10.10.2018)

Denizel alanına ilişkin hakların gasp edilmesine rağmen şimdiye kadar Filistin'den hak talebine yönelik bir adım gelmemiştir. Ancak *James Stocker*'a göre Filistin'in münhasır ekonomik bölgesi İsrail-GKRY denizel sınırına kadar uzanmakta olup bu sınırın bir kısmı da Gazze'ye aittir. Filistin'in bu bölgeye dair haklarını

⁴² Merve Aksoy, "Doğu Akdeniz Enerji Rekabeti", İNSAMER Araştırma Raporları No 23, İstanbul: İNSAMER, 2017, s. 5. İnternette yer alan metin için bkz. Merve Aksoy Ercümen, Doğu Akdeniz Enerji Rekabeti, *İnsamer Araştırma Raporları*, 9 Eylül 2016, https://insamer.com/tr/dogu-akdeniz-enerji-rekabeti_366.html (Erişim Tarihi: 10.10.2018)

kullanabilmesi için BM Deniz Hukuku Sözleşmesi uyarınca hakkını araması gerekmektedir⁴³.(Bkz. Harita 10)

Harita 10: Potansiyel Gazze ve İsrail Münhasır Ekonomik Bölgeleri

Kaynak: Dania Akkad, “Palestinian Gas: The Black Box”, Middle East Eye, 27 Nisan 2015, <https://www.middleeasteye.net/news/palestinian-gas-black-box> (Erişim Tarihi: 10.10.2018)

Doğu Akdeniz doğal gazından azami şekilde faydalanmak ancak ilgili münhasır ekonomik bölge uyuşmazlıklarının çözülmesi ile mümkün olacaktır. Aksi takdirde, tartışmalı alanlar içerisinde kalan muhtemel rezervlerin aranması ve çıkarılması veya tespit edilmiş rezervlerin çıkarılması, ilgili pazarlara taşınması ve pazarlanması uyuşmazlığın tarafları için yeni bir çatışma sebebi olacaktır.

Uyuşmazlığa konu alanlarda bulunan rezervler özellikle söz konusu alanda arama-çıkarma-taşıma faaliyetleri yapmaya talip şirketler açısından önemli sonuçlar doğurmaktadır. Doğu Akdeniz rezervlerine ilişkin projeler geniş kapsamlı projelerdir ve bu sebeple dünyanın birçok yerinde yatırımları olan büyük enerji şirketlerinin de ilgisini çekmektedir. Kimi zaman bu şirketler, münhasır ekonomik bölge tartışmalarına taraf

⁴³ Dania Akkad, “Palestinian Gas: The Black Box”, Middle East Eye, 27 Nisan 2015, <https://www.middleeasteye.net/news/palestinian-gas-black-box> (Erişim Tarihi: 10.10.2018)

lkelerde yatırımlar yapabilmektedir. Bu hallerde enerji şirketleri uyuşmazlığa taraf ülkelerin olası bir olumsuz tutumundan çekinmekte ve uyuşmazlık konusu alanlara yatırım yapmaktan vazgeçmektedir. Münhasır ekonomik bölge uyuşmazlıkları, uyuşmazlığa konu bölgeleri söz konusu bölgelere yatırım yapma niyetinde olan şirketler için bir mayın tarlası haline getirmektedir.

Doğu Akdeniz rezervlerinin verimli bir şekilde kullanılabilmesi için sadece rezerv bulunan bölgelerin uyuşmazlıktan azade olması yeterli değildir. Çıkarılan rezervlerin boru hatlarıyla taşınması halinde, rezervlerin ulaştırılacağı pazara giden güzergahın da uyuşmazlıklardan uzak olması gerekmektedir. Çünkü kimi zaman gazı taşıyan boru hatlarının uyuşmazlık alanlarından geçerek hedef pazara ulaşması hiç mümkün olmamakta veya uyuşmazlık alanlarına girmeden hedef pazara ulaşması çok maliyetli olmaktadır. Bu sebeple, Doğu Akdeniz gazının en verimli koşullarda çıkartılabilmesi ve en düşük maliyetle hedef pazarlara ulaştırılabilmesi için bölge ülkelerinin ortak bir platform oluşturarak ve bu platforma tüm bölge ülkelerini davet ederek ortak bir çözüme varması gerekmektedir. Aksi takdirde, münhasır ekonomik bölgelerin üçüncü ülkelerin görüşleri alınmadan yapılan ikili anlaşmalarla belirlenmesi bölgede geçmişten bu yana var olan uyuşmazlıkları kızıştıracaktır. Dolayısıyla Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynaklarının kaynak ülkeler tarafından en verimli şekilde kullanılması da imkansız hale gelecektir⁴⁴.

⁴⁴ Ceylan, s 99; Balık, s. 96.

İKİNCİ BÖLÜM

DOĞU AKDENİZ ENERJİ POTANSİYELİNİN EKONOMİK VE POLİTİK ANALİZİ

I. ENERJİ VE HİDROKARBONLAR

A. GENEL AÇIKLAMALAR

Teknolojik gelişmeler ile beraber enerji ve enerji kaynakları günümüzün en vazgeçilmez unsurlarından ve en büyük ihtiyaçlarından biri haline gelmiştir. Dünya ekonomisinin tarım, inşaat, iletişim ve bilgi teknolojileri gibi neredeyse bütün sektörlerin ana ihtiyacı enerji olmuştur. Enerji ürün olmakla beraber, enerji üretiminin çeşitli ham maddeleri bulunmaktadır. Çalışmamızın bu bölümünde Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının ekonomik analizi yapılacaktır. Ancak öncelikle, söz konusu enerji kaynaklarının dünya enerji sektöründeki yerinin tam olarak anlaşılabilmesi için “enerji” hakkında ve enerji türleri hakkında genel bilgiler verilecektir.

Enerji, kısaca bir sistemin iş yapma kapasitesi olarak tanımlanmaktadır. Enerji; potansiyel, kinetik, ısı, ışık, elektrik, kimyasal, nükleer ve ses enerjisi olmak üzere 8 farklı formda ortaya çıkmaktadır. Enerji farklı kaynaklardan elde edilebilmekle beraber enerji kaynakları literatürde farklı yönleriyle sınıflandırılmaktadır. Bununla beraber literatürde en çok kullanılan sınıflandırmalar kaynakların kullanılışlarına göre ve dönüştürülebilirliklerine göre yapılmaktadır⁴⁵.

Enerji kaynakları, kullanılışlarına göre birincil ve ikincil enerji kaynakları olarak sınıflandırılmaktadır. Ham petrol, doğal gaz, taş veya linyit kömürü, güneş ve rüzgar gibi enerjinin doğrudan elde edilebildiği kaynaklar birincil enerji kaynakları olarak tasnif edilmektedir. İkincil enerji kaynakları ise birincil veya ikincil enerji kaynaklarının dönüştürülmesi ile ortaya çıkan kaynaklardır. Örnek olarak ham petrol üzerinde farklı işlemler yapılarak farklı petrol ürünleri; kömürün yüksek sıcaklıkta

⁴⁵ Abdurrahman Satman (Ed.), *Türkiye’de Enerji ve Geleceği*, İstanbul: İTÜ, 2007, s. 1; Leman Erdal ve Etem Karakaya, “Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Ekonomik, Siyasi ve Coğrafi Faktörler”, *Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi*, Cilt: 31, Sayı: 1 (2012), s. 109; Erdem Koç ve Kadir Kaya, “Enerji Kaynakları-Yenilenebilir Enerji Durumu”, *Mühendis ve Makina*, Cilt:56, Sayı: 668 (2015), s. 37. Diğer sınıflandırmalar için bkz. Elif Küçükkaya, “Yenilenemez Enerji Kaynakları Nedir?”, *Enerji Portalı*, 6 Kasım 2018, <https://www.enerjiportali.com/enerji-nedir-enerji-kaynaklari-nelerdir/> (Erişim Tarihi: 13.04.2019)

karbonizasyonu ile kok kömürü veya başka ürünler; doğal gazın yakılmak suretiyle dönüştürülmesiyle de elektrik elde edilebilmektedir. Yani ikincil enerji kaynakları kendi halleriyle doğada bulunmamakta ve üretilmesi için birincil veya ikincil enerji kaynakları üzerinde farklı işlemler yapılmalıdır⁴⁶.

Enerji kaynakları ayrıca kullanılışlarına göre yenilenebilir ve yenilenemez kaynaklar olarak sınıflandırılmaktadır. Yenilenebilir enerji kısa sürede kendiliğinden tekrar oluşabilen veya yerine koyulabilen, kullanılmasına rağmen azalmayan ve tükenmeyen kaynaklardan üretilen enerjidir. Örnek olarak, güneş, hareket halindeki sular(dalga, gel-git, akarsular), rüzgar gibi kaynaklardan tekrar tekrar enerji üretilmesi mümkündür. Yenilenemeyen enerji ise kullanılmasından sonra tükenip kısa zamanda tekrar oluşması mümkün olmayan kaynaklardan üretilmektedir. Bu sebeple bu kaynaklardan üretilen enerji tükenbilir enerji olarak da anılmaktadır. Yenilenemez enerji kaynakları kendi içinde fosil kaynaklı ve çekirdek (nükleer) kaynaklı olmak üzere ikiye ayrılmaktadır. Petrol, doğal gaz ve kömür gibi yakıtlar fosil kaynaklı; uranyum ve toryum, çekirdek kaynaklı ve yenilenemez enerji kaynaklarından olup bu kaynaklar milyonlarca yılı bulan doğal bir sürecin ürünüdür. Dolayısıyla gelecekte tamamen tükenenleri kabul edilmektedir⁴⁷.

Çalışmamızın konusunu Doğu Akdeniz denizel alanında keşfedilen petrol ve doğal gaz kaynakları oluşturmaktadır. Petrol ve doğal gaz, yenilenemez ve fosil kaynaklı enerji kaynaklarındandır. Petrolün çeşitli hidrokarbon bileşenlerinden oluşması

⁴⁶ Necdet Pamir, **Enerjinin İktidarı**, 4. Baskı, İstanbul: HayyKitap, 2017, s. 37; *What are secondary energy sources?*, (2018) https://www.eia.gov/energyexplained/index.php?page=secondary_home (Erişim Tarihi: 13.04.2019)

⁴⁷ Koç ve Kaya, s. 37. T.C. Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın yayınladığı rapora göre, dünyadaki fosil enerji kaynakları giderek azalmaktadır. Bakanlık verilerine göre kömürün 114 yıllık, doğal gazın 53 yıllık, petrolün ise 51 yıllık rezerv ömrü kalmıştır. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, **Dünya ve Türkiye Enerji ve Tabii Kaynaklar Görünümü Sayı 15**, Ankara, 2017, s. 4.

Belirtmeliyiz ki rezerv ömrüne dair verdiğimiz sayılar mevcut rezervlerin mevcut tüketime bölünmesi ile bulunmaktadır. Bu sürelerin geçmesi halinde rezervlerin tamamının kesin olarak tükenmesi söz konusu değildir. Çünkü her geçen gün yeni rezervler keşfedilmekte veya yeni arama ya da çıkarma metotlarıyla ulaşılabilir rezerv miktarı artmakta ve enerji kaynaklarının rezerv ömrü uzamaktadır. Benzer açıklama için bkz. Pamir, "Enerjinin İktidarı", s. 101

ve gaz halindeki türevi olan doğal gazın da ana bileşenlerinin hidrojen ve karbon olması sebebiyle petrol ve doğal gaz “hidrokarbon” olarak da adlandırılmaktadır⁴⁸.

B. ENERJİ ÜRETİM VE TÜKETİMİNDE HİDROKARBONLARIN YERİ

Fosil yakıtlar, milyonlarca yıl süren bir süreç sonunda oluşmuştur. Milyonlarca yıl öncesinde rüzgarlar ve akarsular toprak, kum, çakıl gibi malzemeleri taşımış ve uzun bir süreç içerisinde su diplerinde kalın tabakalar oluşturmıştır. Ayrıca tabakaların oluşmaya başladığı ortamlarda ölen bitki ve hayvan gibi canlıların kalıntıları, denizel mikro organizmalar ve benzeri organik kalıntılar da zaman içinde bu kalın tabakalara karışmıştır. İlerleyen zaman içerisinde fosilleşen kalıntıların içerdiği karbon ve hidrojen molekülleri, kalıntılar üzerinde oluşan yeni katmanların oluşturduğu basınç ve yerküreden gelen ısı sonucunda hidrokarbonları oluşturmıştır. Bu sebeple hidrojen ve karbon moleküllerinin bileşimlerinden oluşan kömür, petrol ve doğal gaz, fosil yakıt olarak adlandırılmaktadır. Bunun dışında benzer süreçler sonucunda oluşan petrol ve türevi olan doğal gaz yatakları birçok zaman birbirine yakın olmaktadır⁴⁹.

Kömürün kullanımı M.Ö. 3490 yılına Çin’e⁵⁰ kadar uzanmakla birlikte kömür tarihteki asıl rolünü Sanayi Devrimi’den itibaren oynamaya başlamıştır. 1769 yılında James Watt’ın kömür ile çalışan buhar makinesini icat etmesinden itibaren günlük kullanımdan sanayi sektörüne kadar kömürün her alanda kullanımı artmıştır. 1882 yılında kömürle elektrik üreten santral kurulmuş ve kömür şehirlerin ve evlerin aydınlatılmasında kullanılmaya başlamıştır. Teknolojinin gelişmesi ile başka enerji kaynaklarının ortaya çıkmasına rağmen kömür sanayinin her alanında kullanılmaya devam etmiştir ve alternatif enerji kaynaklarının keşfine rağmen enerji sektöründeki etkinliğini korumaya günümüzde de devam etmektedir. Bunun sebebi kömürün petrol

⁴⁸ Petrol, (t.y.), <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> (Erişim Tarihi: 13.04.2019); Elif Küçükaya, “Yenilenemez Enerji Kaynakları Nedir?”, *Enerji Portalı*, 6 Kasım 2018, <https://www.enerjiportali.com/enerji-nedir-enerji-kaynaklari-nelerdir/> (Erişim Tarihi: 13.04.2019).

⁴⁹ Satman, s. 1; *Petrol Nedir?*, (t.y.), <https://www.petform.org.tr/arama-uretim-sektoru/petrol-nedir/> (Erişim Tarihi: 13.04.2019); *Petrol, Doğal Gaz ve Jeotermal Enerji Hakkında Merak Edilenler*, (t.y.), https://web.itu.edu.tr/~yamanlar/faq_t/#2 (Erişim Tarihi: 13.04.2019)

⁵⁰ John Dodson ve diğerleri, “Use of Coal in the Bronze Age in China”, *The Holocene*, Vol. 24, No. 5, (2014), s. 24.

ve doğal gazı nazaran çok daha geniş bir coğrafyaya yayılmış olmasıdır⁵¹. Bunun yanında dünya çapında ispatlanmış kömür rezerv ömrünün petrol ve doğal gazın rezerv ömürlerinden uzun olması da kömürün önemini korumaya devam edeceğine işaret etmektedir⁵². Bugün halen kömür dünyanın en büyük ekonomilerinde, yenilenebilir enerjiye yönelik ciddi yatırımlar yapan ve özellikle elektrik üretiminde kömür kullanımını azaltmaya çalışan Almanya, ABD gibi ülkelerde dahi elektrik üretiminde kullanılmaya devam etmektedir.

Kömür özellikle petrol ve doğal gazın bulunmadığı ve alternatif enerji kaynak kullanımının henüz gelişmediği ülkelerde kullanılmaktadır⁵³. Özellikle Çin, Hindistan ve diğer Pasifik Asya ülkelerinde kömür kullanımı elektrik üretiminde önemli bir rol oynamaktadır. Küresel çapta kömürün elektrik üretimindeki payı 2016 yılı itibarıyla %40'tır. Yani küresel elektrik üretiminin %40'ı kömürün elektrik enerjisine dönüştürülmesiyle gerçekleştirilmiştir⁵⁴.

Kömür uzun yıllar stratejik bir yeraltı kaynağı olmuş ve olmaya devam etmektedir. Ancak 19. yüzyılın sonundan 20. yüzyılın başına doğru petrol, kömürün yerini almış ve 20. yüzyıla damgasını vurmuştur. Petrolün, daha doğru bir ifade ile o dönemde ziftin, kullanımı, aydınlatma, inşaat, tıp, yol yapımı ve gemi yapımı için kullanıldığı M.Ö. 3000 yıllarına kadar uzanmaktadır. Ancak petrol, tarihi rolünü gelişen rafineri teknolojisi sonrasında oynamaya başlamıştır. İçten yanmalı motorların keşfi sonrasında bu motorlarda kullanılması, sanayileşmiş ülkelerde sanayiden ulaşım her alanda kullanılmaya başlaması petrolün önemini giderek arttırmıştır. Petrolün tarihindeki diğer kilit noktalardan biri de, Birinci Dünya Savaşı öncesindeki İngiltere ve

⁵¹ Kömür, coğrafi olarak petrol ve doğal gazı nispetle daha yaygın olmasına rağmen kömürde de bazı ülkelerin ispat edilmiş rezerv miktarı, diğer ülkelerle karşılaştırılamayacak miktardadır. Sadece Çin, ABD ve Rusya'nın ispatlanmış kömür rezerv miktarı, dünya toplam kömür rezerv miktarının %57,1'lik bir bölümüne tekabül etmektedir. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 11.

⁵² Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı verilerine göre; küresel ölçekte kömür rezervleri dünya kömür ihtiyacını 114 sene daha karşılamaya yeterlidir. Yani kömürün küresel ölçekte 114 yıllık rezerv ömrü bulunmaktadır. Yeni yapılacak rezerv keşifleriyle birlikte kömür rezervlerinin ömrünün daha da uzayacağı kabul edilmelidir. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 4.

⁵³ 2015 yılında dünya kömür üretiminin neredeyse yarısını (%47,7, 3.7 milyar ton) Çin tek başına gerçekleştirmiştir. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 11.

⁵⁴ Bu oranın karbondan arınma politikalarının uygulanmasıyla ve diğer enerji kaynaklarının kullanımıyla 2040 yılında %30'un altına düşmesi beklenmektedir. Bkz. ExxonMobil, **2018 Outlook for Energy: A view to 2040**, Texas, 2018, s. 25.

Almanya donanmaları arasındaki rekabette İngiltere'nin petrol yakan yeni gemiler üretmesi ve kömürle çalışan gemilerini petrolle çalışan gemilere dönüştürmesi yoluyla yarışta üstünlüğü ele geçirmesidir. Bu noktadan sonra petrol, savaş endüstrisinde de büyük bir rol oynamaya başlamış ve özellikle İkinci Dünya Savaşında savaşın ve savaş endüstrisinin kaderini belirleyen bir konuma yükselmiştir⁵⁵. Savaş sonrasında petrolün hayati derecedeki önemi daha iyi anlaşılmış ve petrol uğruna yürütülen mücadele kızışmıştır. Bugün halen petrol için edilen rekabet birçok coğrafyada kanlı mücadelelere, 2003 Irak Savaşı örneğinde olduğu gibi iç savaflara ve işgallere sebep olmaya devam etmektedir⁵⁶.

Sonuç olarak, 20. yüzyılda petrolün kullanım alanı genişlemiş ve petrol giderek kömürün yerini almaya başlamıştır⁵⁷. Petrolün daha verimli, birim başına daha fazla enerji sağlayan bir yakıt olması, çıkarma-taşıma ve kullanım bakımından daha avantajlı olması kömürün yerini almasında önemli bir etken olmuştur⁵⁸.

Bir diğer hidrokarbon içerikli enerji kaynağı olan doğal gazın kullanımının M.Ö. 200 yılına kadar uzandığı ifade edilmektedir. Bu teze göre doğal gaz M.Ö. 200'lü yıllarda Çin'de tuzlu suyu buharlaştırmak ve tuz elde etmek amacıyla kullanılmıştır. Ancak doğal gazın modern üretim ve tüketimi 19. yüzyılda ABD'de başlamıştır. Doğal gaz 19. yüzyılın başlarından itibaren Avrupa ve Kuzey Amerika'da gazla çalışan sokak lambalarında, yani aydınlatma amacıyla kullanılmıştır⁵⁹. Robert Bunsen'in 1885 yılında, günümüzde Bunsen Ocağı olarak isimlendirilen ocağı keşfetmesi ile, gazın yakılmasıyla ortaya çıkan alevin kontrolü mümkün hale gelmiştir. 19. yüzyılın sonundan itibaren doğal gaz boruları inşa edilmesi ile, doğal gazın uzak mesafelere iletilmesi mümkün hale gelmiştir. Bu gelişmeler sonucunda doğal gazın kullanım alanı genişlemiş ve

⁵⁵ Necmettin Acar, "Petrolün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülbenkian'ın Rolü(1890-1928)", *International Journal of Social Science*, Volume 6 Issue 4 (April 2013), s. 2-5.

⁵⁶ Anthony Sampson, *Günümüzde Petrol Oyunu*. Aziz Üstel (çev.), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1976, s. 82.

⁵⁷ Örnek olarak 1955 yılında Avrupa'nın enerji ihtiyacının %75'i kömür, %23'ü petrol ile karşılanmaktaydı. 1972 yılına gelindiğinde ise kömürün payı %22 iken, petrolün tüketimdeki payı %60'a çıkmıştır. Bkz. Acar, s. 5.

⁵⁸ Daniel Yergin. *Petrol, Para Güç ve Çatışmanın Epik Öyküsü*, Kamuran Tuncay (çev.), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009, s. 151.

⁵⁹ Ancak belirtilmelidir ki; o zaman doğal gaz, kömürden üretilmekteydi ve bugün olduğu gibi yeryüzünden çıkartılmamaktaydı. Bkz. *Energy Timelines Natural Gas*, 2010, https://www.eia.gov/kids/energy.php?page=tl_naturalgas (Erişim Tarihi: 13.4.2019)

kullanımı yaygınlaşmıştır. Fakat genellikle petrole yakın rezervuarlarda bulunan doğal gaz, önceleri petrole nispetle arzu edilmeyen bir kaynak olarak addedilmekteydi. Bunun sebebi üretiminin ve ayrıştırılmasının zorluğu, çıkarma maliyetinin yüksek olması ve ilgili pazarlara ulaştırılmasının maliyetli olmasıydı. Ancak gelişen ve ucuzlayan teknolojinin etkisi ile ve doğal gazın daha temiz bir enerji kaynağı olması sebebiyle özellikle 1990'lı yıllardan itibaren doğal gaz kullanımı yaygınlaşmaya başlamıştır⁶⁰.

Doğal gazın dünya enerji tüketimindeki payı giderek artmaktadır. Doğal gaz elektrik üretiminde kömürün yerini almakta, bunun yanında sanayide, konut ısıtmada ve ulaşımda kullanımı da giderek artmaktadır. Bunda doğal gazın diğer fosil yakıtlara nazaran daha temiz olması, daha az karbon salgılaması ve daha verimli olması büyük rol oynamaktadır. Bunun yanında sondaj teknolojisinde yeni metotların ortaya çıkması ulaşılamayan rezervlerin de kullanıma açılmasını mümkün kılmış ve çıkarılabilir rezerv miktarının dünya çapında artmasını sağlamıştır⁶¹. Ayrıca doğal gazın sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG-liquefied natural gas) halinde tankerler aracılığıyla uzak mesafelere ulaştırılabilmesi de doğal gaz kullanımının artmasında etkili olmuştur. Exxon 2018 raporuna göre, 2016 yılında %23 olan doğal gazın enerji tüketimindeki payı 2040 yılında %26'ya çıkacaktır⁶². Buna ilaveten global ölçekte doğal gaz talebi %40 artacak ve doğal gaz özellikle gelişmekte olan ülkelerin enerji tüketiminde önemli bir yer tutacaktır⁶³.

Çalışmamızın konusunu oluşturan hidrokarbonlar açısından en büyük handikap kaynakların dünyaya asimetric olarak dağılmış olması ve dünyanın belirli bazı coğrafyalarında kümelenmiş olmalarıdır. Bu durum dünyadaki birçok ülke ekonomisinin enerjide dışa bağımlı olmasına yol açmakta, bunun yanında bu bölgelere enerjinin ulaştırılması sorununu ortaya çıkarmaktadır. Bu bölgelere enerji kaynaklarının borularla veya gemilerle ulaştırılması gerekmektedir.

⁶⁰ Pamir, *Enerjinin İktidarı*, s. 114.

⁶¹ Doğal gaz üretimindeki yeni metotlar özellikle Kuzey Amerika'da kullanılmaktadır ve buradaki doğal gaz arzında büyük bir artışa sebep olmuştur. Bkz. ExxonMobil, s. 39.

⁶² Uluslararası Enerji Ajansı'na göre doğal gaz kullanımı 2030 yılında kömür kullanımını geçecek ve doğal gaz, petrolden sonra en çok kullanılan enerji kaynağı olacaktır. Bkz. International Energy Agency, **World Energy Outlook 2018 Executive Summary**, 2018, s. 4.

⁶³ ExxonMobil, s. 37-38.

Fosil yakıtlar, ve çalışma konusunu oluşturan hidrokarbonlar, açısından diğer bir handikap bu yakıtların kullanımında salınan karbonun sera etkisi yaratması ve bunun dünya çapında iklim değişikliklerine yol açmasıdır. Yüksek miktarda karbon salınımı iklim değişikliğine ve dolayısıyla ekolojik dengenin bozulmasına sebebiyet vermektedir. Ancak özellikle sanayileşmiş ülkeler, karbon salınımı ile ortaya çıkan olumsuz sonuçların önüne geçmek için son yıllarda dekarbonizasyon veya karbonsuzlaştırma politikalarına yönelmiştir. Ayrıca dekarbonizasyon politikaları sadece belirli ülkelerde değil küresel çapta da rağbet görmekte ve uygulanmaya çalışılmaktadır. Nitekim bu politikaların dünya çapındaki en görünür örneği 2005 yılında yürürlüğe giren, 191 ülkenin ve AB'nin taraf olduğu ve sera gazı emisyonunun azaltılmasını veya kontrollü biçimde artmasını sağlamayı amaçlayan Kyoto Protokolü'dür⁶⁴. Kyoto Protokolü özellikle sanayileşmiş ve hızla sanayileşmekte olan ve yüksek miktarda fosil yakıt kullanıldığı için yüksek miktarda emisyon gazı salınımına sebep olan ekonomiler açısından önem arz etmektedir.

Dünya çapında yürütülen dekarbonizasyon politikaları son yıllarda yenilenebilir enerjinin öne çıkmasını ve yenilenebilir enerjiye olan yatırımların artmasını sağlamıştır. BP'nin 2019 raporuna göre yenilenebilir enerji, diğer enerji türleri arasında kullanımı en hızlı artan enerji kaynağıdır. 2018 yılı itibarıyla yenilenebilir enerjinin birincil enerji tüketimindeki payı %4 iken bu oranın 2040 yılında %15'e çıkması beklenmektedir⁶⁵.

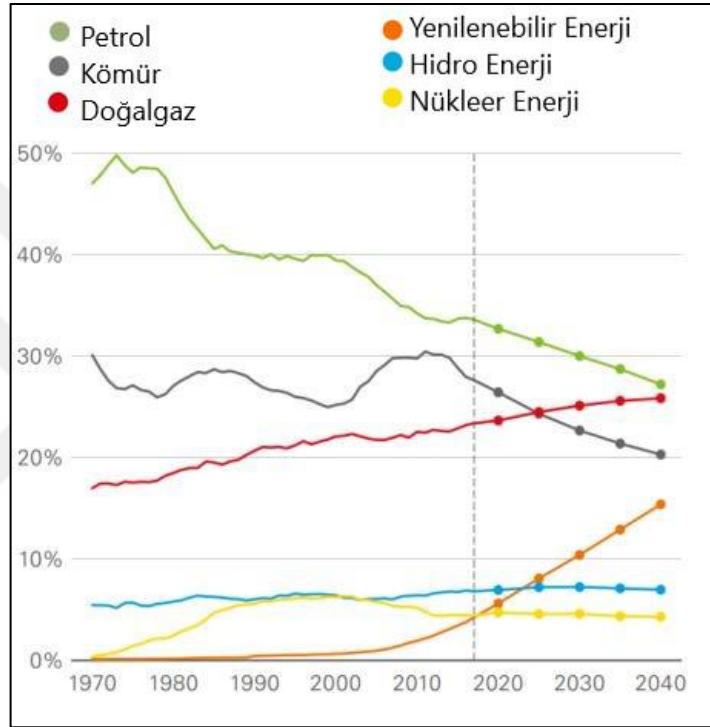
Dünyada enerji talebi her geçen sene artmaktadır. BP'nin 2018 yılında yayınladığı yıllık rapora göre; 2006-2016 yılları arasında dünya enerji tüketimindeki artış %1,7 olmuş, 2017 yılında ise %2,2'lik bir büyüme yaşanmıştır. Bu rapora göre, 2017 yılında dünya enerji tüketiminin yaklaşık %34,3'ü petrolden, %23,4'ü doğal gazdan, %27,6'sı kömürden, %4,4'ü nükleer enerji, %6,8'i hidroelektrikten, %3,5'i yenilenebilir enerjiden temin edilmektedir⁶⁶.

⁶⁴ Ülkemiz Kyoto Protokolüne 2009 yılında taraf olmuştur. Kısa bilgi için bkz. Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı, Kyoto Protokolü, <http://www.mfa.gov.tr/kyoto-protokolu.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 1 Nisan 2019)

⁶⁵ BP, **BP Energy Outlook 2019 Edition**, Londra, 2019, s. 79.

⁶⁶ Yine aynı rapora göre, 2017 yılı öncesindeki 10 yıllık zaman diliminde dünya enerji tüketimine dair büyüme ortalaması %1,7'dir. Bkz. BP, "*BP Statistical Review of World Energy 2018*", s. 2.

BP tarafından geleceğe yönelik olarak yapılan projeksiyon çerçevesinden bakıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Hidrokarbonlar dünya enerji ihtiyacını gidermedeki önemini korumaya devam edecektir. Projeksiyona göre 2040 yılına kadar petrol ve kömür kullanımında ciddi bir düşüş olacak; doğal gaz kullanımı artacaktır. Diğer taraftan temiz enerji olarak nitelendirilen yenilenebilir enerjinin tüketimdeki payının ciddi bir biçimde artması beklenmektedir⁶⁷.

Şekil 2: Enerji kaynaklarının tüketim oranının 2040 yılına kadar seyri
Kaynak: BP, “BP Energy Outlook 2019 Edition”, s. 79

Sonuç olarak; tüm karbondan arındırma (dekarbonizasyon, decarbonisation) çabalarına ve yenilenebilir enerji kaynaklarına olan yönelime rağmen hidrokarbonlar küresel enerji ihtiyacını karşılamada önemli bir rol oynamaya devam edecektir. Uluslararası Enerji Ajansı’nın verilerine göre Yeni Politikalar Senaryosu doğrultusunda 2016-2040 yıllarında enerji sektörüne küresel ölçekte toplam 66,5 trilyon doları yatırım yapılacak ve bu yatırımların %40’ını fosil yakıtlar oluşturacaktır⁶⁸. Dolayısıyla, çalışmamızın konusu açısından değerlendirildiğinde, Doğu Akdeniz enerji

⁶⁷ BP, “BP Energy Outlook 2019 Edition”, s. 79.

⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 5.

kaynaklarının keşfi ve kullanımı gerek bölgesel gerek küresel enerji ihtiyacı açısından önemli bir rol oynayacaktır. Bölgede özellikle doğal gaz miktarının çok olması ve dünya çapında doğal gaz kullanımına olan yönelim bölge rezervlerinin önemini artırmaktadır.

II. DOĞU AKDENİZ ENERJİ KAYNAKLARI VE ENERJİ POTANSİYELİ

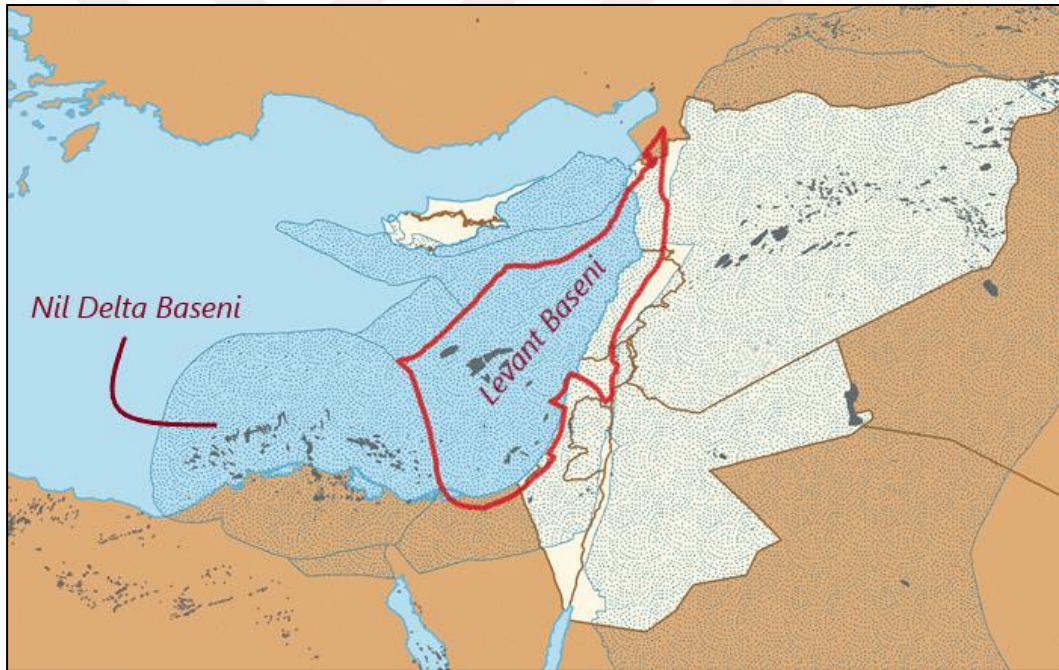
A. GENEL GÖRÜNÜM

Esasen Doğu Akdeniz bölgesinde yeni enerji kaynakları bulmaya yönelik çalışmaların başlangıcı yaklaşık 70 sene öncesine uzanmaktadır. İsrail Akdeniz'deki petrol ve doğal gaz arama çalışmalarına 1960 yılında başlamıştır⁶⁹. Bunun yanında Mısır da 1960'lı yıllarda kaynak arama çalışmalarına başlamış ve 1969 yılında Abu Qir'de, açık denizde doğal gaz rezervi keşfetmiştir. Ancak Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının gündeme gelmesi 2000'li yıllar itibariyle olmuştur. 1999 ve 2000 yıllarında İsrail ve Gazze Şeridi kıyılarında sığ derinliklerde keşfedilen rezervler enerji sektörünün bu bölgeye ilgisinin artmasına sebep olmuştur. İlerleyen zaman içinde gelişen teknoloji ile daha fazla kaynak keşfedilmiş ve bu kaynaklara ulaşma imkanı da artmıştır. Ayrıca bölgede yeni kaynaklar bulunması ihtimali, burada bulunan kaynaklara olan ilgiyi artırmış ve daha fazla yatırım çekmesini sağlamıştır. Nitekim 2009 ve 2010 yıllarında İsrail açıklarında bulunan Tamar ve Leviathan sahalarında hatırı sayılır miktarda rezerv açığa çıkarılması, Doğu Akdeniz'in dünyanın önde gelen derin su kaynakları arasında yer almasını sağlamıştır. Özellikle de USGS'nin 2010 yılının Mart ve Mayıs aylarında yayınladığı iki çalışma bölgeye dair beklentilerin güçlenmesine ve bölgenin gelecek vaat ettiğine yönelik kanaatin pekişmesine sebep olmuştur. Bu kanaat bugün birçok uluslararası şirketin, bölgedeki enerji kaynaklarının oluşturacağı pazardan pay kapma yarışına dahil olmasını birlikte getirmiştir⁷⁰.

⁶⁹ Michael Gardosh ve Diğerleri, **The Levant Basin Offshore Israel: Stratigraphy, Structure, Tectonic Evolution and Implications for Hydrocarbon Exploration**, Kudüs: Geological Survey of Israel, 2008, s. 5.

⁷⁰ Sohbet Karbuz, "Natural Gas Resources in the Eastern Mediterranean: Challenges and Opportunities", IEMed (Ed.), **IEMed Mediterranean Yearbook Med.2012** içinde (214-217), Barselona: IEMed, 2012, s. 214-215.

Birçok çalışmada atıf yapılan ve bölgeye yönelik yapılan çalışmalar arasında en fazla öne çıkan USGS'nin 2010 raporlarına göre, Levant Baseninde yaklaşık 3,5 trilyon m³(122 trilyon kübik feet) çıkarılabilir doğal gaz, 1,7 milyar varil çıkarılabilir petrol ve 3 milyar varil sıvı doğal gaz bulunmaktadır⁷¹. Nil Delta Baseninde ise yaklaşık 1,8 milyar varil çıkarılabilir petrol, 6,3 trilyon m³ (223 trilyon kübik feet) çıkarılabilir doğal gaz ve 6 milyar varil çıkarılabilir sıvı doğal gaz bulunmaktadır. Bu tabloya bakıldığında Nil Delta ve Levant Basenlerinde toplam yaklaşık 10 trilyon m³ çıkarılabilir doğal gaz, 3,5 milyar varil çıkarılabilir petrol ve 9 milyar varil çıkarılabilir sıvı doğal gaz bulunmaktadır.(Bkz. Harita 11) Bunun dışında Girit adasının güneydoğusunda ve Kıbrıs'ın çevresinde 3,5 trilyon m³'lük doğal gaz, Kıbrıs adasının çevresinde ise 8 milyar varillik petrol rezervinin bulunduğu tahmin edilmektedir⁷².

Harita 11: Nil Delta ve Levant Basenleri

Kaynak: US Energy Information Administration, Eastern Mediterranean Region, 2013, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Eastern_Mediterranean/eastern-mediterranean.pdf, s. 3 (Erişim Tarihi: 11.04.2019)

⁷¹ Christopher J. Schenk ve Diğerleri, **Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean**, US Geological Survey, 2010, s. 1.

⁷² Christopher J. Schenk ve Diğerleri, **Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Nil Delta Basin Province, Eastern Mediterranean**, US Geological Survey, 2010, s. 1; Bahadır Selim Dileki "Akdeniz'de 'sanal' petrol oyunu", **Cumhuriyet Enerji**, Sayı:3 (Mart 2008), s. 10.

Doğu Akdenizde'ki hidrokarbon rezervlerinin miktarına dair birçok farklı kurumun farklı tahminleri bulunmakla beraber rezervlerin miktarı tam olarak teşhis edilememektedir. Bölgedeki ülkeler tarafından yayınlanan tahminler çoğunlukla ispatlanan miktardan çok daha yüksektir. Bölge ülkelerinin bu tür yüksek tahminleri çoğunlukla propaganda amacıyla, uluslararası şirketlerin bölgeye gelmesini sağlamak için yapılmaktadır. Yapılan arama çalışmaları sonucunda genellikle ispatlanmış rezerv miktarı tahmin edilenden çok daha düşük çıkmaktadır. BİLGESAM Raporuna göre, bölgedeki rezervlere yönelik yapılan en iyimser tahminlere göre bölgede 15 trilyon m³ hidrokarbon rezervi bulunmaktadır ve söz konusu rezervlerin değeri 3 trilyon Doları bulmaktadır⁷³.

Yukarıda verdiğimiz ABD Jeoloji Araştırmaları Merkezi'nin verilerine bakıldığında bölgede toplam; yaklaşık 13,5 trilyon m³'lük doğal gaz, 11,5 milyar varil çıkarılabilir petrol ve 9 milyar varil çıkarılabilir sıvı doğal gaz bulunmaktadır. BP 2018 Raporu kıstas alınarak bir karşılaştırma yapıldığında karşımıza şöyle bir tablo çıkmaktadır: Bölgede bulunduğu tahmin edilen doğal gaz miktarı (13,5 trilyon m³); Avrupa'nın 2017 doğal gaz tüketimini (531,7 milyar m³) 25 kez; Türkiye'nin 2017 doğal gaz tüketimini (51,7 milyar m³)⁷⁴ 261 kez karşılamaktadır. Ancak bölgeye yakın olan rakipleriyle kıyaslandığında Doğu Akdeniz enerji kaynakları nispeten sönük kalmaktadır. Örnek olarak, İran'ın 2017'de 33,2 trilyon m³ doğal gaz rezervi, Katar'ın 24,9 trilyon m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır. Ancak Doğu Akdeniz'de bulunduğu tahmin edilen rezerv miktarı (13,5 trilyon m³), bütün Afrika kıtasındaki rezerv miktarı ile neredeyse eşittir⁷⁵. Buna benzer şekilde hesaplandığında, bölgedeki tahmini çıkarılabilir petrol miktarı ile (11,5 milyar varil) Avrupa'nın 2017 yılındaki petrol

⁷³ BİLGESAM, s. 14. *Yayıcı*, bir çalışmada farklı veriler sunmaktadır. *Yayıcı*'nın verilerine göre Doğu Akdenizde 30 milyar varil petrole eşdeğer hidrokarbon içeren rezerv bulunmaktadır. Bu rezervlerin değeri 1,5 trilyon Doları bulmaktadır. Ayrıca *Yayıcı*, 2010 tüketim miktarlarını nazara alarak, rezervlerin Türkiye'nin 572 yıllık, Avrupa'nın ise 30 yıllık doğal gaz ihtiyacını karşılayabilecek miktarda olduğunu ileri sürmektedir. Bkz. Cihat Yayıcı, "Doğu Akdeniz'de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye", **Bilge Strateji**, Cilt:4, Sayı:6 (Bahar 2012), s. 11

⁷⁴ Burada belirtilmelidir ki Türkiye'nin 51,7 milyar m³'lük doğal gaz tüketimi Türkiye tarihinde bir rekordur. Bunun yanında 2017 yılında Türkiye'nin doğal gaz tüketimi bir önceki yıla nazaran %16,6 artmıştır. Bkz. BP, "BP Statistical Review of World Energy 2018", s. 29.

⁷⁵ Afrika kıtasındaki ispatlanmış rezerv miktarı 13,8 trilyon m³, Mısır'a ait rezervler hariç tutulduğunda ise 12 trilyon m³'tür. Bkz. BP, "BP Statistical Review of World Energy 2018", s. 26.

tüketimi (731,2 milyon tona eşdeğer petrol) 2 defa; Türkiye'nin 2017 yılındaki petrol tüketimi (48,8 milyon tona eşdeğer petrol) 32 defa karşılanabilmektedir⁷⁶.

B. BÖLGEDEKİ ÜLKELER BAKIMINDAN ANALİZ

1. GKRY

Doğu Akdeniz petrol kaynaklarının GKRY'nin ekonomisine çok büyük bir katkı yapması beklenmektedir. Bu sebepten dolayı GKRY, MEB olarak belirlediği ve ilan ettiği alanlarda bulunan enerji kaynakları ile ilgili aktif çalışmalarda bulunmaktadır.

Kıbrıs etrafındaki enerji kaynaklarının varlığı 1980'li yıllardan beri bilinmekteydi; ancak söz konusu enerji kaynakları ancak 2000 yılından itibaren enerji sektörünün gündemine oturmuştur⁷⁷. Bunun sebebi, çıkarılabilecek ve işlenmesinden kar edilebilecek rezervlerin varlığının 2000'li yıllardan itibaren kesinleşmiş olması; geçen zaman içinde rezerv miktarının daha isabetli hesaplanmasının ve sondajda daha derinlere ulaşılmasının teknolojinin gelişmesi ile mümkün hale gelmesidir. Diğer taraftan dünya doğal gaz ve petrol rezervlerinin azalması ve fiyatlarının yükselmesi de Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerinin değerlendirilmesine yönelik çalışmaların yoğunlaşmasına sebebiyet vermiştir.

GKRY'nin tek taraflı olarak ilan ettiği münhasır ekonomik bölgedeki ilk keşif çalışmaları 2006 yılında başlamıştır. Yapılan sismik araştırma çalışmaları sonrasında GKRY, 2007 yılında münhasır ekonomik bölgesinin bir kısmını bloklara ayırmış ve bu bloklarda hidrokarbon rezervleri aranması için ruhsat vermek üzere ihaleler açmıştır. Yapılan ihale sonucunda ilk arama ruhsatı, 2008 yılının Kasım ayında 12. blokta arama çalışmaları yapılması için Noble Energy şirketine verilmiştir. 2012 yılının Ocak ayında Noble Energy, 12. Blokta yaptığı arama çalışmaları sonucunda, İsrail'in Leviathan rezervlerine 30 km mesafede 141,6 milyar m³ ile 226,5 milyar m³ (5-8 trilyon feet küp) arasında bir miktarda doğal gaz içeren bir rezerv keşfettiğini açıklamıştır. Noble Energy bu tahminini 2013 Ekim'inde 102-170 milyar m³ (3,6-6 trilyon feet küp) olarak, 2014

⁷⁶ Karş. BP, "BP Statistical Review of World Energy 2018", s. 17.

⁷⁷ Ceylan, s. 80;

Kasım'ında da açıkladığı miktarları %12'lik bir artışla tekrar revize etmiştir⁷⁸. Kıbrıs Enerji, Ticaret, Endüstri ve Turizm Bakanlığı verilerine göre ise söz konusu blokta en iyi ihtimalde 127 milyar m³ (4,5 trilyon feet küp) doğal gaz bulunmaktadır⁷⁹. Afrodit olarak adlandırılan saha 2015 yılının Haziran ayında Noble Energy lehine faaliyete açılmıştır⁸⁰.

Afrodit sahasının keşfi, enerji şirketlerinin dikkatini çekmiş ve bölgeyi enerji şirketlerinin ilgi odağı haline getirmiştir. Bu olumlu havadan yararlanmak isteyen GKRY Şubat 2012'de henüz ruhsatlandırılmamış sahaları 12 parsel ayırarak yeni bir ihale turu düzenlemiştir. Bölgeye artan ilginin de etkisiyle bu ihale turunda 9 parsel için 33 başvuru yapılmış ve ihale turuna aralarında ENI, Petronas, Gazprom gibi büyük enerji şirketlerinin de bulunduğu, toplamda 29 şirket katılmıştır. İhaleler sonucunda 2013 yılında, 2,3 ve 9 numaralı bloklarda ENI-KOGAS konsorsiyumuna; 10 ve 11 numaralı bloklarda Total'e arama ruhsatı verilmiştir. Ancak Total, 10 numaralı bloktan 2015 yılının Şubat ayında çekilmiştir. 2019 yılında 2,3 ve 9 numaralı bloklara Total de dahil olmuştur⁸¹.

ENI, 2014 yılının Eylül ayında 9 numaralı parselde arama çalışmalarına başlamış ve 2015 yılının Ocak ayında bölgede yeteri miktarda kullanılabilir doğal gazın bulunmadığını ilan etmiştir.

2016 yılının başında GKRY 6,8 ve 10 numaralı bloklar için üçüncü bir ihale turu düzenlemiştir. İhale sonucunda, 2017 yılında 6. blokta ENI-Total konsorsiyumuna, 8. blokta ENI'ye, 2015 yılında Total'in çekildiği 10. blokta da ExxonMobil-Qatar Petroleum konsorsiyumuna arama ruhsatı verilmiştir.

⁷⁸ Deloitte, Oil&Gas in Cyprus: Where potential lies, 2018, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cy/Documents/energy-resources/oil-and-gas/CY_EnergyAndResources_OilAndGas_Noexp.pdf, (Erişim Tarihi: 2.4.2019), s. 6.

⁷⁹ *Granted Licences*, (t.y.), http://www.mcit.gov.cy/mcit/hydrocarbon.nsf/page16_en/page16_en?OpenDocument (Erişim Tarihi: 2.4.2019)

⁸⁰ Başlangıçta Afrodit rezervinin tek hissedarı ve operatörü olan Noble Energy, ilerleyen zaman içerisinde projedeki hisselerinin büyük çoğunluğunu satmıştır. Mevcut durumda projenin üç ortağı bulunmaktadır: Noble Energy (Operatör - %35), Shell (%35), Delek Drilling (%30).

⁸¹ 2019 yılının Temmuz ayında ENI-Total konsorsiyumu 7. blokta arama ruhsatı almıştır. 2019 yılı Temmuz ayı itibarıyla Total şirketinin, ENI-KOGAS konsorsiyumunun faaliyette bulunduğu 2 ve 9 numaralı bloklarda %20 oranında, ENI-KOGAS'ın bulunduğu 3. blokta %30 oranında; ENI'nin faaliyette bulunduğu 8. blokta %40 oranında; ENI'nin faal olduğu 7. blokta %50 oranında hissesi bulunmaktadır.

2018 yılının Şubat ayında ENI-Total konsorsiyumu 6. blokun 2000-3800 metre derinliklerinde gelecek vaat eden bir rezerv (Calypso) bulunduğunu açıklamıştır⁸². Rezerv miktarını tespit etmeye yönelik çalışmalar devam etmekte olup ilk aşamada 136 milyar m³ ile 229 milyar m³ (4,8-8,1 trilyon feet küp) arasında bir miktar doğal gazın bulunduğu tahmin edilmektedir⁸³.

GKRY'nin tek taraflı ilan ettiği münhasır ekonomik bölgedeki son rezerv keşfi 2019 yılının Mart ayında gerçekleşmiştir. ExxonMobil ve Qatar Petroleum konsorsiyumunun⁸⁴ 10. blokta yapılan arama çalışmalarında, Glaucus-1 kuyusunda ilk tahminlere göre yaklaşık 142 milyar m³ ile 227 milyar m³ (5-8 trilyon feet küp) arasında bir miktar doğal gaz bulunmuştur. Çıkarılabilir rezerv miktarının tam tespit edilmesi için gereken çalışmalar devam etmektedir⁸⁵. GKRY basınında Glaucus-1 rezervlerinin 30-40 milyar Dolarlık bir değerinin olduğu yazılmışsa da bu tahminler gerçekçi gözükmemektedir⁸⁶. Nitekim aksi bir görüşe göre, rezerv miktarının 4.4 trilyon feet küp (yaklaşık 125 milyar m³) olması halinde rezervlerin günümüz Avrupa piyasasındaki fiyatlara göre değeri 27 milyar Dolar ve getireceği net kar 7 milyar Dolar olacaktır⁸⁷.

Afrodit sahası üzerindeki çalışmalar devam etmekte olup ilk gazın 2023 yılında, gazın ihracatına yönelik planların netleşmesinden sonra, çıkarılması beklenmektedir. Rezervlerin GKRY'nin iç ihtiyacını karşılaması, Mısır, bölgedeki diğer ülkelere ve

⁸² *Eni announces a gas discovery Offshore Cyprus*, 8.2.2018, https://www.eni.com/en_IT/media/2018/02/eni-announces-a-gas-discovery-offshore-cyprus (Erişim Tarihi: 2.4.2019)

⁸³ Deloitte, *Oil&Gas in Cyprus: Where potential lies*, 2018, https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cy/Documents/energy-resources/oil-and-gas/CY_EnergyAndResources_OilAndGas_Noexp.pdf, (Erişim Tarihi: 2.4.2019), s. 6.

⁸⁴ Konsorsiyumun operatörü ExxonMobil'dir. ExxonMobil'in 10. blok üzerindeki payı %60 iken, Qatar Petroleum'un %40'tır.

⁸⁵ *Natural gas discovery offshore Cyprus Block 10*, 1.3.2019, <https://energynorthern.com/2019/03/01/natural-gas-discovery-offshore-cyprus-block-10/> (Erişim Tarihi: 2.4.2019); Helena Smith, "Huge gas discovery off Cyprus could boost EU energy security", *The Guardian*, 28.2.2019, <https://www.theguardian.com/world/2019/feb/28/huge-gas-discovery-off-cyprus-could-boost-eu-energy-security> (Erişim Tarihi: 2.4.2019)

⁸⁶ *Plot 10 natural gas find has estimated value of \$30b to \$40b*, 1.3.2019, <https://in-cyprus.com/plot-10-natural-gas-find-has-estimated-value-of-30b-to-40b/> (Erişim Tarihi: 2.4.2019); *New Cyprus gas fields' value estimated at 30-40 bln dollars*, 1.3.2019, <http://www.ekathimerini.com/238210/article/ekathimerini/business/new-cyprus-gas-fields-value-estimated-at-30-40-bln-dollars> (Erişim Tarihi: 2.4.2019)

⁸⁷ Charles Ellinas, "Block 10 gas find is a game-changer", *CyprusMail*, 3.3.2019, <https://cyprus-mail.com/2019/03/03/block-10-gas-find-is-a-game-changer/> (Erişim Tarihi: 2.4.2019)

Kanımızca, bu görüş diğer tahminlere nazaran daha isabetlidir. Çünkü yazar rezervlerin yaklaşık değerini hesaplarken hem miktar hem de fiyat bakımından daha temkinli bir yaklaşım sergilemektedir. Nitekim muteber bir endüstri danışmanlık şirketi olan Wood Mackenzie de Glaucus'ta bulunan rezerv miktarını 4.55 trilyon feet küp olarak tahmin etmektedir.

hatta Avrupa Birliği'ne ihraç edilmesi planlanmaktadır. İlk etapta rezervlerin yüzen bir üretim tesisinde işlenmesi ve depolanması ve boru hatlarıyla hedef pazarlara ulaştırılması amaçlanmaktadır. Diğer bir ihtimal de GKRY liman şehirlerinden birine kurulacak sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) üretim tesisi kurulması ve doğal gazın LNG olarak satılmasıdır. Afrodit projesinin maksimum kapasitede çalışması halinde günde 22,6 milyon m³ doğal gaz üretmesi beklenmektedir⁸⁸. Ancak Afrodit rezervlerinin oldukça derin bir katmanda bulunması çıkarma ve üretim maliyetini artıran bir faktördür. Bu sebeple projenin ekonomik değeri tartışmalıdır⁸⁹. Bunun yanında keşfedilen rezerv miktarının GKRY'nin iç ihtiyacını karşılayabilecek miktardan çok yüksek olması bölgedeki enerji şirketlerinin dış pazarlardaki tüketicilere yönlendirmektedir. Ancak çıkarılan rezervlerin Avrupa gibi pazarlara ulaştırılmasının masraflı ve zor olması da bölgedeki enerji şirketleri açısından önemli bir dezavantajdır.

Afrodit rezervine yönelik planlardan biri de çıkarılan gazın Mısır piyasasına sunulmasıdır. Bir görüşe göre Mısır, GKRY açısından pazar potansiyeli taşımamaktadır; Mısır'ın özellikle Zohr sahasında ve MEB'indeki diğer sahalarda yaptığı keşifler sonrasında, GKRY'nin Mısır piyasasında pay sahibi olması pek muhtemel görünmemektedir⁹⁰. Ancak, diğer taraftan 8 Kasım 2014'te Mısır Cumhurbaşkanı Sisi, Yunanistan Başbakanı Samara ve GKRY Cumhurbaşkanı Anastasiades arasında yapılan toplantıda taraflar arasında hidrokarbon varlığının değerlendirilmesi ve üç ülke arasındaki işbirliği ele alınmış ve Mısır'ın GKRY'den doğal gaz ithal etmesi konuşulmuştur⁹¹.

2. İsrail

İsrail'in hidrokarbon kaynaklarının gündeme gelmesi, Amerikan bir enerji şirketi olan Noble Energy'nin 1999 ve 2000 yıllarında İsrail münhasır ekonomik bölgesinde gerçekleştirdiği keşiflerle olmuştur. Noble Energy, 1999 yılında İsrail'in

⁸⁸ *Aphrodite Gas Field*, (t.y.), <https://www.offshore-technology.com/projects/aphrodite-gas-field/> (Erişim Tarihi: 2.4.2019); *Aphrodite Gas Field*, (t.y.), <https://www.delekdrilling.co.il/en/project/aphrodite-gas-field> (Erişim Tarihi: 2.4.2019).

⁸⁹ BİLGESAM, s. 13.

⁹⁰ Necdet Pamir, "Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz", *Bütün Dünya*, Mart 2017, <http://www.butundunya.com/pdfs/2017/03/051-057.pdf> (17.01.2019), s. 55

⁹¹ *Egypt, Greece, Cyprus pledge to boost energy cooperation*, 8.11.2014, <https://www.reuters.com/article/egypt-energy-cyprus-greece/egypt-greece-cyprus-pledge-to-boost-energy-cooperation-idUSL6N0SY0FW20141108>, (Erişim Tarihi: 17.01.2019)

güney kıyılarına 20 km mesafede bulunan Noa rezervuarını, 2000 yılında da Noa'nın 10 km uzaklıkta bulunan Mari-B rezervuarlarını keşfetmiştir. Araştırmalara dayalı tahminlere göre Mari-B rezervuarında 42 milyar m³; Noa rezervuarında 1,1 milyar m³ hidrokarbon rezervi bulunmaktadır⁹². Keşifler sonrasında çalışmalara başlanmış ve 2004 yılında birbirine yakın iki rezervden gaz üretilmesi için Yam Tethys projesi faaliyete geçmiştir⁹³.

Esasen Mari-B ve Noa sahaları yüksek miktarda rezerv içermemektedir. Ancak Yam Tethys projesinin İsrail açısından asıl önemi, bölgedeki hidrokarbon rezervlerinin potansiyelini ortaya çıkarması ve bölgedeki firmaları yeni arama çalışmalarına ve yatırımlara teşvik etmesidir. Bunun yanında Yam Tethys projesinin 2004 yılında faaliyete geçmesinden sonra İsrail kömüre dayalı elektrik üretiminden daha temiz ve ucuz olan doğal gazı dayalı elektrik üretimine geçmiştir⁹⁴. Yam Tethys projesinin ortaklarından Delek Drilling firmasının verdiği bilgiye göre proje ile 2004 yılından itibaren on yıl içerisinde 25 milyar m³ gaz üretilmiştir. Bu da İsrail'in 2014 yılındaki doğal gaz tüketiminin üç katına takebül etmektedir⁹⁵.

İsrail münhasır ekonomik bölgesinde yapılan arama çalışmalarının devamında 2009 yılında yaklaşık 14 milyar m³ doğal gaz içeren Dalit, 2009 yılında yaklaşık 281 milyar m³ doğal gaz içeren Tamar sahası; 2010 yılında yaklaşık 510 milyar m³ doğal gaz içeren Leviathan hidrokarbon rezervleri keşfedilmiştir⁹⁶. Tamar ve Leviathan rezervlerinin büyüklüğü enerji piyasasının dikkatini bölgeye çekmiş ve Doğu Akdeniz'in, özellikle de Levanten Baseni olarak adlandırılan bölgenin, önemli bir

⁹² ABD Enerji Bakanlığı'nın 2013'te yayınladığı verilere göre Mari-B sahası 1,5 trilyon feet küp (yani yaklaşık 42,4 milyar m³); Noa sahası 0,04 trilyon feet küp (yaklaşık 1,1 milyar m³) hidrokarbon rezervi barındırmaktadır. Bkz. US Energy Information Administration, Eastern Mediterranean Region, 2013, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Eastern_Mediterranean/eastern-mediterranean.pdf (Erişim Tarihi: 11.04.2019), s. 5.

⁹³ İsrail Enerji Bakanlığı'nın verdiği lisansa göre projenin hisselerinin %48,5'i Delek Drilling Ltd.'ye, %47,06'sı Noble Energy'ye, %4,44'ü Delek Investment Properties'e aittir. Bkz. *Oil and Gas Section Ownership in Petroleum Rights*, 2017, https://www.gov.il/BlobFolder/guide/oil_gas_license/he/PRMain%2011.12.17.pdf (Erişim Tarihi: 11.04.2019)

⁹⁴ *Yam Tethys- the transition to natural gas*, (t.y.) <https://www.delekdrilling.co.il/en/natural-gas/gas-fields/yam-tethys> (Erişim Tarihi: 11.04.2019)

⁹⁵ *Yam Tethys- the transition to natural gas*, (t.y.) <https://www.delekdrilling.co.il/en/natural-gas/gas-fields/yam-tethys> (Erişim Tarihi: 11.04.2019)

⁹⁶ US Energy Information Administration, Eastern Mediterranean Region, 2013, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/Eastern_Mediterranean/eastern-mediterranean.pdf (Erişim Tarihi: 11.04.2019), s. 5.

İsrail kıyılarında keşfedilen rezerv miktarı, dünyanın en fazla rezerve sahip ülkeleri ile karşılaştırıldığında mütevazı kalmaktadır¹⁰⁰. Örnek olarak BP'nin 2017 ait verilerine göre; Rusya Federasyonu'nun 35 trilyon m³, İran'ın 33,2 trilyon m³ ispatlanmış doğal gaz rezervi bulunmaktadır¹⁰¹.

2011 sonrasında Mısır'dan gelen gazın zaman zaman kesintiye uğraması ve 2012 Mart'ında tamamen kesilmesi İsrail'i rezervleri işletmek konusunda hızlı davranmaya itmiştir¹⁰². Yapılan çalışmalar sonucunda Tamar sahası 2013 yılında faaliyete geçmiş ve İsrail ekonomisi üzerindeki olumlu etkisini göstermiştir. Proje sayesinde elektrik üretimi ve tuzlu suyun arıtılması daha ucuza mal olmaya başlamış; İsrail endüstrisi daha istikrarlı hale gelmiştir.

2014 yılının başında Tamar projesinin ortakları¹⁰³, Ürdünlü şirketler Arab Potash ve Jordan Bromine Company ile 500 milyon Dolar değerinde bir sözleşme imzalamıştır. Sözleşme uyarınca Tamar projesi, Ürdünlü şirketlere 15 yıl boyunca gaz temin edecektir¹⁰⁴. Buna ilaveten 2018 yılının Kasım ayında yaklaşık 200 milyon Dolar değerinde yeni bir anlaşma yapılmış ve proje ortakları Ürdünlü şirketlere daha fazla gaz tedarik etmeyi taahhüt etmişlerdir¹⁰⁵.

Ayrıca Tamar konsorsiyumu, 2018 yılının başında Mısırlı enerji şirketi Dolphinus ile 15 milyar Dolarlık bir anlaşma imzalamıştır. Bu anlaşma ile 2012 yılına kadar Mısır'dan doğal gaz ithal eden İsrail, Mısır'a doğal gaz ihraç eder hale gelmiştir. Anlaşmaya göre konsorsiyum Mısır piyasasına 10 yılda toplam 64 milyar m³ doğal gaz ihraç edecektir. Bu miktarın yarısı Tamar sahasından ve yarısı da Leviathan sahasından karşılanacaktır. Leviathan projesi henüz faaliyete geçmemiştir, ancak projenin 2019

¹⁰⁰ BİLGESAM, s. 11.

¹⁰¹ BP, "BP Statistical Review of World Energy 2018", s. 26.

¹⁰² Simone Tagliapietra, **Energy: a shaping factor for regional stability in the Eastern Mediterranean**, Brüksel: Directorate-General For External Policies Policy Department, 2017, s. 21.

¹⁰³ Projenin 5 ortağı bulunmaktadır: Noble (32.5%), Isramco (28.75%), Delek Drilling (22%), Tamar Petroleum(9.25%), Dor (4%), Everest (3.5%).

¹⁰⁴ US Energy Information Administration (EIA), ISRAEL, 2016, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=ISR> (Erişim Tarihi: 12.04.2019); The Economist Intelligence Unit, Israel, 25.2.2014, <http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=831570067> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

¹⁰⁵ Muhsin Barış Tiryakioğlu, "Jordan to receive more gas from Israel", *Anadolu Ajansı*, 20 Kasım 2018, <https://www.aa.com.tr/en/energy/general/jordan-to-receive-more-gas-from-israel/22361> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

yılının sonunda faaliyete geçmesi ve yılda 21 milyar m³ doğal gaz üretmesi planlanmaktadır¹⁰⁶.

Bunlar dışında Leviathan projesinden üretilecek doğal gazın Ürdün'e ihraç edilmesi için 2016 yılında Ürdün milli elektrik şirketi NEPCO (National Electric Power Company) ile anlaşma imzalanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre proje ortakları, Ürdün'ün milli elektrik şirketine 15 yıl boyunca toplam 45 milyar m³ gaz sağlayacaktır. Yapılan anlaşma 10 milyar Dolar değerinde olup İsrail enerji piyasası için tarihi önem arz etmektedir¹⁰⁷.

İsrail'in kıyılarında keşfedilmiş büyük ve küçük ölçekli rezervlerin toplamı 1 trilyon m³'ü aşmaktadır. Ancak belirtilmelidir ki bu sayı ispatlanmış rezervlerin miktarını değil, bölgedeki enerji şirketlerinin verilere dayalı tahminlerini yansıtmaktadır. Bölgedeki bazı şirketler dünya piyasalarındaki değerini yükseltmek için, keşfedilen rezerv miktarlarına dair tahminlerini yüksek tutabilmektedir. Ancak ilerleyen zamanlarda yapılan çalışmalarda ispatlanmış rezerv miktarının tahminlerden daha düşük olduğu anlaşılmaktadır¹⁰⁸. Nitekim BP'nin 2017'ye dair verilerine göre İsrail'in ispatlanmış doğal gaz rezerv miktarı 0,5 trilyon m³'dur¹⁰⁹.

Keşfedilen rezervlerin değerlendirilmesi İsrail'i enerjide dış ülkelere bağımlı bir ülke olmaktan çıkararak enerji ihraç eden ülke haline getirmiştir. İsrail öncelikle bölgedeki Ürdün, Mısır, Filistin ve Kıbrıs gibi ülkelere doğal gaz ithal etmeyi planlamaktadır. Ancak İsrail bununla da yetinmeyip ithalat ağını bölgedeki ülkelerden Avrupa'ya genişletmek istemektedir. Bu kapsamda İsrail gazının Kıbrıs üzerinden İtalya'ya ulaştırılması planlanmaktadır. Ancak bu plana göre inşa edilecek boru hattı 2100 kilometreyi bulmaktadır; inşa edilmesi planlanan bu boru hattı projesinin 6,75

¹⁰⁶ **Haaretz**, "Israeli Gas Exports to Egypt Could Flow Through pan-Arab Pipeline", 20 Kasım 2018, <https://www.haaretz.com/israel-news/business/gas-exports-to-egypt-will-initially-flow-through-pan-arab-pipeline-1.662711> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

¹⁰⁷ **The Times of Israel**, "Israel consortium signs 'historic' 15-year, \$10b gas deal with Jordan", 26 Eylül 2016, <https://www.timesofisrael.com/israel-consortium-signs-15-year-10b-gas-deal-with-jordan/> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

¹⁰⁸ Fakat belirtilmelidir ki bazen bunun tersi de olabilmektedir. Devam eden çalışmalar esnasında yeni rezervler keşfedilebilmekte veya yıllar süren çalışmalar sırasında ortaya çıkan teknolojik gelişmeler aynı rezervden daha fazla faydalanabilmeyi sağlayabilmektedir.

¹⁰⁹ BP, "BP Statistical Review of World Energy 2018", s. 26.

milyar Dolar, hatta şartlara göre yaklaşık 9,7 milyar Dolar mal olması beklenmektedir¹¹⁰.

İsrail ithalat ağını genişletmeyi planlamakla beraber iç piyasasını da korumayı amaçlamaktadır. İsrail rezervlerinin %60'lık kısmını iç tüketime ayırarak enerji güvenliğini garanti altına almaya yönelik bir tutum sergilemektedir¹¹¹. Çünkü doğal gazın İsrail'in elektrik üretimi için stratejik bir önemi bulunmaktadır. İsrail Enerji Bakanlığı'nın verilerine göre İsrail'in en büyük elektrik üreticisi olan Israel Electrical Company (IEC) 2004-2016 yılları arasında yaklaşık 45 milyar m³ doğal gaz kullanmıştır. Bu miktar İsrail'in bu yıllar arasındaki toplam doğal gaz tüketiminin %73'üne tekabül etmektedir. İsrail'de doğal gaz kullanımı başka sektörlerde yayılmakta ve doğal gaz tüketimi her geçen gün artmaktadır. 2013 yılında doğal gaz tüketimi 7 milyar m³ iken 2016 yılında tüketim 9,66 milyar m³'e dayanmıştır. BP'nin 2018 raporuna göre İsrail'in 2006-2016 yıllarındaki ortalama doğal gaz tüketim artışı %17'dir¹¹². Gelecekte ulaşım, tarım ve yerel sektörlerde doğal gaz kullanımının daha da artması beklenmektedir. Bu sebeple İsrail'in doğal gaz üretiminin belirli bir payını iç pazara tahsis etmesi ülke ekonomisi açısından tutarlı bir politikadır.

3. Filistin

Filistin, enerji ihtiyacını gidermede büyük sorunlarla karşılaşan bir ülkedir. Özellikle Gazze bölgesinde uzun süren elektrik kesintileri yaşanmakta, günlük hayat düzeni, üretim faaliyetleri ve dolayısıyla ekonomi kesintilerden ciddi şekilde etkilenmektedir.

Filistin enerjide büyük oranda İsrail'e bağımlı haldedir. Filistin'in özellikle elektrik ihtiyacını gidermede neredeyse tamamen İsrail'e bağımlı olduğu söylenebilir. Dünya Bankası'nın 2015 verilerine göre Batı Şeria bölgesinin elektrik ihtiyacının %99'u, Gazze bölgesinin ise %64'ü; toplamda ise yaklaşık %90'ı İsrail'e ait kamu şirketi olan Israeli Electric Corporation(IEC) tarafından tedarik etmiştir. Ayrıca

¹¹⁰ **Haaretz**, "Israeli Gas Exports to Egypt Could Flow Through pan-Arab Pipeline", 20 Kasım 2018, <https://www.haaretz.com/israel-news/business/gas-exports-to-egypt-will-initially-flow-through-pan-arab-pipeline-1.662711> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

¹¹¹ Tagliapietra, s. 21.

¹¹² BP, "BP Statistical Review of World Energy 2018", s. 31. *The Natural Gas Industry*, 2018, https://www.gov.il/en/departments/guides/natural_gas_basics?chapterIndex=6 (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

Filistin, dizel yakıt ile elektrik üreten Gazze Elektrik Santrali için gereken yakıtı da yüksek bir fiyata İsrail'den temin etmektedir. Bunun dışında Filistin enerji ihtiyacını Mısır ve Ürdün'den ithal ettiği düşük miktarda enerji ile karşılamaya çalışmaktadır¹¹³.

Gazze Marine sahası Doğu Akdeniz baseninde keşfedilen ilk enerji rezervlerinden biridir. Filistin 1999 yılında British Gas(BG)'a 25 yıllığına Gazze'nin denizel alanında arama, geliştirme ve gerekli altyapıları kurma imtiyazlarını içeren ruhsat vermiş ve Gazze Marine rezervleri British Gas'ın yaptığı çalışmalar sonucunda 2000 yılında keşfedilmiştir¹¹⁴. Gaza Marine sahasında yaklaşık 1 trilyon kübik feet(yaklaşık 28 milyar m³) doğal gaz bulunduğu tahmin edilmektedir. Söz konusu gaz sahaları Gazze kıyısına 30 km mesafede olup yaklaşık 600 metre derinlikte yer almaktadır¹¹⁵. Dolayısıyla Gazze Marine, Tamar ve Leviathan sahalarına nazaran kıyıya daha yakın ve işleme daha uygun derinliktedir¹¹⁶.

Uluslararası hukuk kuralları uyarınca Gaza Marine rezervleri Filistin'e ait olmasına rağmen İsrail hükümeti baştan itibaren Gazze kıyılarını de facto olarak kontrol altına almış ve British Gas'ın faaliyetlerini engellemiştir. British Gas birçok kere İsrail hükümeti ile anlaşmaya çalışmış ancak Filistin'de iktidara gelen Hamas hükümetinin işletme payı almasını istemeyen İsrail hükümeti hiçbir zaman anlaşmaya yanaşmamıştır. Dönemin İsrail hükümeti, anlaşmayı kabul etmenin terörün finanse edilmesi anlamına geleceğini gerekçe olarak sunmuş ve rezervlerin kullanılmasını engellemiştir¹¹⁷. Özet olarak, İsrail'in rezervlerin keşfinden bu yana Gaza Marine rezervlerinin faaliyete geçmesi konusunda isteksiz olması ve Filistin ile arasındaki problemler, Gaza Marine

¹¹³ Sara Badiei ve diğerleri, "Securing Energy for Development in the West Bank and Gaza: Main Report", **World Bank Report**, Washington D.C., 2017, s. 8.

¹¹⁴ British Gas (sonradan BG Group), Shell'e bağlı, yavru şirketlerden biriydi ve Gaza Marine'ye dair lisansın %90'lık kısmının sahibiydi. 2016 yılında Shell, British Gas'ı tamamen şirket bünyesine almış ve lisansın %90'ına sahip olmuştur. Shell projedeki payını satışa çıkarmış ancak uzun süre alıcı bulamamıştır. Daha sonra 2018'in Nisan ayında Shell projeden çekilmiş ve bütün haklarını Filistin Yatırım Fonu'na bırakmıştır. Filistin hükümeti 2018 yılında lisansın %55'ini Filistin Yatırım Fonu/Palestine Investment Fund(PIF) ve Consolidated Contractors Company(CCC) arasında %27,5'lik paylara bölmeyi ve kalan kısmı da başka bir operatöre satmayı kararlaştırmıştır. Bu karar üzerine bir Yunan şirketi olan Energean projeye olan ilgisini ilan etmiştir. Bkz. Shadia Nasralla, "Energean ready to take Gaza Marine gas field stake if Israel, Palestinians agree", *Reuters*, 6 Temmuz 2018, <https://www.reuters.com/article/us-gaza-gas-energean-israel/energean-ready-to-take-gaza-marine-gas-field-stake-if-israel-palestinians-agree-idUSKBN1JW1D8> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

¹¹⁵ *Gaza Marine Gas Field*, (t.y.), <https://www.offshore-technology.com/projects/gaza-marine-gas-field/> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

¹¹⁶ Aksoy, s. 5.

¹¹⁷ Michel Choussudovsky, "Israeli Invasion and Gaza's Offshore Gas Fields", *The Palestine Chronicle*, 9 January 2009, <http://www.palestinechronicle.com/israeli-invasion-and-gazas-offshore-gas-fields/> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

için planlanan çalışmaların uzun süre aksamasına sebep olmuştur. Özellikle İsrail'in Gazze'nin denizel alanında sergilediği agresif tavır Gaza Marine sahasındaki çalışmaların ilerlemesinin önüne geçmiştir.

Gaza Marine sahasının değerlendirilmesi halinde Filistin'in projeden yaklaşık 2,4 milyar Dolar gelir elde etmesi beklenmektedir¹¹⁸. Bunun dışında Filistin, İsrail'den aldığı yıllık 560 milyon Dolar değerindeki gazı kendi kaynaklarından karşılayabilecektir. Gaza Marine'nin faaliyete geçmesi ve geliştirilmesi dolaylı olarak Filistin'in diğer sektörlerine de olumlu yansıyacaktır. Enerji sektörünün gelişmesi ile deniz suyunun arındırılması mümkün hale gelebilecek ve tarımda da ilerlemeler yaşanacaktır. Ayrıca beklenen ekonomik gelişmenin işsizliği azaltacağı, turizme ve inşaat sektörüne de olumlu yansıyacağı düşünülmektedir¹¹⁹. Fakat tüm bu gelişmelerin sağlanabilmesi için enerjiye yönelik projelere yaklaşık 1,25 milyar Dolarlık bir yatırım yapılması gerekmektedir¹²⁰.

Rezervlerin kullanılması Filistin'e ayrıca elektrik üretiminde katkı sağlayacaktır. 2016 yılında elektrik üretimini artırmak ve sanayiye geliştirmek amacıyla Batı Şeria'da yer alan Cenin Organize Sanayi Bölgesinde yeni bir elektrik santralının inşasına başlanmıştır. Elektrik santralının yapımının dört yıl sürmesi beklenmektedir. Ancak projenin tamamlanması halinde Batı Şeria bölgesinde doğal gazla olan talep uzun vadede artacaktır. Gaza Marine rezervlerinin yeni elektrik santraline entegre edilmesi halinde Filistin, elektrik ihtiyacını kendi kaynaklarıyla karşılayabilir hale gelecektir. Bu da Filistin'de üretimde artışı, ekonomik gelişmeyi ve hayat standartlarının iyileşmesini beraberinde getirecektir.

Esasen Gaza Marine'nin faaliyete geçmesi İsrail'in de lehine bir gelişme olacaktır. Söz konusu rezervler, İsrail'in istikrarlı bir şekilde büyüyen ekonomisi için

¹¹⁸ Bir başka tahmine göre proje Filistin'e yaklaşık 7 milyar Dolarlık bir kazanç sağlayacaktır. Bkz. Matthew Hoare, "Assessing the future potential of Gaza Marine field", *Egypt Oil&Gas Newspaper*, 5 Nisan 2018, <https://egyptoil-gas.com/features/assessing-the-future-potential-of-gaza-marine-field/> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

¹¹⁹ Simon Henderson, "Natural Gas in the Palestinian Authority: The Potential of the Gaza Marine Offshore Field", *The German Marshall Fund of the United States Policy Brief*, March 2014, <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/natural-gas-in-the-palestinian-authority-the-potential-of-the-gaza-marine-o> (Erişim Tarihi: 10.04.2019), s.9.

¹²⁰ Palestine Investment Fund (PIF), Annual Report 2016, 2016, <https://www.ifswf.org/sites/default/files/annual-reports/Palestine%20PIF%202016.pdf> (Erişim Tarihi: 10.04.2019), s.26.

gereken enerjiyi ve günden güne artan ihtiyacını Gaza Marine'den karşılamasını sağlayabilecektir. Bunun dışında söz konusu rezervler Mısır'dan alınan gazı bir alternatif oluşturma ve İsrail'in enerji güvenliğini artırma potansiyeli taşımaktadır¹²¹. Öte yandan Filistin'in ekonomik gelişimi mevcut durumda İsrail'in de lehine sonuçlar doğuracaktır. Çünkü Filistin'in İsrail'den ithal ettiği elektrik enerjisinden dolayı 500 milyon Dolar borcu bulunmakta ve İsrail'in alacağını yakın zamanda tahsil etmesi mümkün gözükmemektedir. Gaza Marine sahasından istifade edebilmesi halinde Filistin ekonomik olarak gelişecek ve İsrail'e olan borcunu da ifa edebilecek hale gelecektir.

Filistin'in Gaza Marine projesinin hayata geçmesini önünde kayda değer engeller bulunmaktadır. Bunların en önemlisi İsrail'in Filistin'e karşı yürüttüğü "işgal" politikalarıdır. İsrail'in Filistin'e karşı yürüttüğü agresif politika ve Filistin topraklarına yaptığı saldırılar Filistin'in altyapısına da zarar vermektedir¹²². İsrail, Filistin topraklarını işgal etmenin yanında Filistin ekonomisini de çember içine almaya çalışmakta ve Filistin'in ekonomik olarak İsrail'e bağımlı kalmasına yönelik çaba sarf etmektedir. Filistin'e yapılması planlanan birçok projeyi teröre destek anlamına geleceği bahanesi ile engellemekte ve Filistin yönetimine karşı ciddi bir baskı ve yıldırma politikası gütmektedir. Bunun dışında Filistin, özellikle elektriğin ücretlendirilmesinde yanlış politikalar izlenmektedir. Filistin yönetimi elektriği düşük fiyattan ücretlendirmekte hatta birçok zaman kullanım ücretlerini tahsil edememe sorunuyla karşılaşmaktadır¹²³.

Filistin denizel alanındaki Gaza Marine I ve II rezervlerinden faydalanılması büyük oranda Filistin-İsrail ilişkilerinin gelişimine bağımlıdır. İki tarafın yakınlaşması ve hidrokarbon rezervlerinin faaliyete geçirilmesi çerçevesinde işbirliği yapması hem rezervlerin kullanımı dolayısıyla iki ülkenin ekonomisine hem de bölgenin istikrarına katkı sağlayacaktır. Ancak *Tagliapietra*'ya göre, Gaza Marine rezervlerinin hacmi (1 trilyon kübik feet, 28 milyar m³) tarafları bir diyalog başlatmayı teşvik edecek miktarda

¹²¹ *Gaza Marine Gas Field*, (t.y.), <https://www.offshore-technology.com/projects/gaza-marine-gas-field/> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

¹²² Örnek olarak, İsrail, 2002 yılında Gazze bölgesinde inşa edilen, dizel yakıt ile enerji üreten ve Gazze'nin enerji ihtiyacının yaklaşık yarısını karşılayan Gazze Elektrik Santralini İsrail askeri Gilad Şalit'in Hamas örgütü tarafından kaçırılması ve rehin alınması üzerine 2006 yılının Haziran ayında bombalamıştır. Bkz. *Gaza Power Plant*, (t.y.) <https://gisha.org/gazzamap/395> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

¹²³ Aksoy, s. 6.

değildir. Bunun yanında, yine sınırlı hacmi sebebiyle rezervlere bölgesel çapta büyük bir önem atfedilmemeli ve rezervlerin taraflar arasında uzun yıllardır süregelen problemin çözülmesine vesile olması beklenmemelidir¹²⁴. Diğer taraftan, kanımızca, İsrail-Filistin denizel alanında yüksek miktarda hidrokarbon rezervinin keşfedilmesi ihtimali de problemin çözülmesine değil aksine yeni problemlerin ve çatışmaların ortaya çıkmasına sebep olacaktır.

4. Mısır

Mısır enerji sektöründe gerek Afrika kıtası açısından gerek küresel açıdan önemli bir rol oynamaktadır. Mısır, Afrika kıtasının en büyük gaz üreticilerinden biridir. Nijerya ve Cezayir'den sonra en çok gaz üreten üçüncü ülke konumundadır. Ayrıca ülke, kıtadaki OPEC-dışı ülkeler arasındaki en büyük petrol üreticisidir. Bunun yanında Süveyş Kanalı ve SUMED (Suez-Mediterranean) boru hattı sebebiyle Mısır, önemli bir enerji geçiş noktasıdır ve küresel enerji piyasası için önemli bir konumdadır. Süveyş Kanalı, özellikle Basra Körfezinden Avrupa'ya ve Kuzey Amerika'ya uzanan petrol ve LNG rotasının stratejik bir bölümünü oluşturmaktadır¹²⁵. Mısır bu iki geçiş noktasından hatırı sayılır bir gelir elde etmektedir¹²⁶.

Mısır önemli bir üretici olduğu kadar önemli bir tüketicidir. Mısır, Afrika kıtasının en fazla petrol ve doğal gaz tüketen ülkesidir. Yüz milyona yaklaşan nüfusu ve büyüyen ekonomisi ile Mısır her geçen gün daha fazla enerji tüketen bir pazar haline gelmektedir. Mısır'ın birincil enerji tüketimi 2007 yılında 67,3 mtep (milyon tona eşdeğer petrol) iken, 2017 yılına gelindiğinde bu miktar 91,6 mtep'e ulaşmıştır. 2006-2016 yılları arasındaki dönemde Mısır'ın birincil enerji tüketimi yılda ortalama %3,3 artarken 2017 yılında %4,2 artmıştır. Mısır 2017 yılında tükettiği enerjinin %43'ünü petrol, yüzde 52'sini doğal gazdan karşılamıştır. Görüleceği üzere petrol ve

¹²⁴ Tagliapietra, s. 29.

¹²⁵ International Energy Agency, Country Analysis Brief: Egypt, 2018, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=EGY> (Erişim Tarihi: 10.04.2019), s. 1.

¹²⁶ Süveyş Kanalı Mısır'ın 2017-2018 ekonomik yılında (Temmuz 2017-Temmuz 2018) 5.5 milyar Doları aşarak rekor kırmıştır. Bkz. *Egypt's Suez canal reports record high \$5.585 billion annual revenue*, 2018, <https://uk.reuters.com/article/uk-egypt-economy-suezcanal/egypts-suez-canal-reports-record-high-5-585-billion-annual-revenue-idUKKBN1JD0AF> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

özellikle doğal gazın ülke çapındaki enerji tüketiminde büyük bir önemi bulunmaktadır¹²⁷.

Mısır'ın enerji görünümü açısından en önemli husus, enerji tüketimi hızla artarken doğal gaz ve petrol üretiminin de azalmasıdır. Mısır'ın enerji üretimi 2008 yılından bu yana düşerken enerji tüketimi istikrarlı olarak artmaya devam etmiştir¹²⁸. Mısır'ın enerji üretiminin düşmesinde 2011 yılında ortaya çıkan Arap Baharından bu yana yaşanan politik gelişmeler büyük rol oynamış, 2012-2016 yılları arasında doğal gaz üretimi yaklaşık %30'luk bir düşüş yaşamıştır¹²⁹. Yaşanan bu gelişmeler sebebiyle Mısır, 2015 yılı itibarıyla doğal gaz ithal eder hale gelmiştir. Bunun dışında ülke içinde artan talebin karşılanması için, yapılan ihracat durdurulmuş ve ülkenin kaynakları ülke içi tüketime hasredilmiştir¹³⁰.

Mısır'ın doğal gaz kullanımının büyük kısmı elektrik üretimine harcanmaktadır. Ayrıca, Mısır hükümeti günlük ev kullanımında, endüstri ve diğer sektörlerde de petrol ürünleri ve kömür yerine doğal gaz kullanımını teşvik etmektedir. Dolayısıyla hükümet tarafından yapılan teşvik ve ülkedeki doğal gaz altyapısının yayılması doğal gaz talebinin daha da artmasına yol açacaktır.

Mısır kıyılarındaki keşifler, 1969 yılında Abu Qir sahasında, bölgedeki diğer ülkelere nazaran daha erken başlamıştır. Ancak 2000 yıllarında Mısır kıyılarında yapılan keşifler bölgeye bakışı değiştirmiş ve bölge enerji sektörüne yeni bir ufuk kazandırmıştır. Mısır kıyılarında bu güne kadar yapılan aramalarla ülkenin rezerv

¹²⁷ BP, "BP Statistical Review of World Energy 2018", s. 9

¹²⁸ Mısır'ın enerji üretimi 2008 yılında 89.15 milyon tona eşdeğer petrol iken 2016 yılında 67.62 milyon tona eşdeğer petrole düşmüştür. Bkz. *Key Stats for Egypt, 1990-2016*, 2018, <https://www.iea.org/countries/Egypt/> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

¹²⁹ Tagliapietra, s. 14.

¹³⁰ US Energy Information Administration (EIA), Country Analysis Brief: Egypt, 2018, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=EGY> (Erişim Tarihi: 10.04.2019), s. 5.

İhracatın durması ile birlikte Dimyat ve İdku'da yer alan ve ihracat için kurulmuş olan iki LNG tesisinin işleyişi de darbe almıştır. İhracat kapasitesi yıllık 19 milyar m³ olan söz konusu LNG tesisleri ülke içi tüketimin artması ile atıl hale gelmiştir.

Ayrıca 2008 yılında devreye sokularak Mısır'ın İsrail'e doğal gaz ihraç etmesini sağlayan El Aşkelon hattı da ülkede yaşanan siyasi gelişmeler sonrasında iki ülkenin anlaşmayı sona erdirmesi sonrasında, 2012 yılında atıl hale gelmiştir. Bunun dışında Mısır'da El Aş'ın başlatarak Ürdün, Lübnan ve Suriye'den geçen Arap Gaz Boru Hattı da 2012 yılında cihatçı örgütler tarafından gerçekleştirilen saldırılar sonucunda işlemez hale gelmiştir. Yapılan saldırılardan beri Arap Gaz Boru Hattı kullanılamamaktadır. Bkz. Tagliapietra, s. 14.

miktarının yaklaşık 2 trilyon m³'e yaklaşmakta olduğu tahmin edilmektedir¹³¹. Yapılan keşif aramalarının en önemli ürünü 2015 yılında keşfedilen Zohr sahasıdır. Zohr sahası, bu güne kadar Doğu Akdeniz'de keşfedilen rezervlerin en büyüğüne sahiptir. İtalyan enerji şirketi ENI tarafından bulunan rezervin yaklaşık 850 milyar m³ doğal gaz içerdiği tahmin edilmektedir.

Zohr sahasının keşfi, Mısır açısından önemli bir rol oynama potansiyeline sahiptir. Bu sebeple Mısır, gazın kullanıma sokulması için elini çabuk tutmuş ve iki buçuk yıl gibi rekor denebilecek kadar kısa bir sürede üretime başlamıştır. 2017 yılının Aralık ayında faaliyete geçen projenin¹³² üretim kapasitesinin yapılan geliştirmeler sonrasında 2019 yılının sonunda günde 76,5 milyon m³ olacağı tahmin edilmektedir. Mısır, Zohr sahasından çıkarılan gaz ile öncelikle ülke içi ihtiyacı karşılamayı, ihtiyaç fazlasını da LNG olarak satmayı planlamaktadır¹³³.

Mısır denizel alanında Zohr kadar olmasa da başka rezervler de keşfedilmiştir. 2015 yılının Mart ayında BP, Atoll sahasının keşfedildiğini ilan etmiştir. BP'nin verilerine göre Atoll sahası tahminen 45,5 milyar m³ doğal gaz ve 31 milyon varil kondansat içermektedir. BP, Atoll projesinin 2018 yılının Şubat ayında üretime başladığını ve günde yaklaşık 1 milyon m³ doğal gaz ve 10.000 varil kondansat üretildiğini açıklamıştır¹³⁴. Mısır denizel alanındaki diğer bir proje de üç ayaktan oluşan West Nile Delta(WND)'dır¹³⁵. West Nile Delta projesi, Giza-Fayoum ve Raven sahalarından oluşmaktadır. Taurus-Libya sahalarında üretim 2017 yılında, Giza-Fayoum sahalarında ise 2019'un Ocak ayında başlamıştır. Raven sahasının ise 2019 yılının sonuna doğru başlaması beklenmektedir. Projenin 2019 yılının sonuna doğru tam

¹³¹ Sohbet Karbuz, "Natural Gas Resources in the Eastern Mediterranean: Challenges and Opportunities", s. 214

¹³² Rezervleri keşfeden ENI daha sonra projedeki paylarının bir kısmını Rosneft'e bir kısmını da BP'ye satmıştır. Rezervler üzerinde yürütülen projenin şu an 3 ortağı bulunmaktadır: Eni (%60), Rosneft (%30), BP (%10). Bkz. *Eni begins producing from Zohr, the largest ever discovery of gas in the Mediterranean Sea*, 2017, https://www.eni.com/en_IT/media/2017/12/eni-begins-producing-from-zohr-the-largest-ever-discovery-of-gas-in-the-mediterranean-sea# (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

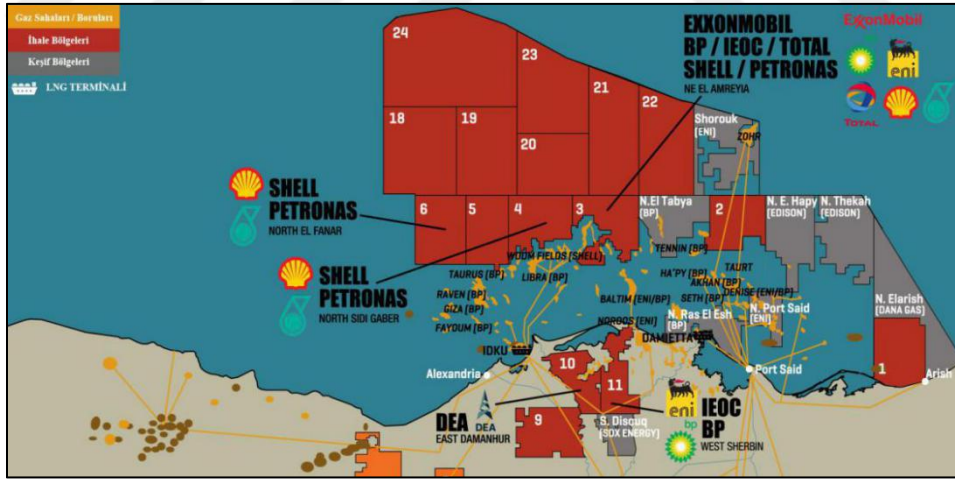
¹³³ Selim Atalay, "Doğu Akdeniz'de Akdeniz Oyunu", *Star*, 19 Şubat 2018, <http://www.star.com.tr/yazar/dogu-akdenizde-enerji-oyunu-yazi-1311293/> (Erişim Tarihi: 10.02.2019)

¹³⁴ *BP begins production from Egypt's Atoll gas field seven months ahead of schedule*, 2018, <https://www.bp.com/en/global/corporate/news-and-insights/press-releases/bp-begins-production-from-egypts-atoll-gas-field-seven-months-ahead-of-schedule.html> (Erişim Tarihi: 10.02.2019)

¹³⁵ BP projenin ana ortağıdır. BP hisselerin %82,75'ine, diğer ortak Deutsche Erdöl AG de %17,25'ine sahiptir. Bkz. *Upstream major projects*, 2019, https://www.bp.com/en/global/corporate/investors/upstream-major-projects.html# (Erişim Tarihi: 10.02.2019)

kapasite ile çalışması halinde sayılan üç sahadaki üretimin günde yaklaşık 39,6 milyon m³ ulaşması beklenmektedir ve bu miktar Mısır'ın günlük gaz üretiminin %20'sine denk gelmektedir¹³⁶.

Doğu Akdeniz'in en büyük rezervi olan Zohr'un keşfi Mısır denizel alanını uluslararası alanda faaliyet gösteren büyük enerji şirketleri için cazibe merkezi haline getirmiştir. Doğal gaz sahalarını keşfetmek ve üretime geçerek bölgedeki enerji piyasasında öncü bir rol oynamak isteyen Mısır, bölgedeki rakipleri gibi denizel ve karasal alanlarında ihaleler açmaktadır. 2018 yılında Akdeniz kıyılarında Mısır hükümeti tarafından 13 blok daha belirlenerek ihaleye açılmış ve yapılan ihaleyi kazananlar 2019 yılının Şubat ayında açıklanmıştır. İhale sonuçlarına göre 4 ve 6 numaralı sahalarda Shell ve Petronas şirketleri; 3 numaralı blokta ise ExxonMobil, BP, IEOC, Total, Shell, Petronas'tan oluşan büyük bir konsorsiyum tarafından arama çalışmaları yapılacaktır.(Bkz. Harita 13) Yapılan ihalelerin sonucunun en göze çarpan tarafı bölgeye ExxonMobil gibi yeni ve önemli bir şirketin gelmesi ve dev enerji şirketleri arasındaki rekabetin ve yer yer işbirliğinin artmasıdır¹³⁷.

Harita 13: Mısır Doğal Gaz Sahaları ve İhaleye Açılan Bölgeleri

Kaynak: Egypt, (t.y.), <https://www.mees.com/country/egypt> (Erişim Tarihi: 10.2.2019)

¹³⁶ BP starts gas production from the second stage of Egypt's West Nile Delta development, 2019, <https://www.bp.com/en/global/corporate/news-and-insights/press-releases/bp-starts-gas-production-from-the-second-stage-of-egypts-west-nile-delta-development.html> (Erişim Tarihi: 10.02.2019); Upstream major projects, 2019, <https://www.bp.com/en/global/corporate/investors/upstream-major-projects.html#/> (Erişim Tarihi: 10.02.2019)

¹³⁷ EGAS, EGPC 2018 Bid Rounds results announced with 12 blocks awarded, 2019, <https://energyegypt.net/egpc-2018-bid-rounds-results-announced-with-12-blocks-awarded/> (Erişim Tarihi: 14.02.2019)

Mısır'ı Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervleri açısından önemli kılan diğer bir gelişme Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun kurulması ve Forumun merkezi olarak Kahire'nin seçilmesidir. 2019 yılın başında GKRY, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün, Filistin ve Mısır'dan oluşan 7 ülkenin enerji bakanları DAGF'nin kurulması için toplanmıştır. Üye ülkelerinin enerji bakanlarının yanı sıra Avrupa Birliği ve Dünya Bankası Temsilcileri de toplantıya katılmıştır. Forumun ana hedefi, bölgede tüm üyelerin çıkarlarını destekleyen bir gaz piyasasının kurulması ve üyeler için arz-talep güvenliğini sağlamaktır. Forum merkezi olarak Kahire'nin seçilmesi, Mısır'ın bölgedeki enerji sektörü açısından oynadığı önemli rolün sonucu olduğu gibi, ilerleyen zamanlarda Mısır'ın bölgesel bir enerji merkezi olmasına katkı sağlayacaktır¹³⁸.

Sonuç olarak Mısır'ın denizel alanında keşfedilen doğal gaz rezervlerinin enerji tüketimi günden güne artan Mısır için önemli bir potansiyel taşıdığı açıktır. Mevcut rezervlerin yapılacak geliştirmelerle üretim kapasitelerinin artırılması ve yeni rezerv keşifleri ile birlikte orta vadede Mısır'ın yeniden doğal gaz ihraç eden ülke haline gelmesi beklenmektedir.

5. Lübnan

Lübnan, ülkesinde enerji üretim imkanlarının kısıtlı olmasından dolayı enerji ihtiyacını bölge ülkelerinden ithal ederek gidermeye çalışmaktadır. Dolayısıyla Lübnan enerjide çok yüksek oranda dışarıya bağımlıdır. Örnek olarak, Uluslararası Enerji Ajansı'nın verilerine göre; 2016 yılında ülkede kömür, ham petrol, petrol ürünleri, doğal gaz ve nükleer enerji üretimi hiç yapılmamıştır; ancak hidro enerji, jeotermal ve solar enerji, biyoyakıt türlerinde toplam 176 ktep (kilo ton eşdeğer petrol) enerji üretimi yapılmıştır. Aynı yıl ülkenin ithal ettiği enerji miktarı 7885 ktep; toplam birincil enerji arzı (*total primary energy supply*) ise 7778 ktep'tir. Yani Lübnan'ın ürettiği enerjinin toplam birincil enerji arzına oranı sadece yüzde 2,25'tir. Yine aynı verilere göre ülkenin

¹³⁸ Amr Emam, "Eastern Mediterranean Gas Forum a powerful new global player", The Arab Weekly, 20 Ocak 2019, <https://thearabweekly.com/eastern-mediterranean-gas-forum-powerful-new-global-player> (Erişim Tarihi: 14.02.2019)

toplam enerji tüketimi (*total final consumption*) 4986 ktep'tir¹³⁹. Dolayısıyla Lübnan'ın enerji üretiminin nihai enerji tüketimi içindeki yeri sadece %3,5'tur¹⁴⁰.

İsrail ve Kıbrıs adasının açıklarında doğal gaz kaynaklarının keşfedilmesi enerji üretiminin çok sınırlı olması sebebiyle dışa bağımlı olan Lübnan'da heyecan yaratmıştır. Kendi açıklarında benzer doğal gaz kaynakları bulunması umuduyla Lübnan da 2000 yılında 2D sismik veri toplamaya başlamıştır¹⁴¹.

Esasen Lübnan 1970-75 yıllarında kara ülkesinde petrol arama girişimlerinde bulunmuştur. Fakat bulunan petrolün çıkarılmasının maliyetinin petrolden elde edilecek gelirden fazla olmasından dolayı çalışmalara devam edilmemiştir. Ancak 1975'ten 1990 yılına kadar süren iç savaş ve Lübnan'ın yaşadığı iç karışıklıklar ülkenin enerji alanında hamle yapmasının da önüne geçmiştir. Ancak 2010 yılında Mısır, İsrail ve GKRY kıyılarında gerçekleştirilen yüksek miktarda rezerv keşfi Lübnan'ı da harekete geçirmiştir. 2000-2002 yıllarında 2D sismik veri araştırması yapan Lübnan, petrol ve doğal gaz aramalarına 2006-2012 yılları arasında MEB alanında 2D ve 3D sismik araştırmaları yaparak devam etmiştir. Yapılan araştırmalardan sonra keşfedilen gazın potansiyelini daha iyi değerlendirebilmek için 2012 yılında Lübnan, bir petrol yasası hazırlamış ve konuyla daha yakından ilgilenmesi için LPA'yı (*Lebanese Petroleum Administration*/Lübnan Petrol İdaresi) kurmuştur¹⁴². Bununla beraber Lübnan, MEB'ini 10 bloka ayırmış ve Lübnan 2012 yılında ilk ihale turunu gerçekleştirmek için harekete geçmiştir. Ancak ülke içinde yaşanan siyasi belirsizlikler ve MEB sınırlandırılmasına dair İsrail ile yaşanan uyuşmazlıklar sebebi ile ihale aşaması planlandığı gibi yürütülememiştir. 2013 yılında yapılması planlanan Birinci İhale Turu ancak 2017 yılında gerçekleştirilebilmiş ve 2017'nin aralık ayında tamamlanmıştır¹⁴³. Yapılan ihalelerde 4. ve 9. bloklarda enerji kaynaklarının araştırılmasına ve üretimine izin veren imtiyazlar, Total S.A, Eni International BV ve JSC Novatek şirketlerinden oluşan bir

¹³⁹ Toplam enerji tüketiminin toplam birincil enerji arzından düşük olmasının sebebi Lübnan'ın elektrik ihtiyacını, ithal ettiği petrolü elektrik enerjisine dönüştürmek suretiyle karşılamasıdır.

¹⁴⁰ International Energy Agency, Lebanon: Balances for 2016, <https://www.iea.org/statistics/?country=LEBANON&year=2016&category=Renewables&indicator=RenewGenBySource&mode=table&dataTable=BALANCES> (Erişim Tarihi: 14.02.2019)

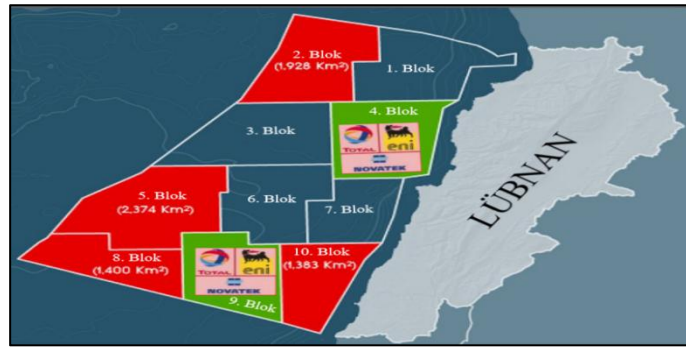
¹⁴¹ Karbuz, "Natural Gas Resources in the Eastern Mediterranean: Challenges and Opportunities", s. 215.

¹⁴² Lebanese Petroleum Administration (LPA), Timeline of Events, <https://www.lpa.gov.lb/timeline.php> (Erişim Tarihi: 15.02.2019); BİLGESAM, s. 12.

¹⁴³ Ceylan, s. 75.

konsorsiyuma ihale edilmiştir. Yapılan ihalenin sonuçları 14 Aralık 2017’de Lübnan Bakanlar Kurulu tarafından onaylanmıştır¹⁴⁴. İhaleyi kazanan konsorsiyumda Fransız şirket Total S.A’nın payı %40, İtalyan şirket ENI’nin payı %40, Rus şirketi Novatek’in payı %20’dir¹⁴⁵. Anlaşmaya göre 2018 yılında gaz ve petrol aramalarına başlanacaktır. Keşif aşaması kural olarak 5 yıl sürecek; fakat Bakanlar Kurulu’nun onayı halinde 10 yıla kadar uzatılabilecektir¹⁴⁶. 4. ve 9. bloklarda, 2018 yılında gerçekleştirilecek araştırmalar ve lojistik çalışmalar tamamlandıktan sonra 2019 yılında sondaj çalışmalarına başlanacaktır¹⁴⁷.

İlk ihale turunu planlanandan da geç tamamlayan Lübnan hükümeti, ilk turun hemen ardından ikinci ihale turunu gerçekleştirmek istemektedir. Bu sebeple hükümet henüz kesinleşmemiş bir plan hazırlamıştır. Bu plana göre 2019’un ilk çeyreğinde ön-yeterlilik aşaması tamamlanacak, ikinci ve üçüncü çeyreklerde ihale süreci yürütülecektir. Yılın son çeyreğinde ise verilen tekliflerin değerlendirilmesi ve ihaleye açılacak blokların ihale edilmesi aşamaları tamamlanacaktır. Lübnan Petrol İdaresi (LPA) tarafından yapılan tavsiyeye göre 2. ihale turunda 2., 5., 8. ve 10. blokların ihaleye sunulması öngörülmektedir¹⁴⁸.(Bkz. Harita 14)

Harita 14: Lübnan MEB’inde Yer Alan Bloklar ve İhale Edilen 4. ve 9. Bloklar

Kaynak: OPEN BLOCKS, (t.y.), http://www.lpa.gov.lb/open%20blocks_LR2.php (Erişim Tarihi: 15.2.2019)

¹⁴⁴ Lebanese Petroleum Administration (LPA), Road Map, <https://www.lpa.gov.lb/road%20map.php> (Erişim Tarihi: 15.02.2019)

¹⁴⁵ Lebanese Petroleum Administration (LPA), First Offshore Licensing Round Results, <https://www.lpa.gov.lb/pdf/LPA%20presentation%20to%20the%20Media.pdf> (Erişim Tarihi: 15.02.2019), s.4.

¹⁴⁶ Lebanese Petroleum Administration (LPA), The Exploration and Production Agreement (EPA), <https://www.lpa.gov.lb/epa.php> (Erişim Tarihi: 15.02.2019)

¹⁴⁷ Lebanese Petroleum Administration (LPA), First Offshore Licensing Round Results, <https://www.lpa.gov.lb/first%20licensing%20round%20results.php> (Erişim Tarihi: 15.02.2019)

¹⁴⁸ Lebanese Petroleum Administration (LPA), Second Licensing Round, <https://www.lpa.gov.lb/secondlicensinground.php> (Erişim Tarihi: 15.02.2019)

Lübnan kıyılarında bulunan rezerv miktarına dair farklı tahminler bulunmaktadır. Spectrum ASA ve Petroleum Geo-Services isimli Norveçli şirketlerin yaptığı sismik tarama faaliyetlerinde elde edilen verilerle yapılan tahminlere göre Lübnan denizel alanında yaklaşık 708 milyar m³ doğal gaz rezervi bulunmaktadır¹⁴⁹. Fransız şirket Beicip Franlab'ın yaptığı sismik araştırmaların verilerine göre ise Lübnan kıyılarında 440 ila 675 milyon varil petrol bulunduğu tahmin edilmektedir. Ayrıca Credit Libanais tarafından yapılan projeksiyonlara göre ise Lübnan'ın tahmin edilen gaz rezervlerinin toplam değeri yaklaşık 164 milyar Dolar, tahmin edilen petrol rezervlerinin değeri de 90 milyar Dolardır¹⁵⁰. Ancak belirtilmelidir ki bu miktar verilere dayalı tahminden ibaret olup ispatlanmış değildir. Ayrıca yapılan projeksiyon 2020 yılında Lübnan'ın üretime geçeceği tahminine dayalı olarak yapılmıştır. Ancak gelişmelere bakıldığında, kanımızca, projeksiyon isabetli olmaktan uzaktır.

6. Suriye

Suriye kıyıları diğer bölge ülkelerinin kıyılarına nisbetle bakir bir bölgedir. Ancak Doğu Akdeniz coğrafyasındaki doğal gaz ve petrol kaynaklarının dağılımına bakıldığında Suriye denizel alanında da rezerv bulunma ihtimali yüksektir. Ancak rezervlerin varlığının ve barındırdığı tahmini doğal gaz veya petrol miktarının tespit edilebilmesi için söz konusu alanda sismik arama çalışmaları yapılması gerekmektedir. Bunun için de bölgeye gerekli teknolojiye sahip enerji şirketlerinin yatırım yapması gerekmektedir¹⁵¹.

Suriye kıyılarında arama çalışmaları yapılması için 2007 yılında ilk ihale turunu düzenlemiş, fakat ihale sonucunda, yapılan hiçbir teklife lisans verilmemiştir. Daha sonra Suriye hükümeti, kıyılarındaki rezervlerde arama çalışmaları yapılması için denizel alanını üç bloka ayırarak 2011 yılında bir ihale turu daha açmış, ancak daha sonra ülke içinde yaşanan siyasi karmaşalar sebebiyle beklenen sonuca varılamamıştır¹⁵².

¹⁴⁹ Osama Habib, "Announcement for oil bids before 2013: Bassil", *The Daily Star*, 9 Kasım 2012, <http://www.dailystar.com.lb/Business/Lebanon/2012/Nov-09/194407-announcement-for-oil-bids-before-2013-bassil.aspx#ixzz2CaQBxTPB> (Erişim Tarihi: 15.02.2019)

¹⁵⁰ Credit Libanais Economic Research Unit, **Oil&Gas Sector: A New Economic Pillar For Lebanon**, Beyrut, 2015, s. 6.

¹⁵¹ Ceylan, s. 77; BİLGESAM, s. 11-12.

¹⁵² *Syria International Offshore Bid Round 2011 launched for three offshore blocks*, 2011, <https://www.energy-pedia.com/news/syria/syria-international-offshore-bid-round-2011-launched-for-three-offshore-b>

İhaleye açılan bloklardan 2 numaralı blok için 2013 yılında Rus enerji şirketi Soyutneftegaz ile araştırma faaliyetleri için sözleşme yapılmıştır. Fakat Soyutneftegaz 2015 yılının Eylül ayında Suriye’de yaşanan iç çatışmalar sebebiyle ortaya çıkan güvensiz ortamı gerekçe göstererek arama faaliyetlerine devam etmeyeceğini açıklamıştır¹⁵³.

Suriye, kıyılarında arama çalışmaları yapılması için çaba göstermeye devam etmektedir. 2017 yılının sonunda Suriye Petrol ve Maden Bakanı Ali Ghanem, Suriye denizel alanında yer alan beş blok için isim zikretmeden “dost ülkelerle” anlaşmaya varıldığını açıklamıştır. Yapılan plana göre Suriye kıyısındaki rezerv arama çalışmaları 2019 yılının başlarında başlayacaktır. Fakat Ghanem’e göre, Suriye açıklarında tahminen 1.250 milyar m³ (1.25 trilyon) doğal gaz rezervi bulunmaktadır¹⁵⁴.

Suriye denizel alanında rezerv keşfedilmesi ihtimali Esad hükümeti açısından önem arz etmektedir. Çünkü iç savaş sırasında Suriye hükümeti, topraklarında bulunan petrol ve doğal gaz sahalarının büyük çoğunluğu üzerindeki kontrolünü kaybetmiştir. Bunun sonucunda Suriye’nin petrol üretimi ağır bir darbe almıştır. İç savaş başlamadan önce Suriye’nin petrol üretimi günde 400.000 varil iken¹⁵⁵, 2018 yılının başında günde ancak 14-15.000 varil petrol üretilebilmiştir¹⁵⁶. Savaş öncesinde Suriye petrol ihraç eden bir ülke iken, iç savaştan bu yana petrol ithal eder hale gelmiştir.

BP 2018 raporuna göre, Suriye’nin toplam ispatlanmış doğal gaz rezerv miktarı 2017 yılının sonunda 300 milyon m³’tür. Petrol üretiminde olduğu gibi Suriye’nin doğal gaz üretiminde de ciddi bir düşüş yaşanmıştır. Suriye’nin 2010 yılında 8.4 milyar m³

locks (Erişim Tarihi: 28.04.2019); Karbuz, “*Natural Gas Resources in the Eastern Mediterranean: Challenges and Opportunities*”, s. 215.

¹⁵³ Syria to start offshore energy exploration in early 2019 -oil minister, 2017, <https://af.reuters.com/article/commoditiesNews/idAFL8N1OD4SB> (Erişim Tarihi: 28.04.2019); Tsvetana Paraskova, “Syria Aims To Begin Offshore Gas Exploration In 2019”, *Oilprice.com*, 14 Aralık 2017, <https://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/Syria-Aims-To-Begin-Offshore-Gas-Exploration-In-2019.html> 1 (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

¹⁵⁴ Syria to start offshore energy exploration in early 2019 -oil minister, 2017, <https://af.reuters.com/article/commoditiesNews/idAFL8N1OD4SB> (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

¹⁵⁵ US Energy Information Administration (EIA), Country Analysis Brief: Syria, 2011, https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Syria/archive/pdf/syria_2011.pdf (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

¹⁵⁶ Viktor Katona, “Russia Is Taking Over Syria’s Oil And Gas”, *Oilprice.com*, 14 Şubat 2018, <https://oilprice.com/Energy/Energy-General/Russia-Is-Taking-Over-Syrias-Oil-And-Gas.html> (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

BP’nin 2018 raporuna göre ise Suriye 2017 yılında günde ortalama 25.000 varil (1.1 milyon ton) petrol üretmiştir. Bkz. BP, “*BP Statistical Review of World Energy 2018*”, s. 14-16.

olan doğal gaz üretimi 2017 yılında 3.1 milyar m³'e düşmüştür¹⁵⁷. Diğer taraftan iç savaş sebebiyle tüketimde de büyük bir düşüş yaşanmıştır.

Doğal gazın Suriye'nin elektrik üretimindeki payı büyüktür. Suriye 2010 yılında elektrik üretiminin %94'ünü termik enerji santralleri ile gerçekleştirmiştir. Dolayısıyla, elektrik santrallerinde doğal gaz kullanımına öncelik veren ve 2013 yılında ürettiği doğal gazın %90'ından fazlasını elektrik üretimine harcayan Suriye için doğal gaz stratejik bir öneme sahiptir. Doğal gaz üretimindeki düşüş, doğal gaz ithalatını sağlayan Arap Boru Hattı'nın atıl kalması ve uluslararası çapta uygulanan yaptırımlar Suriye'nin elektrik üretimine büyük bir darbe vurmuştur. Bu yüzden Suriye'nin birçok bölgesinde şehirler elektriksiz kalarak karanlığa gömülmüş ve Suriye'deki hayatın bütün alanları bu gelişmeden olumsuz etkilenmiştir¹⁵⁸. Bu sebeple Suriye kıyısındaki olası rezervlerin keşfedilerek kullanıma açılması Suriye açısından kritik bir önemi haizdir. Yeni rezervlerin keşfedilerek kullanılması, fikrimizce, ülkenin yeni baştan inşa edilmesine, gerekli altyapıların kurulmasına ve ülkedeki hayatın tekrar normale dönmesine büyük bir katkı sağlayacaktır.

Suriye kıyılarında keşfedilmesi muhtemel doğal gazın Suriye hükümeti tarafında büyük bir ümit uyandırdığı tabiidir. Ancak belirtilmelidir ki Suriye hükümet yetkilileri tarafından verilen sayılar kesin değildir ve daha çok Suriye hükümetinin temennilerinden ve propagandalarından ibarettir. Çünkü verilen sayılar bilimsel çalışmalara ve jeolojik tarama çalışmalarına dayanmamaktadır. Bunun yanında Suriye hükümeti açısından problem teşkil eden diğer bir husus da Rus şirketleri haricinde hiçbir uluslararası enerji şirketinin bölgeye yatırım yapma niyetinin bulunmamasıdır. Bölgeye sadece Rus şirketlerinin ilgi göstermesi, Suriye enerji politikasını büyük oranda Rusya'ya bağımlı kılmaktadır. Bölge enerji kaynaklarına ilgi duyan diğer bir ülke de İran'dır. Beşar Esad ülke içindeki mücadelede destek vermeleri karşılığında Rusya ve

¹⁵⁷ BP, "BP Statistical Review of World Energy 2018", s. 26 ve 28.

¹⁵⁸ US Energy Information Administration (EIA), SYRIA, 2015, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=SYR> (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

İran ile uzun yıllar süren sözleşmeler imzalamakta, bu da ülkenin yer altı kaynaklarının geleceğini ipotek altına almaktadır¹⁵⁹.

III. BÖLGENİN SİYASİ GÖRÜNÜMÜ

A. GENEL GÖRÜNÜM

Doğu Akdeniz bölgesi Afrika, Asya ve Avrupa kıtalarının kesiştiği noktada yer alması dolayısıyla geçmişten bu yana stratejik bir öneme sahip olmuştur. Mısır, Anadolu ve Mezopotamya gibi verimli tarımsal topraklara sahip bölgelerin bulunduğu noktada olması, özellikle bölgenin önemli ticaret yollarına yakın olması veya önemli limanların bu bölgede yer alması, Doğu Akdeniz’de birçok medeniyetin kurulmasına ve medeniyetler arasında hakimiyet mücadelelerine sebep olmuştur.

Doğu Akdeniz, coğrafi olarak Doğu ile Batıyı birbirine bağlayan yol üzerinde olup Avrupa ve Afrika’ya Doğu Asya’dan yapılan deniz ticaretinin geçiş güzergahı olmuştur. Dünyaya egemen olmak isteyen güçler Doğu Akdeniz’e hakim olmak istemişlerdir. Roma İmparatorluğu Mare Nostrum (kendi denizi) olarak nitelediği Akdeniz’de Osmanlı İmparatorluğu Preveze Deniz Zaferi ile hakim duruma gelmiş, Kıbrıs’ın fethi ile Doğu Akdeniz’deki hakimiyetini güçlendirmiştir.

Bölge, ticaret yolları açısından sahip olduğu önem, coğrafi keşifler sonucunda yeni ticaret rotalarının kullanılmasıyla nispeten azalsa da, 1869 yılında Süveyş Kanalı’nın açılması bölge ticaretini tekrar canlandırmıştır. Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla Uzak Doğu’dan Afrika kıtasının en uç noktası olan Ümit Burnu’ndan geçerek Avrupa’ya uzanan rota, 7 bin mili, buna paralel olarak Uzak Doğu’dan Avrupa’ya ulaşma süresi de 15-20 gün kısalmıştır¹⁶⁰.

Süveyş Kanalı’nın açılmasıyla bölge siyasi olarak da önemini artırmıştır. 1869 yılında Süveyş Kanalı’nın imtiyaz hisselerini alan Fransızlar bölgeye giriş yapmışlardır. 1875 yılında ise bir İngiliz şirketinin Süveyş Kanalı’nın hisselerinin bir kısmını satın almasıyla İngilizler de bölgede etkili olmaya başlamıştır.

¹⁵⁹ Enab Baladi, Through the gate of Syria, Russia on its way to take over Mediterranean gas, 2019, <https://english.enabbaladi.net/archives/2019/01/through-the-gate-of-syria-russia-on-its-way-to-take-over-mediterranean-gas/> (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

¹⁶⁰ BİLGESAM, s. 3.

Süveyş Kanalı'nın varlığı bölgeyi dünya ticareti açısından oldukça önemli kılmaktadır. Bölge önemli enerji merkezlerine yakınlığı ve bu merkezlerin dünyaya açılış noktası olması sebebiyle özellikle dünya enerji ticareti açısından vazgeçilmez bir konuma sahiptir. Dünyadaki ispatlanmış petrol rezervlerinin yaklaşık %47'si, doğal gaz rezervlerinin ise %41'i Orta Doğu'da yer almaktadır. Dolayısıyla Doğu Akdeniz Orta Doğu petrolünün ve doğal gazının dünyaya açıldığı noktadır. Diğer taraftan Doğu Akdeniz, Bakü-Tiflis-Ceyhan Boru Hattı ile Hazar doğal gazının da dünyaya açıldığı nokta haline gelmiştir¹⁶¹. İki bölgeden çıkarılan rezervlerin farklı coğrafyalardaki pazarlara bu bölgeden ulaşması bölgeyi dünyanın en önemli enerji koridorlarından biri haline getirmektedir. Örnek olarak, Avrupa'nın petrol ihtiyacının %70'i bölgeden geçen boru hatlarıyla ve Süveyş Kanalı'ndan geçen gemilerle taşınan petrolden karşılanmaktadır¹⁶².

Akdeniz diğer deniz ve okyanuslara da geçişi sağlayan bir noktadadır. Ticaret rotaları, Akdeniz üzerinden Cebelitarık Boğazı ile Atlas Okyanusu'na; Çanakkale ve İstanbul Boğazları ile Karadeniz'e; Süveyş Kanalı ile Kızıldeniz'e, Basra Körfezi'ne ve Hint Okyanusu'na kadar ulaşmaktadır. Ticaret yollarına sağladığı erişim sebebiyle Akdeniz'den yılda ortalama 220 bin gemi geçmektedir. Bu sayı dünya çapındaki deniz trafiğinin yaklaşık 1/3'üne tekabül etmekte ve Akdeniz'in dünya ticareti için ne kadar önemli olduğunu ortaya koymaktadır¹⁶³.

Doğu Akdeniz'i önemli kılan birçok etken bulunmakta ve bu etkenler bölgeyi küresel ve bölgesel güçlerin ilgi ve mücadele alanı haline getirmektedir. Dünya ticaret yolları ve enerji ticareti nezdindeki stratejik konumuna binaen birçok ülke bölgede askeri güç bulundurmaya önem vermektedir. İngiltere'nin 1960 yılında Kıbrıs Adası'nı terk etmesine rağmen adadaki üslerini muhafaza etmesi bunun en iyi örneklerinden biridir¹⁶⁴. Nitekim İngiltere 1991 Körfez Savaşında, Kıbrıs adasında yer alan askeri

¹⁶¹ Pamir, "Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz", s. 51.

¹⁶² Muhittin Ziya Gözler, "Doğu Akdeniz'de Paylaşılmayan Kaynaklar", 21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü, 8 Aralık 2018, <https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/dogu-ak-denizde-paylasilamayan-kaynaklar> (Erişim Tarihi: 30.01.2019).

¹⁶³ BİLGESAM, s. 4.

¹⁶⁴ Kıbrıs adasının stratejik bir merkez olması, Orta Doğu ve Afrika için bir geçiş güzergahı olması sebebiyle İngiltere Ağrotur ve Dikelya üslerini muhafaza etmektedir. Hatta Annan Planına göre adada üçüncü bir üs konumlandırma gayretleri de bulunmaktadır. ABD ise 6. filosu ile bölgede bulunmakta, Rusya bölgedeki müdahale etmek için Suriye'nin Tartus askeri üssünün haricinde Kıbrıs Rum Kesiminde üs kurmayı planlamaktadır. Fransa ise

üslerini kullanmıştır¹⁶⁵. Bu stratejik konuma istinaden birçok ülke GKRY ile askeri işbirliği anlaşmaları imzalamıştır. 2007 yılında Fransa ve GKRY bir askeri işbirliği anlaşması imzalamıştır. Ayrıca Rusya, GKRY ile savunma anlaşması imzalamış ve Baf'ta yer alan Andreas Papandreu Hava Üssü'nü kullanmak için GKRY ile müzakereler yürütmüştür¹⁶⁶. Ayrıca Rusya, Suriye İç Savaşı nedeniyle bölgede savaş ve uçak gemileri bulundurmaktadır. Buna karşın geçmişte Sovyetlerin, günümüzde ise Rusya'nın Doğu Akdeniz'deki askeri gücünden rahatsız olan ABD, Girit, Türkiye ve İtalya'da üsleri bulunmasına rağmen Doğu Akdeniz'de de uçak ve savaş gemileri bulundurmaya devam etmektedir. İsrail, GKRY ve Yunanistan da Akdeniz'deki askeri güçlerini tahkim etmek adına askeri işbirliği anlaşmaları yapmak için müzakereler yürütmektedir. Türkiye de GKRY'nin deniz yetki alanlarındaki izinsiz faaliyetleri engellemek, bu alanlardaki hak ve menfaatleri korumak ve deniz güvenliğini sağlamak amacıyla 2006'dan bu yana Akdeniz Kalkanı Harekatı'nı yürütmektedir¹⁶⁷.

Genelde Akdeniz'i, özelde Doğu Akdeniz'i önemli kılan etkenler arasına bir de bölgede keşfedilen rezervler eklenmiştir. Rezerv keşifleri ve yeni rezervlerin keşfedilme ihtimali, bölgenin yeni bir enerji merkezi haline gelmesini sağlayabilecektir. Dolayısıyla bölge üzerinde hakimiyet kurmak daha da önemli bir hale gelmiştir. Bölge üzerindeki hakimiyet mücadeleleri ve küresel veya bölgesel güçlerin bu mücadelelere doğrudan ya da dolaylı olarak taraf olması bölgede birçok uyuşmazlığın doğmasına sebep olmaktadır. Bölge rezervlerinin değerlendirilmesinde bölgedeki mücadeleler, mevcut ve potansiyel uyuşmazlıklar büyük bir rol oynayacaktır. Bu kapsamda bölgedeki önemli uyuşmazlıkların da ele alınması gerekmektedir.

B. BÖLGEDEKİ MEVCUT VE POTANSİYEL UYUŞMAZLIKLAR

Çalışmamızda daha önce ifade ettiğimiz gibi, Doğu Akdeniz hidrokarbon yataklarının potansiyelini belirleyen faktörler bölgedeki rezerv miktarı, ekonomik gerçekleştirilebilirlik, fiyat rekabeti gibi ekonomik unsurlardan ibaret değildir. Bölgenin

Doğu Akdeniz'de etkin olmak için GKRY ile askeri üs ve liman anlaşması imzalamıştır. Avrupa Birliği de GKRY'nin 1 Mayıs 2004 tarihinde AB'ye üye kabul edilmesiyle sınırlarının bu gölgeye kadar uzandığını kabul etmektedir.

¹⁶⁵ BİLGESAM, s. 5-6.

¹⁶⁶ Aljazeera, "AB'yi rahatsız eden üs planı", 11 Şubat 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/abyi-rahatsiz-eden-us-planı> (Erişim Tarihi: 30.01.2019)

¹⁶⁷ BİLGESAM, s. 5-6.

siyasi görünümü ve bölgedeki uyuşmazlıklar da Doğu Akdeniz gazının kaderinin tayininde önemli bir rol oynamaktadır.

Münhasır ekonomik bölge uyuşmazlıklarına ilaveten, Doğu Akdeniz’de bölge doğal gazının potansiyelinin ortaya çıkmasını engelleyebilecek Kıbrıs sorunu, Arap-İsrail çatışmaları, Arap Baharı, Suriye İç Savaşı ve ABD-Rusya gerilimi gibi etkileri hale devam eden ve orta vadede devam edecek olan uyuşmazlıklar bulunmaktadır. Bunun yanında muhtemel bir İran-İsrail savaşı da bölgenin istikrarını tehdit eder niteliktedir¹⁶⁸.

Bölge, sayılan uyuşmazlıklar ve terör sebebiyle jeopolitik bir karmaşa içerisinde. Bölge gazının kullanılarak bölge ülkelerinin ekonomisine, istikrarına katkı sağlaması ancak bu ve benzeri siyasi ihtilafların bertaraf edilmesi veya etkilerinin hafifletilmesi suretiyle mümkün olacaktır. Aksi takdirde Doğu Akdeniz doğal gazının yeni ihtilaflara yol açması ve zaten kırılgan olan bölge istikrarının bozulmasına sebep olması muhtemeldir¹⁶⁹.

1. Kıbrıs Sorunu

Kıbrıs adası, 1571 yılında Venediklilerin hakimiyetinden çıkarak Türk hakimiyeti altına girmiştir. 1878 yılında ada, hükümlanlık hakkı Osmanlı İmparatorluğu’nda kalmak üzere İngiltere’ye verilmiştir. Birinci Dünya Savaşı’nın başlaması ile birlikte Osmanlı İmparatorluğu ile farklı saflarda yer alan Büyük Britanya İmparatorluğu 1914 yılında tek taraflı olarak adayı ilhak etmiştir. İngiltere’nin Kıbrıs adası üzerindeki hakimiyeti Türkiye tarafından 1923 Lozan Antlaşması ile tanınmıştır.

1930 yılından itibaren Büyük Britanya zayıflamaya başlamış ve bunun sonucunda kolonilerini birer birer kaybetmeye başlamıştır. 1931 yılında adadaki Rumlar, Yunanistan ile birleşme taleplerini dile getirmeye başlamıştır. Kıbrıs’ın Yunanistan’a katılmasının sağlanarak adanın tamamen “Elen”leştirilmesi olarak tanımlanabilecek

¹⁶⁸ Swiss Association for Euro-Arab-Muslim Dialogue (ASDEAM), The Legal Framework of Lebanon’s Maritime Boundaries: The Exclusive Economic Zone and Offshore Hydrocarbon Resources, Kasım 2012, <http://lebcsr.org/wp-content/uploads/2017/12/LegalFramework.pdf>, s. 4 (Erişim Tarihi: 10.1.2019)

¹⁶⁹ Jeffrey Mankoff, “Eastern Mediterranean Energy”, U.S. House of Representatives Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe, Eurasia, and Emerging Threats, 25 July 2013, Washington: CSIS (Center For Strategic & International Studies), Temmuz 2013, s. 1-2.

“Enosis” fikri İkinci Dünya Savaşı’ndan sonra Kıbrıs Rumlarında giderek taraftar toplamaya başlamıştır. 1950 yılına gelindiğinde Rum Ortodoks Kilisesi, Kıbrıs’ı Yunanistan’a bağlama niyetinin bir göstergesi olarak resmi olmayan bir plebisit düzenlemiştir. Yapılan plebisit sonucunda Rumların %96’sının Enosis’i desteklediği ortaya çıkmıştır. 1950 yılında Enosis fikrinin müdafii olan III. Makarios, Kıbrıs Başkoposu olmuş ve Enosis fikri için çalışmaya başlamıştır. III. Makarios, Enosis fikri için Yunanistan’ın desteğini almayı başarmış ve Yunanistan 1954’te Kıbrıs Sorununu BM’ye götürme kararı almıştır. Ancak Yunanistan’ın 1954-1958 yılları arasında “self-determinasyonu” için yaptığı başvurular sonuçsuz kalmıştır. 1953 yılında Albay Yeorgos Grivas öncülüğünde EOKA örgütü kurulmuş ve örgüt Enosis için silahlı mücadeleye başlamıştır¹⁷⁰. EOKA örgütü adadaki şiddet eylemlerini artırmış ve bunun sonucunda Kıbrıslı Türkler birçok köyü terk etmek zorunda kalmıştır¹⁷¹. EOKA örgütünün ve Enosis taraftarlarının eylemleri sonrasında Kıbrıs Türkleri de örgütlenmeye başlamış ve 1955 yılında, 1944’te Kıbrıs siyaset dünyasına giren Kıbrıs Milli Türk Birliği Partisi “Kıbrıs Türktür Partisi” olarak isimlendirilmiştir.

1957 yılında EOKA, İngiliz yönetiminin yanında giderek Kıbrıs Türklerini de düşman olarak görmeye başlamış ve adadaki Türk topluluğuna da şiddet uygulamaya başlamıştır. Artan şiddet 1957 yılında Kıbrıslı Türkleri EOKA’ya karşı Kıbrıs Türk Mukavemet Birliği’ni kurmaya itmiştir. Bunun yanında Kıbrıs sorunu Türkiye kamuoyunda da konuşulmaya başlanmış ve Kıbrıslı Türklere destek büyümüştür. Artan kamuoyu desteği sonucunda Türkiye uyuşmazlığa müdahil olmuş ve dönemin hükümeti sorunun çözümü için Yunanistan ile görüşmelere başlamıştır. Türkiye ve Yunanistan Zürih’te ve Londra’da yapılan görüşmeler sonunda anlaşmaya varmış ve iki ada halkının ortaklığı ve eşitliği temelinde 1960 yılında Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuştur. Yapılan anlaşmalarda Türkiye, Yunanistan ve İngiltere garantör olarak yer almıştır.

Kıbrıs Cumhuriyeti kurulmuş ancak Zürih ve Londra anlaşmaları ile garanti altına alınan ortaklık ve eşitlik ilkelerine dayanan Anayasa sorunun çözümüne yardımcı

¹⁷⁰ Belirtilmelidir ki, EOKA örgütü Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanlığı tarafından “terör” örgütü olarak tanımlanmaktadır. Bkz. *Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı*, (t.y.), http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa (Erişim Tarihi: 11.2.2019)

¹⁷¹ *Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı*, (t.y.), http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa (Erişim Tarihi: 11.2.2019)

olamamıştır. Kıbrıs Rum tarafı Anayasa'nın iki halkı eşit kılmasına ve eşit siyasi haklar ve statü vermesini kabullenmemiş ve Kıbrıs Türklerini her fırsatta dışlamaya, devlet kurumlarında izole etmeye başlamıştır. Ayrıca Cumhurbaşkanı seçilen III. Makarios da 1961 yılına gelindiğinde, 1960 Anayasa'nın Türklere olması gerekenden geniş haklar tanıdığını ve Anayasa'nın işlemeyeceği ifade etmeye başlamıştır. Bu düşünce, Kıbrıs Rum yetkilileri arasında gizli bir örgütlenmeyi ve Akritas Planını doğurmuştur. Akritas Planı, Kıbrıs Türklerine verilen hakları geri almayı, adayı bir Rum devleti haline getirmeyi ve giderek adanın Yunanistan'a katılmasını sağlamayı amaçlamaktaydı. Plan 1963 yılının Kasım ayında uygulamaya konulmaya başlanmıştır. Anayasa'nın işlemediği öne sürülerek Türk Cumhurbaşkanı Yardımcısı'nın veto hakkının kaldırılmasını da kapsayan 13 maddelik bir öneri getirilmiş ve garantör ülkelere sunulmuştur. Ancak öneri Kıbrıs Türk tarafı ve garantör sıfatına haiz Türkiye tarafından reddedilmiştir.

Anayasa değişiklik önerisinin reddinden sonra 21 Aralık 1963 tarihinde Akritas Planı uyarınca Kıbrıs Türklerine karşı şiddet eylemlerine başvurulmuştur. Plan kapsamında Türklerin toplu halde yaşadığı bölgelere baskınlar düzenlenmiş, Türkiye Büyükelçiliğine ait bina kurşunlanmış ve Türklerin yaşadığı evler ateşe verilmiştir. “Kanlı Noel” olarak adlandırılan saldırılarda birçok Kıbrıs Türkü katledilmiş, birçok Türk köyü yakılmış ve bunun sonucunda yaklaşık otuz bin Kıbrıs Türkü köylerini terk etmek zorunda kalmıştır¹⁷². “Kanlı Noel” olaylarından sonra Türk uçaklarının Kıbrıs semalarından uçuşu sonrasında Rum tarafını ateşkes anlaşması yapmaya zorlamıştır. Bunun üzerine 4 Mart 1964'te adaya uluslararası barış gücü (UNFICYP) gönderilmiş ve Lefkoşa “Yeşil Hat” olarak adlandırılan bir hatla ikiye ayrılmıştır. Bu hamle ile birlikte belirli bölgelerde Türk kantonları kurulmuş ve iki toplum birbirinden ayrılmıştır.

1967 yılında Yunanistan'da aşırı milliyetçi bir askeri cunta tarafından darbe yapılmış ve yönetime el koyulmuştur. Helenizm ve Enosis taraftarı askeri cunta Keşan ve Dedeoğaç görüşmelerinde Türkiye ile Enosis amacıyla pazarlığa oturmuş ancak bir sonuç alınamamıştır. Pazarlıklar sonrasında Kıbrıslı Türklerin yoğun olarak yaşadığı Boğazköy ve Geçitkale köylerine karşı Yunan birliklerinin de katıldığı saldırılar

¹⁷² *Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı*, (t.y.), http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa (Erişim Tarihi: 11.2.2019)

düzenlenmiştir. Saldırıları sonrasında Türkiye'nin garantörlük sıfatı gereği müdahale hakkını kullanacağını ihtar etmesi üzerine Yunanistan, sayısı zaman içinde yirmi bini bulan askerlerinin bir kısmını BM gözetimi altında adadan tahliye etmek zorunda kalmıştır. 1968 yılında iki toplum arasındaki anlaşmazlıklara son vermek amacıyla müzakereler yapılmış; ancak 1971'e kadar süren müzakereler başarısızlıkla sonuçlanmıştır.

1968'de III. Makarios ikinci defa cumhurbaşkanı seçilmiş, ancak Enosis için bastıran cuntacılar ile uyuşmazlığa düşmüştür. Zira III. Makarios adanın cunta döneminde Yunanistan'a katılmasına karşı çıkmış, Kral döneminin beklenmesi gerektiği fikrini savunmuştur. Bu fikir ayrılığı sebebiyle 1968-1973 yılında birçok kez III. Makarios'a suikast düzenlenmiş, ancak bu suikastlar başarısızlıkla sonuçlanmıştır. 1973 yılında Yunan cuntası kendi içinde anlaşmazlığa düşmüş ve cunta içerisinde darbe gerçekleştirilmiştir. Yeni cunta yönetimi Enosis konusunda aceleci ve ısrarcı davranmış ancak III. Makarios, Türkiye'nin tepkisinden çekinerek ve cunta ile yaşadığı fikir ayrılıkları sebebiyle bu fikre karşı çıkmıştır. 1974 Temmuz'unda Makarios'un Yunanistan Cumhurbaşkanı'na yönelik olarak yazdığı suçlayıcı mektubun medyaya sızması üzerine cunta III. Makarios'a karşı darbe hazırlıklarına başlamıştır. 15 Temmuz 1974'te cunta desteğiyle Kıbrıs Muhafız Ordusu, III. Makarios'a darbe yapmış ve EOKA lideri Nikos Sampson, Makarios yerine Cumhurbaşkanlığı makamına getirilmiştir¹⁷³. Geçici Cumhurbaşkanı Nikos Sampson darbeden sonra Kıbrıs Helen Cumhuriyeti'ni ilan etmiştir.

Yunan cuntasının adaya müdahalesi Türkiye'yi harekete geçirmiş ve Türkiye, bir diğer garantör İngiltere'ye adaya birlikte müdahalede bulunmayı teklif etmiştir. İngiltere'nin teklifi geri çevirmesi üzerine Türkiye, Kıbrıs Türklerinin güvenliğini dikkate alarak, Zürih ve Londra antlaşmalarından doğan garantörlük sıfatı gereği 20 Temmuz 1974 günü Barış Harekatı'nı başlatmış ve adanın Yunanistan tarafından ilhak edilmesini önlemiştir. Hareket sonrası adanın kuzey kısmında yaklaşık üçte birlik bir bölümü kontrol altına alınmıştır. 1975 yılında Kıbrıs Türk Federe Devleti ilan edilmiş,

¹⁷³ Takis Hadjidemetriou, "15 Temmuz 1974 Darbesi: Kırk Yıl Sonra", Şevki Kırallıp (Çev.), *Yeni Düzen*, 14 Temmuz 2014, <http://www.yeniduzen.com/15-temmuz-1974-darbesi-kirk-yil-sonra-81595h.htm>; (Erişim Tarihi: 11.2.2019); *Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı*, (t.y.), http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa (Erişim Tarihi: 11.2.2019)

1983 yılında da Kıbrıs Türk topluluğunun kendi kaderini tayin etme hakkına istinaden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti kurulmuştur. KKTC, kuruluşundan bu yana sadece Türkiye Cumhuriyeti tarafından tanınmıştır.

2. Arap - İsrail Çatışmaları

Araplar ve İsrail arasındaki çatışmanın kökünde 19. yüzyılın sonlarına doğru Nathan Birnhaum ve Theodor Herzl tarafından ortaya atılan ve özellikle Avrupa Yahudileri arasında yayılan Siyonizm düşüncesi ile Arap milliyetçiliğinin mücadelesi yatmaktadır. Özellikle Avrupa’da yayılan yahudi aleyhtarlığı sebebiyle yahudilerin içinde yaşadığı toplumlar tarafından dışlanması bir “yahudi devleti” kurulması fikrini doğurmuştur. Theodor Herzl’in özellikle Avrupa’da yaptığı teşkilatlanma çalışmaları sonucunda siyonizm Avrupa nezdinde kabul görmeye başlamıştır. 1917 yılında dönemin Britanya Dışişleri Bakanı Arthur James Balfour’un yayınladığı ve Filistin topraklarında bir yahudi devleti kurulmasını vaad ettiği Balfour Deklarasyonu ile yahudiler bölgeye göç etmeye başlamıştır¹⁷⁴.

Yahudilerin bölgeye göçü giderek artmış ve bu durum Filistinli Arapların tepkisine sebep olmuştur. Söz konusu tepkiler giderek yoğunlaşmış ve 1920 yılında Nebi Musa Ayaklanması meydana gelmiştir. Filistin’deki Arap ve Yahudi topluluğu arasındaki sürtüşme devam etmiş; taraflar arasındaki gerginlik 1921’de Yafa Ayaklanması, 1929’da Filistin Ayaklanması, 1936-1939 Filistin Arap Ayaklanması gibi şiddetin tırmandığı kanlı çatışmalara yol açmıştır. Yaşanan çatışmalar üzerine 1937 yılında İngiltere ilk defa Filistin topraklarının iki topluluk arasında taksim edilmesine yönelik bir planı gündeme getirmiştir.

Yahudilerin bölgeye göçünü yoğunlaştıran diğer bir etken Nazilerin Almanya’da iktidara gelmesi olmuştur. Almanya’daki soykırımdan kaçan Yahudilerin Filistin topraklarına yerleşmesi bölgede birçok sorunun çıkmasına sebep olmuş ve İngiltere 1947 yılında Birleşmiş Milletler’den yardım istemek zorunda kalmıştır. BM, konunun görüşülmesi için geçici komite kurmuş ve komite, Arapların ve Yahudilerin çoğunlukta olduğu yerlerde ayrı Arap ve Yahudi devletinin kurulmasını öngören bir

¹⁷⁴ M. Lutfullah Karaman, “Siyonizm”, TDV İslâm Ansiklopedisi, <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyonizm> (Erişim Tarihi: 15.2.2019)

plan hazırlamıştır. 1947 Taksim Planı, BM Genel Kurulu'nda kabul edilmiş ancak yürürlüğe girmemiştir. Plana Arap ülkeleri karşı çıkmıştır.

Plan üzerine artık Filistin'i yönetemeyen İngiltere, 1948'in Mayıs ayında Filistin'deki bütün kuvvetlerini çekeceğini duyurmuştur. İngiltere'nin çekilme işlemini tamamlamasından hemen önce, 14 Mayıs 1948'de Yahudi Milli Konseyi, İsrail devletinin kurulduğunu ilan etmiştir. Yahudi Milli Konseyi'nin ilanı üzerine Arap Birliği üyelerinden Mısır, Ürdün, Suriye, Lübnan ve Irak İsrail'e karşı savaş ilan etmiştir. Savaşın galibi İsrail olmuş ve savaş sonunda İsrail, Taksim Planı'na göre %55'ine sahip olduğu Filistin topraklarının %78'ini işgal etmiştir. Savaş 1949 yılında yapılan bir ateşkes ile bitmiş; ancak savaş bölgedeki İsrail-Arap savaşlarının başlangıcı olmuştur. İsrail'in bölgedeki varlığı Arap ülkeleri tarafından kabul görmemiş ve Araplar Filistin topraklarını geri almak için birçok defa İsrail'e karşı birlikte savaşmıştır.

İsrail ve çeşitli Arap ülkeleri 1948'den bu yana birçok defa farklı sebeplerle karşı karşıya gelmiş ve savaşa girmiştir: 1956 Süveyş Krizi'nde Mısır'ın Süveyş Kanalı'nı millileştirme isteği sebebiyle İsrail, Birleşik Krallık ve Fransa'dan oluşan koalisyon Mısır'a karşı savaşmıştır. 1967'de İsrail ile Mısır, Ürdün ve Suriye arasında altı gün süren ve Altı Gün Savaşı olarak adlandırılan savaş cereyan etmiş ve savaş İsrail'in kesin üstünlüğü ile bitmiştir. Altı Gün Savaşı'ndan mağlup ayrıldıkları için gururu yaralanan Mısır, Suriye ve sonradan katılan Ürdün 1973'te İsrail'e karşı savaşmış (Yom Kippur Savaşı) ve diğer Arap ülkeleri ekonomik destekte bulunmuştur. Bu savaşlar dışında İsrail ve çeşitli Arap kuvvetleri Lübnan İç Savaşında, Filistin İntifadalarında ve 2006 İsrail-Lübnan Savaşında karşı karşıya gelmiştir. Bunun yanında 2008, 2011 ve 2014 yıllarında Gazze'de Hamas ve İsrail kuvvetleri arasında şiddetli çatışmalar çıkmış ve bu çatışmalarda binlerce sivil öldürülmüştür.

İsrail, Arap ülkelerinden Mısır ile 1979 yılında, Ürdün ile 1994 yılında barış anlaşmaları imzalamıştır. Buna rağmen İsrail ve Arap ülkeleri arasındaki gerilimli siyaset ve zaman zaman yaşanan çatışmalar bölge için istikrarsızlık sebebi olmaya devam etmektedir. İsrail'in Suriye'ye ait Golan Tepeleri'nden çekilmemesi İsrail ve Suriye arasında sorun olmaya devam etmektedir. Ayrıca İsrail'in Filistin'e karşı

yürüttüğü şiddet ve işgal politikaları, Arap dünyasının tepkisini çekmeye devam etmektedir. İsrail'in Filistin'e yönelik yürüttüğü insan haklarını yok sayan politikalar, barış anlaşması imzalanan Mısır ve Ürdün'de dahi kamuoyunun İsrail'e karşı uzlaşmaz bir tavır almasına ve düşmanlık beslemesine sebep olmaktadır. İsrail-Arap sorununun yakın vadede çözülmesi mümkün görünmemektedir. Hatta taraflar arasında yeni çatışmaların çıkması ihtimali bulunmaktadır ve bu durum, bölge açısından büyük bir tehdit olmaya devam etmektedir.

3. *Arap Baharı*

“Arap Baharı” tabiri 2010 yılında başlayan ve etkileri günümüzde de devam eden Cezayir, Tunus, Libya, Mısır, Suriye, Yemen ve Bahreyn gibi Arap ülkelerinde yaşanan toplumsal hareketler için kullanılmaktadır. İnsan hakları, özgürlük ve demokrasi talepleriyle meydanlara dökülen, protestolar, mitingler ve gösteriler düzenleyen halklar birçok Arap diktatörlüğüne son vermişlerdir. Yaşanan toplumsal eylemler sebebiyle bazı bölgelerde iç çatışmalar yaşanmış, yaşanan olaylar neticesinde çok sayıda can kaybı yaşanmıştır.

Tunuslu seyyar satıcı Muhammed Buazizi'nin zabıta ile yaşadığı bir problem sebebiyle kendisini belediye binasının önünde yakması üzerine, gıda enflasyonu, işsizlik, siyasal yozlaşma, ifade özgürlüğündeki kısıtlamalar ve baskıcı yönetim gibi olumsuzluklardan bunalmış olan Tunus halkı bu duruma tepki göstererek ayaklanmıştır. Polis başta olmak üzere güvenlik güçlerinin protestoculara uyguladığı orantısız şiddet, siyasetçiler tarafından kullanılan aşağılayıcı üslup da kitleler arasındaki dayanışmayı ve dolaylı olarak protestoları körüklemiştir. Söz konusu eylemlere diğer bir destek de çeşitli meslek gruplarından gelmiştir. Örneğin Tunus'ta eylemcilerle devlet güçlerinin karşı karşıya gelmesi üzerine, Tunus'ta 8.000 avukatın %95'i 6 Ocak 2011'de greve gitmiştir. Ülke çapında yaygın olan olumsuzluklar sosyal medyanın da etkisiyle hızlı bir şekilde yayılmış ve 23 yıldır ülkeyi yönetmekte olan Zeynel Abidin Bin Ali gösteriler sonrasında ülkeyi terk etmek zorunda kalmıştır.

Tunus'ta yaşanan gelişmeler, benzer sorunlarla mücadele eden diğer toplumları da hareketlendirmiştir. 18 Aralık 2010 tarihinde ilk olarak Tunus'ta başlayan

ayaklanmalar daha sonra Mısır, Yemen, Cezayir ve Ürdün'e de sirayet etmiştir. Tunus'ta yaşanan hareketlilik, Mısır başta olmak üzere diğer ülke halklarında da heyecan yaratmış ve kitleleri sokaklara ve meydanlara çekmiştir.

Enver Sedat'ın 1981 yılında suikasta uğraması sonrasında yönetime gelen Hüsnü Mübarek zaman içerisinde elde ettiği iktidarı halkının refahını artırmak yolunda kullanmak yerine baskıcı ve yolsuzluklarla dolu bir yönetim tesis etmiştir. İktidarın pekiştirilmesi için çıkarılan olağanüstü hal kanunları, polisin halka uyguladığı şiddete, çarpık ekonomik politikalar ve yolsuzluklar da artarak eklenince toplum refahını büsbütün azaltmıştır. Mısır halkı 2011 yılının Ocak ayında, Tunus halkıyla benzer sebeplerle sokağa dökülmüş, protestoları şiddetle bastırılmaya çalışılması protestoların yayılmasıyla sonuçlanmıştır. Hüsnü Mübarek, eylemlerin başlamasından 18 gün sonra ordudan gelen baskının da etkisiyle görevinden ayrılmak durumunda kalmıştır.

Libya'da ise hükümet karşıtı gösteriler 2011 yılının Şubat ayında başlamıştır. 1969 yılından bu yana hükümeti elinde bulunduran Muammer Kaddafi bu gösterileri ciddi bir şiddet göstererek bastırmaya çalışmış ancak diğer örnekler de olduğu hadiseleri dindirmek yerine olayların daha da büyümesine sebep olmuştur. Ortaya çıkan kaos ortamı bölgedeki etnik ve siyasi grupların silahlanmasıyla birlikte Libya'yı iç çatışmaların yoğun bir şekilde yaşandığı bir yer haline getirmiştir. Büyüyen olaylara Nato'nun hava operasyonlarıyla müdahalesi ile birlikte muhalifler Libya başkenti Trablus'u ele geçirmişlerdir. Kaddafi ve bazı aile üyeleri için artık kaçış başlamış, ancak çok sürmeden Kaddafi ele geçirilmiş ve isyancılar tarafından linç edilerek öldürülmüştür.

Arap Baharı çerçevesinde Tunus, Mısır, Libya, Yemen, Suriye, Bahreyn ve Cezayir'de büyük ölçekli yaşanan toplumsal hareketler ve çatışmalar gerçekleşmiş; Fas, Lübnan, Irak, Umman, Suudi Arabistan ve Moritanya'da daha küçük ölçekte cereyan etmiştir. Arap Baharı, demokratik taleplerin ifade edilmesini sağlamış olmakla beraber uğradığı ülkelerde kargaşa ve istikrarsızlığa da sebep olmuştur. Libya, Suriye ve Yemen'de iç savaş çıkmış; Mısır iç savaşın eşiğinden dönmüştür. Bu durum ülkelerin

ekonomilerini de oldukça etkilemiştir. Enerji yönünden bakıldığında ise Arap Baharı, Libya ve Mısır'ın doğal gaz üretimini oldukça olumsuz etkilemiştir¹⁷⁵.

4. Suriye İç Savaşı

Arap Baharı Suriye'de de etkisini göstermiş ve 15 Mart 2011'de Suriye'nin Dera ilinde protestoların başlamasına sebep olmuştur. Buradaki protestolara yapılan şiddetli müdahaleler, yarım asırı aşkın bir süredir Baas Partisi tarafından yönetilen ülkede yolsuzluk, işsizlik ve politik baskıdan bunalan sivillerin ülkenin birçok bölgesinde sokağa çıkmasına sebep olmuştur. Nisan ayında ülke çapına yayılan gösterilerin şiddetle bastırılmaya çalışması üzerine gösteriler silahlı bir ayaklanma suretini almıştır. Ordudan firar eden askerler ve silahlanan siviller, hükümete karşı silahlı mücadeleye başlamıştır. Hükümet, bu aşamada muhalefeti “dış destekli terör” olarak tanımlamış ve uyguladığı şiddeti artırmıştır.

İlerleyen zaman içerisinde ülke içerisinde birbirinden bağımsız bir çok muhalif grup oluşmuş ve bu gruplar farklı ülkelerden destek görmeye başlamıştır. 2013 yılına gelindiğinde Esad hükümeti giderek zayıflamış ve Hizbullah açık bir şekilde Esad'ı desteklemeye başlamıştır¹⁷⁶. Merkezi hükümetin otoritesinin sarsılması sonucu ortaya çıkan otorite boşluğunda El Kaide gibi birçok terör örgütü Suriye'deki alanını genişletmeye başlamıştır. Bu ortamda 2014 yılında IŞİD ortaya çıkmış ve hızla yayılmıştır. Uluslararası toplumda, özellikle Batı dünyasında, bölgenin IŞİD'den arındırılması gerektiği düşüncesi doğmuştur. Bu amaçla ABD öncülüğünde IŞİD'e karşı koalisyon oluşturulmuş ve hava saldırıları başlatılmıştır. Bunun yanında bölgede YPG gibi örgütler IŞİD'e karşı mücadele sebep gösterilerek silahlandırılmış ve eğitilmiştir. Bu desteğin etkisiyle ve koalisyonun bombardımanları ile IŞİD, Suriye'de ağır bir darbe almıştır. 2017 yılının sonuna gelindiğinde YPG, Fırat'ın doğusunu IŞİD'den almış ve Suriye topraklarının neredeyse 1/3'ünü kontrol eder hale gelmiştir.

¹⁷⁵ BP 2018 Raporuna göre, Mısır'da doğal gaz üretimi 2010 yılında 59 milyar m³ iken 2016 yılında 40,3 milyar m³'e; Libya'da 2010 yılında 16 milyar m³ iken 2011 yılında 7,5 milyar m³'e düşmüş ve 2017 yılında ancak 11,5 milyar m³'e kadar çıkabilmiştir. Petrol üretimi Libya'da 2010 yılında 77,9 milyon ton iken 2011 yılında 22,5'e düşmüştür. Bkz. BP, “*Statistical Review of World Energy 2018*”, s. 16 ve 28.

¹⁷⁶ Melih Kazdal, “Hizbullah'ın Suriye Savaşı”, *İNSAMER*, 30 Kasım 2018, https://insamer.com/tr/hizbullahin-suriye-savasi_1824.html (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

2015 yılında muhaliflerin işbirliği yapması sonucunda rejimin ilerlemesi durdurulmuş, muhalifler Halep kuşatmasını kırarak ilerlemeye başlamıştır¹⁷⁷. Ancak 2015 yılının sonuna doğru Rusya'nın da hava saldırılarıyla Esad hükümetine destek vermesi, durumu muhaliflerin aleyhine çevirmiştir. Rusya'nın müdahalesi Esad rejimi bakımından Suriye İç Savaşında bir dönüm noktası olmuş ve Rusya'nın desteğiyle birçok bölge muhaliflerden geri alınmıştır.

2016 yılının Ağustos ayında Türkiye, PYD ve IŞİD'in bazı bölgeleri ele geçirerek Türkiye'ye tehdit oluşturmaya başlaması üzerine Fırat Kalkanı Harekatı'nı başlatmıştır. Operasyon kapsamında Suriye'nin kuzeyinde yer alan El Bab kenti kontrol altına alınmış ve bölge IŞİD ve PYD unsurlarından arındırılmıştır¹⁷⁸. 2018 yılının başında da TSK, Zeytin Dalı Harekatını gerçekleştirerek YPG'nin kuzeyde bir koridor kurarak Akdeniz kıyılarına ulaşmasını engellemiştir.

Esad hükümeti ve muhalifler arasında 2012'den bu yana Cenevre ve Astana'da birçok görüşme yapılmıştır. Özellikle İran, Rusya ve Türkiye'nin önderliğinde yapılan Astana görüşmelerinde önemli bir ilerleme kaydedilmiştir¹⁷⁹. Buna rağmen Suriye'deki savaş henüz sona ermemiş ve 2019 yılının Nisan ayında savaş 8. yılını geride bırakmıştır. 2019 yılı itibariyle genel bir çerçeveden bakıldığında Esad hükümeti, Rusya ve İran'ın desteğiyle Suriye topraklarının yaklaşık yüzde 60'ını elinde tutmaktadır. Diğer taraftan Suriye'nin yaklaşık yüzde 28'i YPG'nin; yaklaşık yüzde 10'u muhaliflerin; yüzde 2'si de IŞİD'in kontrolü altındadır¹⁸⁰. 2019 yılının Ağustos ayında Türkiye, Afrin ile Ayn el-Arab (Kobani) arasında IŞİD, YPG ve Suriye rejim güçlerinin tamamının çıkarılmasını amaçlayan, güvenli bölge oluşturulması hedefiyle harekete geçmiştir. 2019 yılının Ekim ayının sonunda ABD ile Türkiye güvenli bölgenin sınırları konusunda anlaşmışlardır. Diğer taraftan Rusya da Türkiye'nin Suriye sınırına yönelik yaklaşımını kabul ederek Türkiye ile birlikte güvenlik bölgede ortak devriye gerçekleştirmeye başlamıştır.

¹⁷⁷ **Aljazeera**, “Muhafifler Halep’te ilerliyor”, 3 Temmuz 2015, <http://www.aljazeera.com.tr/haber/muhafifler-halepte-ilerliyor> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

¹⁷⁸ **Yeni Şafak**, “21’nci yüzyılda bir zafer: Fırat Kalkanı”, 24 Ağustos 2017, <https://www.yenisafak.com/dunya/21nci-yuzyilda-bir-zafer-firat-kalkani-2784901> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

¹⁷⁹ Ayrıntılı ve kronolojik bir inceleme için bkz. *Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri (Kronolojik)*, 4 Nisan 2018, <https://www.stratejikortak.com/2018/04/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

¹⁸⁰ **Anadolu Ajansı**, “Suriye iç savaşı 9. yılına girdi.”, 14.03.2019, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

Savaşın özellikle siviller açısından kötü sonuçları olmuştur. Farklı kaynaklardan farklı veriler bulunmakla beraber, bir kaynağa göre 2018 yılının Şubat ayı itibarıyla Suriye İç Savaşı'nda 106 bini sivil 353 bin 900 kişi ölmüş; 5,6 milyon kişi başka ülkelere iltica etmek zorunda kalmış; 6,1 milyon kişi de ülke içinde yerinden edilmiştir. Bu istatistiğe göre Suriye halkının yarısından fazlası evlerinden olmuştur¹⁸¹. Suriye'nin altyapısı ağır bir yıkıma uğramış ve yaygın halk sağlığı sorunları ortaya çıkmıştır.

Enerji kaynakları boyutu değerlendirildiğinde ise, Esad hükümetinin Suriye'deki petrol kuyularının büyük kısmının kontrolünü kaybettiği göze çarpmaktadır. Suriye ürettiği petrolün 1/3'ünü ihraç ederek yılda 4,1 milyar dolar gelir elde eden bir ülke iken savaş sonrasında petrol ithal eder hale gelmiştir. Petrol gelirlerinin kaybolması sebebiyle Suriye hükümeti büyük bir ekonomik kayba uğramıştır¹⁸². Bunun dışında Pan-Arap Boru Hattı da savaş sebebiyle işlemez hale gelmiş ve boru hattının Türkiye'ye ulaştırılmasına yönelik planlar tamamen suya düşmüştür. Ayrıca savaş, Suriye'nin Akdeniz kıyılarındaki rezervlerinin keşfine yönelik çalışmalarına engel olmuştur.

Savaşın ülke içinde yıkıcı etkileri olduğu gibi bölgede ve dünyada da olumsuz sonuçları olmuştur. Suriyelilerin savaştan kaçması ile Suriye'den bölge ülkelerine ve Avrupa'ya akan bir göç dalgası meydana gelmiştir.

Sonuç olarak, Arap-İsrail savaşları, Irak-İran savaşı, Körfez savaşı, Irak savaşı ve Arap Baharı sebebiyle uzun yıllardır istikrarsızlıkla çalkalanan Orta Doğu siyaseti bir kez daha kaosa sürüklenmiştir. Hatta savaş sadece bölgeyi değil dünya siyasetini de derinden etkilemiş ve birçok devletin Suriye İç Savaşı'na müdahil olması sebebiyle bazı yazarlar tarafından "3. Dünya Savaşı'nın başlangıcı" olarak nitelendirilmiştir¹⁸³.

¹⁸¹ BBC, "Grafiklerle: Suriye'de 8. yılına giren savaş", 15 Mart 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43414137> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

¹⁸² Akdoğan Özkan, "Suriye Savaşı'nda petrol muharebeleri", *T24*, 25 Eylül 2017, <https://t24.com.tr/yazarlar/akdogan-ozkan/suriye-savasinda-petrol-muharebeleri,18139> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

¹⁸³ Bkz. Veysi Dünder, "3. Dünya Savaşı Suriye'de Başlamıştır", *Ocak Medya*, 11 Şubat 2018, http://www.ocakmedya.com/ocak_yazar/2018/02/11/3-dunya-savasi-suriyede-baslamistir/ (Erişim Tarihi: 4.4.2019); Abir En Nahas, "İdlib...III. Dünya savaşının başlama noktası", *Gerçek Hayat*, 17 Eylül 2018, <http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/idlib-iii-dunya-savasinin-baslama-noktasi/> (Erişim Tarihi: 4.4.2019); Yonden Lhato, "A third world war may be coming and it's starting from Syria", *South China Morning Post*, 14 Nisan 2018, <https://www.scmp.com/comment/insight-opinion/article/2141717/third-world-war-may-be-coming-and-its-starting-syria> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

5. İran - İsrail Gerilimi

Bölgenin politik istikrarsızlığının diğer bir sebebi İran ve İsrail arasındaki gerilimdir. Taraflar arasındaki gerilim zaman zaman giderek artmakta ve taraflar birbirlerine savaş tehditleri savurmaktadır.

İran, 1952-1953 yıllarında Başbakan Musaddık dönemi haricinde 1979 İslam Devrimi'ne kadar İsrail ile iyi ilişkiler geliştirmiştir. 1979 İslam Devrimi ile İran, bütün yönleriyle büyük bir değişim yaşamış ve bu durum ülkenin dış politikasına da yansımıştır. Devrimden itibaren İran, Batı dünyasıyla ve özellikle ABD ile olan ilişkilerindeki tutumunu değiştirmiş ve dostane ilişkileri terk etmiştir. Benzer şekilde İran, Devrimle beraber İsrail ile yürütülen iyi ilişkileri terk ederek, İsrail'i haritadan silmeye yönelik tutumuyla İsrail için büyük bir tehdit haline gelmiştir¹⁸⁴.

Yeni rejim İsrail'i işgalci olarak görmüş ve meşru bir devlet olarak tanımayı reddetmiştir. Bunun yanında ABD'yi "Büyük Şeytan", İsrail'i de "Küçük Şeytan" olarak nitelendirmiştir. Devrimden itibaren İran, İsrail'e karşı cephe almış ve İsrail'i çember içine almayı amaçlamıştır. Bu saik ile Suriye, Lübnan ve Filistin hattını "Direniş Ekseni" olarak tanımlayarak bu bölgelerde etkili olmaya çalışmış ve İsrail'e karşı silahlı mücadele yürüten belirli grupları desteklemiştir. Nitekim İran, Filistin'de ve Lübnan'da bugün Lübnan'daki en dikkate değer örgütlerden biri olan Hizbullah'ı İsrail'e karşı yürüttüğü mücadelede desteklemiştir. İran, bugün hala "Direniş Ekseni" ülkelerinden biri olan Suriye'deki müttefiki Esad rejimini Hizbullah ve başka milis örgütler eliyle desteklemeye devam etmektedir¹⁸⁵.

İran ve İsrail arasındaki çatışma başka ülkelerin topraklarında cereyan etmeye devam etmektedir. Taraflar bu çatışmayı perde arkasında da sürdürmektedir. İsrail'in çeşitli ülkelerdeki diplomatları hedef alındığında İsrail İran'ı; İran nükleer programında

¹⁸⁴ Merve Kul, "Ortadoğu'da Nükleer Gerginlik ve İran-İsrail-ABD İlişkileri", (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Gazi Üniversitesi SBE), 2012, s. 39

¹⁸⁵ Mehmet Üzümlü, "Sıcak çatışmanın eşliğinde ilişki: İran ve İsrail ilişkisi", *Yeni Şafak*, 26 Mart 2018, <https://www.yenisafak.com/hayat/sicak-catismanin-esiginde-iliski-iran-ve-israil-iliskisi-3180573> (Erişim Tarihi: 8.8.2018)

alışan bilim adamları hedef alındığında ise İran İsrail'i suçlamıştır¹⁸⁶. Taraflar arasındaki gerilim Suriye'de de etkilerini göstermiştir. 2018 Temmuz'unda ve 2019 yılının başında İsrail, Suriye topraklarında konuşlanmış İran bağlantılı güçleri vurmuş, İran bu duruma sert tepki göstermiştir¹⁸⁷. Saldırıları taraflar arasındaki gerilimi giderek artırmakta ve iki ülke arasında bir savaş çıkması ihtimali Orta Doğu ve Doğu Akdeniz bölgelerinin istikrarsızlığını pekiştirmektedir.

6. ABD - Rusya Rekabeti

Birinci Dünya Savaşından bu yana enerji kaynaklarına ve geçiş yollarına sahip olmak veya bu bölgeler üzerinde denetim kurmak, özellikle sanayileşmiş ülkelerin önceliği olmuş ve bu ülkeler arasında hakimiyet mücadelelerine sebep olmuştur. İki dünya savaşının sebeplerinden birisi de stratejik kaynaklara sahip olma mücadelesi olmuş ve bu savaşlar sonucunda yeni paylaşım alanları doğmuştur. Özellikle İkinci Dünya Savaşı bu paylaşım alanlarının oluşmasındaki en büyük etken olup hala dünya çapındaki etkilerini sürdürmektedir. Ancak özellikle petrol ve doğal gaz gibi stratejik kaynaklar üzerindeki paylaşım mücadelesi sürmeye devam etmekte; yüksek miktarda enerji kaynaklarına sahip bölgeler küresel güçlerin, özellikle ABD ve Rusya'nın, mücadele alanı olmaya devam etmektedir.

Doğu Akdeniz'deki ABD-Rusya geriliminin en önemli sebeplerinden biri Rusya'nın asırları aşkın süredir takip ettiği Akdeniz'e ve diğer sıcak denizlere inme politikasıdır. Bu politika doğrultusunda Rusya, uzun yıllar bölgenin önemli güçleri olan Libya, Mısır ve Suriye gibi ülkelerle stratejik işbirliği içerisinde olmuş ve bu ülkeleri etkisi altında tutmaya çalışmıştır. Bu sebeple özellikle Akdeniz kıyı şeridindeki bu lkeler ABD ve Rusya'nın mücadele alanı olmuştur.

Rusya'nın Suriye İç Savaşı nedeniyle Doğu Akdeniz'deki varlığı, son yıllarda Rusya-ABD geriliminin merkezinde oturmaktadır. Rusya, Suriye İç Savaşı'nda Esad

¹⁸⁶ Oğuz Çelikkol, "İsrail-İran ilişkileri ve Orta Doğu", *Hürriyet*, 17 Mayıs 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/israil-iran-iliskileri-ve-orta-dogu-40839176> (Erişim Tarihi: 8.8.2018)

¹⁸⁷ Bkz. *Hürriyet*, "Son Dakika: 'İsrail Suriye'yi vurdu: 9 ölü'", 16 Temmuz 2018, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-israil-suriyeyi-vurdu-9-olu-40898140> (Erişim Tarihi: 8.8.2018); *Sözcü*, "İsrail Suriye'yi vurdu, İran'dan cevap gecikmedi", 21 Ocak 2019, <https://www.sozcu.com.tr/2019/dunya/israil-suriyeyi-vurdu-irandan-cevap-gecikmedi-3204002/> (Erişim Tarihi: 7.5.2019)

hükümetine aktif destek vermiş ve Esad hükümetinin muhalefet karşısında yenilmesinin önüne geçmiştir. Bu süreçte hava saldırılarıyla Suriye ordusuna ciddi bir destekte bulunmuş ve bunun yanında Doğu Akdeniz’de ve Suriye’de irrasyonel olarak kabul edilebilecek derecede bir askeri varlığını bölgeye intikal ettirmiştir¹⁸⁸. Takip ettiği bu politika ile Rusya, Akdeniz’e inme politikasını gerçekleştirmiş durumdadır. Suriye hükümetine verdiği desteğin sonucu olarak Rusya Tartıs ve Banyas gibi önemli limanlara konuşlanmış ve Akdeniz dinamikleri üzerinde önemli bir etki sahibi olmaya başlamıştır. Böylece, Rusya’nın Akdeniz’e inmesi sebebiyle Rusya lehine değişen güç dengesinin Doğu Akdeniz enerji jeopolitiğine etkisi kaçınılmaz hale gelmiştir¹⁸⁹.

ABD başından bu yana Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerine ilgi duymuştur. Nitekim Doğu Akdeniz rezervlerinin dünya kamuoyunun dikkatini çekmesi daha çok ABD Jeoloji Araştırmaları Merkezi’nin araştırma sonuçlarını açıklaması ile olmuştur. Bunun yanında ABD, GKRY ve İsrail arasındaki MEB görüşmelerinde ve rezervlerin değerlendirilmesine yönelik müzakerelerde arabulucu rolünü üstlenmiştir. ABD’nin ilgisine paralel olarak ABD’li enerji şirketleri de özellikle GKRY ve İsrail’in denizel alanındaki rezervlere ilgi duymuştur. Nitekim ABD Texas menşeli bir enerji şirketi olan Noble Energy bölgedeki GKRY ve İsrail’in denizel alanındaki projelerin en büyük ortağı konumundadır ve projelerin ilerlemesinde büyük bir rol oynamıştır¹⁹⁰.

ABD, Avrupa’daki müttefiklerinin enerji güvenliğini sağlamak adına farklı kaynak ülkelerden çoklu boru hatlarıyla Avrupa’ya enerji taşınmasına yönelik bir politika izlemektedir. Böylece Avrupalı müttefikleri için arz çeşitliliği sağlanacak ve Rusya’nın enerji tekelinin kırılarak Avrupa’nın Rusya’ya olan bağımlılığı azalacaktır¹⁹¹. Ayrıca Rusya’nın doğal gaz ihracatını AB’ye karşı silah olarak kullanması da önlenmiş olacaktır¹⁹². Bu politikaya uygun olarak ABD, Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerine ilgi duymakta ve rezervler aracılığıyla Avrupa’daki müttefiklerinin enerji güvenliğini tahkim etmekteyi amaçlamaktadır.

¹⁸⁸ Demir ve Tekir, s. 663.

¹⁸⁹ Işıl Acar ve Mutlu Yılmaz, “Doğu Akdeniz Kıta Sahaneli Sorunsalı Üzerinden Doğal Gaz Paylaşımı”, **TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu**, Ankara: TÜCAUM, 3-6 Ekim 2018, s. 605.

¹⁹⁰ ABD’nin Bkz. Mustafa Ergün, s. 780.

¹⁹¹ Mehmet Seyfettin Erol ve Sertif Demir, “Amerika’nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek”, **Akademik Bakış**, Cilt 6, Sayı 11 (Kış 2012), s. 23.

¹⁹² Nikos Tsafos, “A U.S. Gas War With Russia?”, *Foreign Affairs*, 15 Mayıs 2016, <https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-05-15/us-gas-war-russia> (Erişim Tarihi: 9.4.2019)

Rusya, dünyanın en büyük doğal gaz ve petrol ithalatçılarından biridir. Rus ekonomisinin %50'si doğal gaz ve petrol ihracatına dayanmaktadır. Bu sebeple enerji ihracatı, Rus ekonomisi için vazgeçilmez bir önemi haizdir. 2018 verilerine göre Avrupa, ithal ettiği gazın %40'ını, petrolün de %28'ini Rusya'dan temin etmektedir¹⁹³. Dolayısıyla Avrupa pazarı, Rusya ekonomisi için büyük bir gelir kaynağıdır ve Avrupa pazarının kaybı Rus ekonomisini derinden sarsma potansiyelini taşımaktadır¹⁹⁴. Rusya da ABD'nin stratejisinin tersine bir şekilde kendisiyle rekabet edebilecek devletleri kendi kontrolü altına alma yönünde çaba sarf etmektedir. Nitekim, yukarıda bahsettiğimiz üzere, Gazprom'a bağlı bir şirketin 2013 yılında Tamar projesinin ortaklarıyla sahadan çıkarılacak gazın sıvılaştırılması için LNG tesisleri kurulması yönünde mutabakata varmış olması bu niyetin bir göstergesidir. Bu politikasıyla Rusya, Avrupa enerji piyasasındaki konumunu korumayı ve dünya LNG piyasasındaki payını artırmayı amaçlamaktadır¹⁹⁵.

Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının AB'ye ulaştırılmasının kendi çıkarlarını gören Rusya da bölgeye yönelik farklı stratejiler geliştirmektedir. Bölgedeki doğal gazın boru hatlarıyla taşınmasına alternatif olarak ortaya çıkan LNG tesisleri kurulması ve doğal gazın sıvılaştırılarak transferi fikri Rusya'dan destek görmektedir. Böylece üretilen LNG gaz fiyatları daha yüksek olan Asya'da satılacak ve ayrıca Avrupa piyasasında Rusya ile rekabet edecek bir alternatif enerji üretiminin önüne geçilmiş olacaktır. Aynı zamanda Rusya global LNG pazarındaki payını artırmış olacaktır. Gazprom'a bağlı bir şirket, 2013 yılının Şubat ayında İsrail'in Tamar sahasına yönelik olarak bir LNG antlaşması imzalamıştır. Ayrıca Rus enerji şirketlerinin İsrail'in daha büyük bir rezerv olan Leviathan sahasına yönelik ilgisi devam etmektedir. Bunun

¹⁹³ Bkz. *EU imports of energy products - recent developments*, Ekim 2018, https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments/#Main_suppliers_of_natural_gas_and_petroleum_oils_to_the_EU (Erişim Tarihi: 9.4.2019)

¹⁹⁴ Hedy Cohen, "EU looks to Eastern Mediterranean for gas", *Globes*, 26 Nisan 2016, <https://en.globes.co.il/en/article-eu-looks-to-eastern-mediterranean-for-gas-1001120367> (Erişim Tarihi: 9.4.2019); Irina Mironova, "Russia could be the biggest casualty of falling oil prices", *Russia Direct*, 21 Ağustos 2015, <https://russia-direct.org/opinion/russia-could-be-biggest-casualty-falling-oil-prices> (Erişim Tarihi: 9.4.2019)

¹⁹⁵ Bu politikaya paralel olarak Putin 2016 Nisan'ında Netanyahu ile yaptığı görüşmede İsrail'in doğal gaz rezervuarlarında yürütülen projelerden pay satın almayı teklif etmiştir. Bkz. Hedy Cohen, "EU looks to Eastern Mediterranean for gas", *Globes*, 26 Nisan 2016, <https://en.globes.co.il/en/article-eu-looks-to-eastern-mediterranean-for-gas-1001120367> (Erişim Tarihi: 9.4.2019)

dışında 2013 yılında Gazprom, Lübnan kıyılarında rezerv araştırması için bir teklif vermiş ancak amacına ulaşamamıştır¹⁹⁶.

IV. DOĞU AKDENİZ HİDROKARBON KAYNAKLARININ OLASI GÜZERGAHLARI

Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynakları çıkarıldıktan sonra belirli pazarlara arz edilecektir. Kaynakların değerlendirilmesi için bölgedeki ülkeler ve şirketler belirli güzergah planları yapmakta ve bu doğrultuda kaynakları farklı pazarlara sunmayı hedeflemektedir.

Doğu Akdeniz enerji güzergahlarının değerlendirildiği bu başlık altında enerjiye dair en önemli hususlardan biri olan enerji güvenliğine de kısaca değinmek gerekmektedir. Uluslararası Enerji Ajansı'nın yaptığı tanımlamaya göre; enerji güvenliği, enerji kaynaklarına kesintisiz bir şekilde ve makul fiyatlarla ulaşabilmeyi ifade etmektedir¹⁹⁷. *Pamir*'e göre ise enerji güvenliği “enerjinin yeterli, ödenebilir, güvenilir, zamanında, temiz ve çeşitlendirilmiş kaynaklardan, olabildiğince yerli kaynaklardan, kesintisiz ve kaliteli olarak elde edilebilmesi” olarak tanımlanabilir¹⁹⁸. Enerji arz güvenliği enerji kaynaklarının rezerv ömründen ziyade mevcut kaynaklara ulaşılabilirliği ilgilendiren bir kavramdır. Kavram, dünyada asimetrik olarak dağılmış olması ve tükenebilir olması sebebiyle özellikle fosil yakıtlar açısından önem arz etmektedir¹⁹⁹.

Enerji güvenliğine yönelik farklı tanımlamalar bulunmakla beraber kavramın tanımı farklı taraflara göre değişebilmektedir. Enerji kaynakları bakımından zengin ihracatçı ülkeler için talep güvenliği esas iken enerji ithalatçısı ülkeler için arz güvenliği önem arz etmektedir²⁰⁰. Tüketici konumundaki ülkeler için arz güvenliği, enerji ihtiyacını çeşitlendirilmiş kaynaklardan makul fiyata temin etmek anlamına gelirken, üretici ülkeler için kaynakları makul fiyat ve hatlarla istikrarlı tüketicilere satmak anlamına gelmektedir.

¹⁹⁶ Mankoff, s. 3

¹⁹⁷ *Energy security*, (t.y.), <https://www.iea.org/topics/energysecurity/> (5.2.2019)

¹⁹⁸ Pamir, “*Enerjinin İktidarı*”, s. 49.

¹⁹⁹ Erdal ve Karakaya, s. 109.

²⁰⁰ Sefer Yılmaz ve Duhan K. Kalkan, “Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma”, *Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi*, 1 (3) (Aralık 2017), s. 171.

Enerji arz güvenliğinin sağlanması için birtakım tedbirlerin alınması gerekmektedir. Bu kapsamda enerji kaynaklarının ve tedarikçilerinin çeşitlendirilmesi, yerel kaynaklara önem verilerek dışa bağımlılığın azaltılması, iç piyasanın rekabete açık hale getirilmesi, enerji depolama kapasitesinin artırılması, tüketimde tasarruf ve verimliliğin artırılması, spekülative fiyat artışlarına karşı verimli mekanizmalar geliştirilmesi ve enerji tedarik zincirinin terör saldırıları, doğal afetler ve sosyal veya siyasi risklerden korunması, enerji arz güvenliğini sağlayan ve artıran tedbirler arasında sayılabilir.

Doğu Akdeniz, sadece bu bölgedeki enerji kaynakları üzerinde söz sahibi olmak isteyen ülkeleri değil enerji ithal eden ülkeleri de ilgilendirmektedir. Özellikle sanayileşmiş olup üretimini sürdürmek için gerekli olan enerji kaynaklarına sahip olmayan ülkeler açısından ihtiyaç duyulan enerjiyi en ucuz ve güvenli yoldan elde etmek büyük önem arz etmektedir. Üretimi sağlayabilmek için gereken enerjiyi temin edememeleri veya daha pahalıya temin etmeleri özellikle sanayileşmiş ülkeleri yakından ilgilendirmektedir. Çünkü gerekli enerjinin temin edilememesi halinde üretim duracak, daha pahalıya temin edilmesi halinde de üretim daha pahalıya mal olacak ve azalacaktır. Bu da küresel çapta bir etkiye sebep olacaktır.

Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerinin çıkarılması ve ülkelerin ekonomilerine kazandırılması birçok parametrenin rol oynadığı bir denklemdir. Rezervlerin ekonomiye kazandırmak için sadece kaynak arama, keşfetme ve bu kaynakları çıkarma faaliyetlerinde bulunmak yeterli değildir. Hidrokarbon rezervlerinin değerlendirilmesindeki en önemli nokta çıkarılan gazın iç veya dış pazarlarda satılabilmesidir. Bunun için de doğal gazın çıkarıldığı bölgeden ilgili iç veya dış pazarlara ulaştırılması gerekmektedir. Üretici ülkelerin iç pazarları haricinde, Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerinin arz edilebileceği pazarlar arasında Avrupa, Asya, bölge ülkeleri ve Türkiye²⁰¹ öne çıkmaktadır.

Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon rezervlerine sahip ülkeler, söz konusu rezervlerin çıkarılması ve ilgili pazarlara ulaştırılması gibi faaliyetleri gerek ekonomik

²⁰¹ Türkiye'nin pazar potansiyeli hakkındaki açıklamalara çalışmamızın ilerleyen bölümlerinde yer verilecektir.

gerek teknolojik açıdan yeterli olmamaları sebebiyle tek başına gerçekleştirememektedir. Bu sebeple bölge ülkeleri denizel alanlarını bloklara ayırmakta ve bloklarda arama çalışmaları yapılması için gereken lisansları ihaleye açmaktadır. Bunun yanında gerekli teknolojiye ve yatırım gücüne sahip şirketlerin bölgeye gelmesini sağlamak için gerekli kanuni düzenlemelerin de cezbedici olmasına çaba göstermektedir. Bu durum gerekli teknolojik ve ekonomik güce sahip bölge dışı odakların da Doğu Akdeniz'deki enerji denklemine dahil olmasına sebep olmaktadır. Özellikle sanayileşmiş ülkelerin milli enerji şirketlerinin ve bunlar dışındaki uluslararası enerji şirketlerinin bölgedeki kaynaklara ilgi göstermesi bölgeye yönelik planları olan ülkeler arasındaki rekabeti artırmaktadır²⁰². Daha da önemlisi bölge dışı ülkeler ve bölgedeki enerji şirketleri, bölge doğal gazının hangi pazarlara sunulacağına dair planlar üzerinde söz sahibi olmaktadır. Örnek olarak bölgede faaliyet gösteren Avrupa ve ABD menşeli şirketler Avrupa enerji arz güvenliği açısından Avrupa pazarını tercih ederken, bölgede faaliyet göstermeyi amaçlayan Rus enerji şirketleri, Rusya'nın Avrupa piyasasındaki konumunu ve enerji talep güvenliğini garanti altına almak için bölge doğal gazının LNG olarak Asya pazarına sunulmasını amaçlamaktadır.

Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerinin farklı pazarlara ulaştırılması için farklı senaryolar bulunmaktadır. Bu senaryoların gerçekleştirilebilirliği açısından doğal gaz rezervlerinin ilgili pazarlara coğrafi yakınlığı, Doğu Akdeniz gazının hedef pazarlarda fiyat rekabetine girip giremeyeceği, hedef pazarlardaki talebin eğilimi gibi hususlar büyük önem arz etmektedir.

Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervleri açısından akla gelen ilk pazar bölgedeki üretici ülkelerin kendi iç piyasalarıdır. Deniz yetki alanlarında rezerv bulunan ülkeler, ürettikleri veya üretecekleri gazın öncelikle iç piyasalarına sunulmasına yönelik bir politika izlemektedir. Böylece rezervlerden üretilen gaz, ithal edilen gazı ikame edecektir. Bu açıdan İsrail üretilen gazın %60'ının iç piyasaya sunulması yönünde bir politika izlemekte; Mısır kısa vadede iç tüketimini karşılayarak tekrar ihracatçı ülke haline gelmeyi amaçlamakta; GKRY de iç tüketimden artan ürünü dış pazarlara sunmayı planlamaktadır. Yakın zamanda üretim yapması beklenmeyen Lübnan da

²⁰² İslam Kaya, **Uluslararası Deniz Hukuku Çerçevesinde Doğu Akdeniz'deki Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları**, Ankara: Adalet Yayınevi, 2016, s. 199.

üretilen doğal gazı ülke içi ihtiyacı gidermek için kullanmayı ve böylece enerjide dışa bağımlı olmaktan kurtulmayı hedeflemektedir. Bunun dışında bölgedeki üretici ülkelerin ilk hedef dış pazarları yine bölgedeki Mısır, Ürdün ve Filistin gibi enerji ithalatçısı ülkelerdir.

Yukarıda değinildiği üzere, Mısır, Afrika kıtasının en fazla petrol ve doğal gaz tüketen ülkesidir. Mısır'ın enerji üretimi 2008 yılından bu yana düşerken enerji tüketimi istikrarlı olarak artmaya devam etmiştir²⁰³. Mısır'ın enerji üretiminin düşmesinde özellikle 2011 yılında ortaya çıkan Arap Baharından bu yana yaşanan politik gelişmeler etkili olmuştur. 2012-2016 yılları arasında doğal gaz üretimi yaklaşık %30'luk bir düşüş yaşamıştır²⁰⁴. Bunun dışında ülke içinde artan talebin karşılanması için, yapılan ihracat durdurulmuş ve ülkenin kaynakları ülke içi tüketime hasredilmiştir²⁰⁵. Dolayısıyla Mısır, ihracatçı ülkeyken ithalatçı ülke haline gelmiştir ve enerji ihtiyacı gün geçtikçe artmaktadır. Bu sebeple Mısır, özellikle İsrail için önemli bir pazar haline gelmiştir.

Ürdün ekonomisi de Arap Baharının başlangıcından (2011) bu yana enerji arzında sıkıntı yaşamaktadır. Ürdün, Arap Baharı ile doğal gaz üretimi yüzde 30 düşen Mısır'dan gaz alamamaya başlamış ve alternatif enerji kaynaklarına ve tedarikçilere yönelmek zorunda kalmıştır. Ürdün enerji ihtiyacının %90'ını ithalat ile karşılamaktadır²⁰⁶. Ürdün 2017 yılında elektrik üretiminin %80'ini doğal gazdan sağlamıştır. Ürdün hükümetinin elektrik üretiminde petrolden doğal gaza yönelmesi ve talepteki %4,8'lik artış sonucunda bu oranın artması da mümkündür²⁰⁷. Dolayısıyla Ürdün pazarı, İsrail ve Mısır için coğrafi yakınlığı ve artan ihtiyacı da düşünüldüğünde

²⁰³ Mısır'ın enerji üretimi 2008 yılında 89.15 milyon tona eşdeğer petrol iken 2016 yılında 67.62 milyon tona eşdeğer petrole düşmüştür. Bkz. *Key Stats for Egypt, 1990-2016*, 2018, <https://www.iea.org/countries/Egypt/> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

²⁰⁴ Tagliapietra, s. 14.

²⁰⁵ US. Energy Information Administration (EIA), Country Analysis Brief: Egypt, 2018, <https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=EGY> (Erişim Tarihi: 10.04.2019), s. 5.

İhracatın durması ile birlikte Dimyat ve İdku'da yer alan ve ihracat için kurulmuş olan iki LNG tesisinin işleyişi de durmuştur. İhracat kapasitesi yıllık 19 milyar m³ olan söz konusu LNG tesisleri ülke içi tüketimin artması ile atıl hale gelmiştir. Ayrıca 2008 yılında devreye sokularak Mısır'ın İsrail'e doğal gaz ihraç etmesini sağlayan El Arit-Aşkelon hattı da ülkede yaşanan siyasi gelişmeler sonrasında iki ülkenin anlaşmayı sona erdirmesi sonrasında, 2012 yılında atıl hale gelmiştir. Bunun dışında Mısır'da El Arit'ten başlayarak Ürdün, Lübnan ve Suriye'den geçen Arap Gaz Boru Hattı da 2012 yılında cihatçı örgütler tarafından gerçekleştirilen saldırılar sonucunda işlemez hale gelmiştir. Yapılan saldırılardan beri Arap Gaz Boru Hattı kullanılamamaktadır. Bkz. Tagliapietra, s. 14.

²⁰⁶ US. Energy Information Administration (EIA), JORDAN, 2014, <https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=JOR> (Erişim Tarihi: 12.3.2019)

²⁰⁷ The Hashemite Kingdom of Jordan National Electric Power Company, **Annual Report 2017**, 2017, http://www.nepco.com.jo/store/docs/web/2017_en.pdf (Erişim Tarihi: 12.3.2019)

elverişli bir pazar olarak öne çıkmaktadır. Nitekim İsrail ve Ürdün, Ürdün'e gaz tedariki için birtakım anlaşmalar akdetmiştir. Bu açıdan Ürdün pazarı, İsrail için kilit bir rol oynamaktadır. Çünkü İsrail'in enerjiye yaptığı yatırımların karşılanması daha çok Ürdün ve Mısır'a yapılan ihracatlar ile gerçekleşecektir²⁰⁸.

Bölgedeki ülkeler haricinde öne çıkan pazar, AB pazarıdır. Doğu Akdeniz'de bulunan rezervler Avrupa Birliğini de yakından ilgilendirmektedir. Bunun ilk sebebi Avrupa Birliği üye devletlerinden biri olan GKRY'nin bölgedeki varlığıdır. GKRY'nin AB'ye kabulü ile Birlik coğrafi ve siyasi sınırlarını Doğu Akdeniz'e kadar genişletmiş ve bölgede stratejik bir rol oynamaya başlamıştır. Bu sebeple AB, her fırsatta GKRY'ye olan desteğini açıklamakta ve bölgede yaşanan uyuşmazlıklara GKRY'nin tarafında müdahil olmakta ve bölgedeki siyasi gelişmeler üzerinde etkili olmaktadır. Bunun dışında, bölgede ve özellikle GKRY denizel alanında keşfedilen hidrokarbon rezervleri AB'nin enerji politikası açısından da önem arz edebilecek niteliktedir.

AB'nin enerji ithalatının bütün ithalat kalemleri içerisindeki payı 2018 yılında %16 olmuştur. AB'nin enerji ithalatında Rusya'nın oldukça önemli bir yeri vardır. AB ülkeleri, 2018 yılının ilk yarısında ithal ettiği enerji kaynaklarının %60'ını Rusya'dan temin etmiştir. AB ülkeleri 2017 yılında ithal ettiği doğal gazın %38,5'ini Rusya'dan, %37,7'sini Norveç'ten; 2018 yılında %40,6'sını Rusya'dan, %37,7'sini Norveç'ten temin etmiştir. Dolayısıyla Rusya, AB ülkesi olmayan, hatta AB'nin politik gerilimler yaşadığı bir ülke olarak AB'nin en büyük enerji tedarikçisidir. Rusya bu durumu dış ilişkilerinde AB'ye karşı koz olarak kullanmaktadır. AB, uzun vadede enerjide Rusya'ya olan bağımlılığından kurtulmaya yönelik politikalar uygulamakta ve yenilenebilir enerji üretimini desteklemektedir. Bunun yanında alternatif tedarik güzergahları oluşturmaya yönelik çalışmalar yapmaktadır.

Doğu Akdeniz gazı AB açısından yeni bir tedarik kaynağı olabilecektir. Ancak ifade edilmelidir ki Avrupa'nın özellikle doğal gaz talebi son yıllarda stabil seyretmekte ve Avrupa'ya yeni gaz tedarik kaynakları ulaşmaktadır. Örnek olarak, Hazar gazının TANAP boru hattı ile Anadolu'dan, TAP boru hattı ile de Yunanistan üzerinden

²⁰⁸ Muhsin Barış Tiryakioğlu, "İsrail'in enerjisinde kilit ülke Ürdün", *Anadolu Ajansı*, 17 Mayıs 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-enerjisinde-kilit-ulke-urdun/1148669> (Erişim Tarihi: 12.3.2019)

İtalya'ya varması için geri sayım başlamış durumdadır²⁰⁹. Dolayısıyla Doğu Akdeniz gazının ayrıca bu alternatiflerle yarışabilmesi gerekmektedir.

Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervleri, Hazar bölgesi, Körfez ülkeleri ve Rusya'daki rezervlere nazaran oldukça mütevazî miktarlarda hidrokarbon içerse de, sınırlı da olsa Avrupa'nın enerji güvenliğine katkı yapması beklenmektedir. Ancak uzun vadede Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynaklarının Rusya'nın enerji rezervlerini ikame etmesi mümkün gözükmemektedir. Rusya, uzun yıllar Avrupa'nın ana tedarikçilerinden olmaya devam edecektir²¹⁰.

Doğu Akdeniz pazarı için diğer bir hedef pazar Asya Pasifik ülkeleridir. BP 2018 Raporu'na göre, dünyanın en büyük enerji pazarı Asya olup, en fazla enerjiyi tüm bölgeler arasında açık ara Asya Pasifik ülkeleri²¹¹ tüketmektedir. 2017 yılında küresel ölçekte birincil enerji tüketiminin yaklaşık %42'si Asya Pasifik ülkeleri tarafından gerçekleştirilmiştir. Bu ülkeler arasında özellikle Çin, Hindistan, Japonya ve Güney Kore öne çıkmaktadır²¹². Bu ülkeler üretimlerine nazaran çok daha fazla petrol ve doğal gaz tüketmekte ve yüksek miktarda petrol ve doğal gaz ithal etmektedir. Ancak Asya ülkelerinin doğal gaz ve petrol üreten ülkelere uzaklığı dolayısıyla buraya yapılan enerji ithalatı boru hatlarıyla değil çoğunlukla gemi taşımacılığı ile yapılmaktadır. Özellikle doğal gaz LNG olarak ithal edilmektedir. Bu sebeple dünya LNG sektörünün en büyük pazarı Pasifik Asya; dünyanın en çok LNG ithal eden ülkeleri ise sırasıyla Japonya, Çin ve Güney Kore'dir²¹³. Dolayısıyla Asya Pasifik pazarı, Doğu Akdeniz doğal gazı açısından da belirli bir potansiyel taşımaktadır. Ancak Doğu Akdeniz doğal gazından üretilecek LNG'nin Asya Pasifik pazarında yer edinebilmesi için özellikle Avustralya,

²⁰⁹ Mankoff, s. 3.

²¹⁰ Mankoff, s. 1 ve 3.

²¹¹ BP 2018 Raporu'nda Asya Pasifik Ülkeleri; Avustralya, Bangladesh, Çin, Hong Kong, Hindistan, Endonezya, Japonya, Malezya, Yeni Zelanda, Pakistan, Filipinler, Singapur, Güney Kore, Sri Lanka, Tayvan, Tayland, Vietnam ve diğer Asya Pasifik ülkeleri olarak sayılmıştır. Bkz. BP, "Statistical Review of World Energy 2018", s. 9.

²¹² BP, "Statistical Review of World Energy 2018", s. 8.

²¹³ BP 2017 verilerine göre yaptığımız hesaplamaya göre, 2017 yılında dünya çapında LNG ihracatının %72'si Asya Pasifik ülkelerine yapılmıştır. Karş. BP, "Statistical Review of World Energy 2018", s. 34.

Katar ve Malezya ile fiyatta rekabet edebilmesi gerekmektedir. Bu açıdan Doğu Akdeniz'in diğer rakiplerine nazaran coğrafi bir dezavantajı bulunmaktadır²¹⁴.

Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynakları bağlamında değerlendirildiğinde bölgedeki mevcut veya ortaya çıkabilecek muhtemel uyuşmazlıklar hedef pazarların enerji arz güvenliğini tehdit eder niteliktedir. Nitekim 2005 yılında Avrupa Birliği'nin bir girişimi olan ve Avrupa Birliği ile Arap gaz pazarlarının entegrasyonunu sağlamayı amaçlayan “Euro-Arab Mashreq Gas Market” projesinin ilk adımı olarak Mısır, Ürdün, Lübnan ve Suriye'nin gaz pazarlarının birbiriyle entegrasyonuna katkı sağlamak için 2005-2009 yıllarında bölgenin gaz bağlantıları geliştirilmiş ve mevzuata ilişkin çalışmalar yapılmıştır. Irak ve Türkiye çalışmalara gözlemci olarak katılmış, hatta Irak projesinin 2010-2013 yıllarında gerçekleşen ikinci aşamasına proje ortağı olarak katılmıştır. Ancak Arap Baharı ve Arap Boru Hattı'na yapılan terör saldırıları nedeniyle “Euro-Arab Mashreq Gas Market” projesi iptal edilmiş ve tamamlanamamıştır. Ayrıca Mısır'daki politik karmaşa ve darbe, Suriye'de başlayan iç savaş, İsrail-Mısır ilişkilerinin gerilmesi bölgenin politik dengesini derinden sarsmış ve bölgede doğal gazla yönelik kapsamlı bir işbirliği yapılmasını imkansız kılmıştır²¹⁵.

Takdir edilecektir ki, Doğu Akdeniz doğal gazına ilişkin projelerin gerçekleşmesinin önünde de birçok engel bulunmaktadır. “Euro-Arab Mashreq Gas Market” projesinin iptal edilmesine sebep olan şartların bazıları mevcudiyetini korumaktadır. Suriye İç Savaşı devam etmekte, Arap Baharı birçok ülkede etkilerini sürdürmektedir. Bunun yanında Rusya'nın, Ukrayna krizinde olduğu gibi, AB enerji pazarı üzerindeki pozisyonunu kaybetmemek amacıyla yapacağı hamleler, ABD'nin bölge üzerindeki hakimiyetini tahkim etmek ve sürdürmek için uygulayacağı politikalar ve Rusya'nın bu politikalar karşısında alacağı tutum da Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynaklarının geleceğinde etki sahibi olacaktır²¹⁶. Ayrıca Türkiye'nin Doğu Akdeniz

²¹⁴ Örnek olarak; 2014 yılı IEA verilerine göre doğal gazı LNG'ye çevirme, nakliye ücreti ve tekrar gazla çevirme masrafları ile birlikte LNG satışı, Mısır'dan Çin'e Süveyş üzerinden 2.5 USD/MBtu(Million British Thermal Units)'ya mal olmakta iken; Orta Doğu'dan 1.8 USD/MBtu; Malezya'dan 0.7 USD/MBtu; Endonezya'dan 0.8 USD/MBtu; Doğu Avustralya'dan 1.4 USD/MBtu; Kuzey Batı Avustralya'dan 1.1 USD/MBtu'ya mal olmaktadır. Diğer mesafeleri de karşılaştırmak için bkz. Anne-Sophie Corbeau ve Diğerleri, **Asian Quest for LNG in Globalising Market**, Paris: International Energy Agency, 2014, s. 51

²¹⁵ Tagliapietra, s. 15.

²¹⁶ Nesrin Demir ve Osman Tekir, “Sharing Energy Resources of Eastern Mediterranean: Regional and Global Dynamics”, **Economic and Environmental Studies**, Vol. 17, No. 4 (December 2017), s. 660.

politikaları, Kıbrıs'ın deniz yetki alanları konusunda yaptığı anlaşmalara ve MEB olarak kabul ettiği alanda yaptığı enerji çalışmalarına yönelik uygulayacağı politika ve takınacağı tavır da Doğu Akdeniz gazının akıbetinde belirleyici bir rol oynayacaktır. Bölge ülkeleri ve hedef pazarlar arasında yer alan AB tüm bu riskli unsurları değerlendirerek bölge gazının kullanılması için belirli planlar yapmakta ve bu doğrultuda belirli güzergahlar çizmektedir.

A. OLASI ENERJİ GÜZERGAHLARI

Denizel alanlarında yeni enerji kaynakları keşfedilen ülkeler, keşfedilen rezervleri iç piyasada değerlendirmek ve bir kısmını da dış pazarlara ihraç etmeyi planlamaktadır. Bu planlar doğrultusunda, çıkarılan hidrokarbon rezervlerinin hedef pazarlara ulaştırılması için farklı stratejiler ve seçenekler üzerinde çalışılmaktadır.

Doğu Akdeniz doğal gaz rezervlerinin ihraç edilmesi için üzerinde durulan iki çözüm öne çıkmaktadır.(Bkz. Harita 15) Bunlardan biri rezervlerden çıkarılan gazın ilgili pazarlara doğal gaz boru hatlarıyla taşınmasıdır. Bu çözüm pazar ile üretim alanı arasındaki mesafenin kısa olması halinde en ekonomik çözüm olarak öne çıkmaktadır. Diğer çözüm ise sıvılaştırılmış doğal gaz (LNG) tesisleri kurulmasıdır. Bu yöntem gaz ihraç eden ülkeyi, gaz ithal eden ülkenin talebine bağlı kalmaktan kurtarmakta ve satılan gazın daha geniş bir pazar yelpazesine ulaşmasını sağlamaktadır²¹⁷. Ancak, diğer taraftan LNG tesisleri, büyük çapta bir yatırım gerektiren ve maliyetli bir çözümdür.

²¹⁷ BP verilerine göre 2016 yılında dünya doğal gaz ticaretinin 714,4 metreküpü boru hatlarıyla(yaklaşık %67), 356,7 metreküpü (yaklaşık %33) LNG taşımacılığı yoluyla yapılmıştır. 2017 yılında ise 740,7 milyar metreküp doğal gaz boru hatlarıyla, 393,4 milyar metreküp doğal gaz LNG olarak taşınmıştır. Bu verilere göre doğal gaz ticaretinin yaklaşık %65'i boru hatlarıyla, %35'i LNG olarak taşınmaktadır. Bkz. BP, "Statistical Review of World Energy 2018", s. 35.

Harita 15: Doğu Akdeniz Gazının Muhtemel Güzergahları

Kaynak: Statfor, “The Eastern Mediterranean’s New Great Game Over Natural Gas”, 22 Şubat 2018, <https://worldview.stratfor.com/article/eastern-mediterraneans-new-great-game-over-natural-gas> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

Bölgede üretilen hidrokarbon ürünlerinin dış pazarlara ulaştırılması için yapılan planlar farklı güzergahlar öngörmektedir. Ancak bu planların gerçekleştirilebilmesi, ekonomik ve jeolojik fizibilite çalışmalarına, yatırım maliyetlerine, hedef pazarlardaki petrol ve doğal gaz fiyatlarına olduğu kadar bölgedeki politik vaziyete de bağlıdır. Yukarıda açıklandığı üzere bölgede enerji güvenliğini tehdit edebilecek boyutta birtakım siyasi uyuşmazlıklar bulunmaktadır²¹⁸. Bunun yanında bu uyuşmazlıklar ve başka siyasi faktörler Doğu Akdeniz enerji kaynaklarının hedef pazarlara ulaştırılması için yapılan planları da engelleyebilecek veya geciktirebilecektir.

Bu bölümde Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerinin ihraç edilmesi bağlamında tartışılan farklı planlara dair bilgi verilecek ve bu planlar ekonomik ve siyasi faktörler ışığında masaya yatırılacaktır.

1. İsrail-Ürdün ve İsrail-Gazze

İsrail, ürettiği enerji ürünlerini öncelikli olarak enerji ithalatını ikame etmeye ve iç piyasasının taleplerini karşılamaya yönelik bir politika izlemektedir. Bu amaçla,

²¹⁸ Pamir, “Enerjinin İktidarı”, s. 464.

yapılan bilimsel çalışmalar uyarınca, rezervlerin %60'lık kısmının iç tüketime ayrılması planlanmaktadır. Ancak bunun dışında İsrail ve İsrail denizel alanında faaliyet gösteren enerji şirketleri kısa vadede bölgedeki Ürdün, Mısır, Filistin ve Kıbrıs gibi ülkelere de enerji kaynakları satmayı hedeflemektedir. Bu kapsamda akla gelen ilk hedef pazarlar, İsrail'in coğrafi olarak en yakınında bulunan Ürdün ve Filistin pazarlarıdır.

İsrail gazının Ürdün pazarına ihracı için bazı anlaşmalar imzalanmıştır. 2014 yılında Tamar projesinin ortakları²¹⁹ ile Ürdünlü şirketler Arab Potash ve Jordan Bromine Company arasında sözleşme imzalanmış ve Tamar projesinin, Ürdünlü şirketlere 15 yıl boyunca gaz temin etmesi üzerine anlaşılmıştır. Kızıl Deniz'in Ürdün'e ait kısmında tesis işleten şirketlere gazın ulaştırılabilmesi için Arab Potash ve Jordan Bromine Company şirketleri İsrail'in ulusal gaz boru ağına dahil edilmiştir. 2017 Ocak itibarıyla Ürdünlü şirketlere doğal gaz arz edilmeye başlamıştır²²⁰.

İsrail'den Ürdün'e doğal gaz akışını sağlayacak bir diğer anlaşma 2016 yılında Leviathan projesinin ortakları²²¹ ile Ürdün milli elektrik şirketi NEPCO (National Electric Power Company) arasında imzalanmıştır. Yapılan anlaşmaya göre proje ortakları, Ürdün'ün milli elektrik şirketine 15 yıl boyunca toplam 45 milyar m³ gaz sağlayacaktır. Plana göre gaz akışı, 2019 yılının sonunda Leviathan projesinin devreye girmesi sonrasında başlayacaktır. Doğal gaz akışını sağlamak için Leviathan rezervinden Mafrak şehrine uzanan 65 km'lik bir boru hattı inşa edilmektedir. Yapımına 2018 yılında başlanan boru hattının 2019 yılının sonunda tamamlanması ve gaz akışının 2020 yılının başında başlaması planlanmaktadır²²².

İsrail'den doğal gaz ithal edilmesi ve bu amaçla yapılan doğal gaz boru hatları Ürdün kamuoyunda itirazlara yol açmaktadır. Yapılan ticari anlaşmaya ve inşa edilmekte olan boru hattına karşı düzenlenen protestolarda ve yapılan itirazlarda İsrail'den doğal gaz almanın "düşmanın işgali"ne destek vermek anlamına geldiği ifade

²¹⁹ Projenin 5 ortağı bulunmaktadır: Noble (32.5%), Isramco (28.75%), Delek Drilling (22%), Tamar Petroleum(9.25%), Dor (4%), Everest (3.5%).

²²⁰ **Haaretz**, "Israel Quietly Begins Exporting Natural Gas to Jordan Amid Political Sensitivities", 2 Mart 2017, <https://www.haaretz.com/israel-news/business/israel-quietly-begins-exporting-gas-to-jordan-1.5443894> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

²²¹ Leviathan projesinin ortakları ABD menşeli Noble Energy(%36,99) ve İsrailli Delek Drilling(%45,34) ile Ratio(%15) şirketleridir.

²²² **Jordan Times**, "Israeli gas to Jordan expected in 2020 - official", 5.7.2018, <http://jordantimes.com/news/local/israeli-gas-jordan-expected-2020-%E2%80%94-official> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

edilmektedir²²³. İmzalanan anlaşma, özellikle İsrail'in Filistin'e karşı yürüttüğü işgal ve şiddet politikaları sebebiyle Ürdün'e göç etmek zorunda kalan Filistinliler tarafından şiddetli biçimde eleştirilmektedir.

İsrail doğal gazının diğer bir muhtemel durağı Gazze'dir. Nitekim 2014 yılında Leviathan konsorsiyumu ve Filistinli özel bir enerji şirketi olan Palestine Power Generation Company(PPGC) arasında 1.2 milyar Dolar değerinde bir mutabakat anlaşması imzalanmış; ancak PPGC, 2015 yılında Filistin kamuoyunda tepki çeken anlaşmadan çekilmiştir²²⁴.

İsrail'den Gazze'ye doğal gaz taşıyacak bir boru hattının inşasına yönelik planlar varlığını korumaktadır. Bu projelerden biri Gas for Gaza(G4G) olarak adlandırılmaktadır ve proje BM, AB, ABD ve Rusya'dan oluşan dörtlü grup tarafından yürütülmektedir. Proje İsrail ve Filistin gazının Gazzeye ulaşmasını sağlayacak 40 km'lik bir doğal gaz boru hattının inşasını öngörmektedir. İsrail tarafından da onaylanan boru hattı projesinin 80 milyon Dolara mal olması beklenmektedir²²⁵.

2. *İsrail-Mısır ve GKRY-İsrail-Mısır*

2018 yılının başında imzalanan sözleşme ile İsrail denizel alanında yer alan Leviathan ve Tamar rezervlerinden 10 yıl boyunca toplam 64 milyar m³ doğal gazın Mısır'a ithali üzerinde anlaşılmıştır. Bu anlaşma uyarınca yapılacak gaz transferinin Mısır'ın El Ariş kentinden İsrail'in Aşkelon limanına uzanan 90 km'lik EMG boru hattının kullanılması öngörülmektedir. Mevcut EMG boru hattı, 2012 yılı öncesine kadar Mısır'ın İsrail'e doğal gaz ithal etmesi için kullanılmaktaydı. Arap Baharı'nın da etkisiyle Mısır'ın doğal gaz üretiminin düşmesi ve gaz ithal edemeyecek hale gelmesi ile EMG boru hattı atıl hale gelmiştir. 2018 yılında Leviathan-Tamar projelerinin

²²³ İsrail ile yapılan anlaşma Ürdün'ün anayasal organlarında da tartışmalara sebep olmuştur. Ürdün Parlamentosunun bir alt meclisi olan Temsilciler Meclisi Başkanı Atef Tarawneh ve 16 vekil anlaşmanın "ne pahasına olursa olsun" iptal edilmesi gerektiğini savunmuştur. Bkz. **Jordan Times**, "MPs demand scrapping Israeli gas deal 'at any cost'", 27.3.2019, <http://www.jordantimes.com/news/local/mps-demand-scrapping-israeli-gas-deal-%E2%80%98any-cost%E2%80%99> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

²²⁴ *Palestine Power Generation Company withdraws from Israel gas deal*, 7.3.2015, <https://www.bdsmovement.net/news/palestine-power-generation-company-withdraws-israel-gas-deal> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

²²⁵ Sara Badiei ve diğerleri, s. 8; Verity Ratcliffe, "Israel-Gaza gas pipeline inches closer", *Interfax*, 19 Şubat 2018, <http://interfaxenergy.com/article/29645/gaza-inches-closer-to-receiving-israeli-gas-supplies> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

partnerleri ve Mısır'lı Dolphinus Holdings arasında yapılan anlaşma gereği İsrail'den Mısır'a iletilecek gazın EMG boru hattıyla yapılabilmesi için boru hattının ıslahı gerekmektedir. EMG boru hattının ters yönde akmasını sağlayacak ıslah çalışmalarının 185-200 milyon Dolara mal olması ve çalışmalar sonrasında boru hattının kapasitesinin yılda 7 milyar m³'ten 9 milyar m³'e çıkması beklenmektedir²²⁶.

İsrail ve Mısır arasındaki mevcut EMG hattını kullanmanın yanında diğer bir seçenek olarak İsrail doğal gazını Mısır'ın mevcut LNG tesislerine taşıyan yeni bir boru hattının inşası planlanmaktadır. Bu seçenekte Leviathan ve Tamar sahalarından çıkarılacak doğal gazın Mısır'ın atıl haldeki LNG tesislerine ve oradan da dünya pazarına ulaştırılması mümkün olabilecektir. Böylece EMG hattı ile birlikte Mısır'a ve diğer pazarlara sunulabilecek doğal gaz kapasitesi de artacaktır²²⁷.

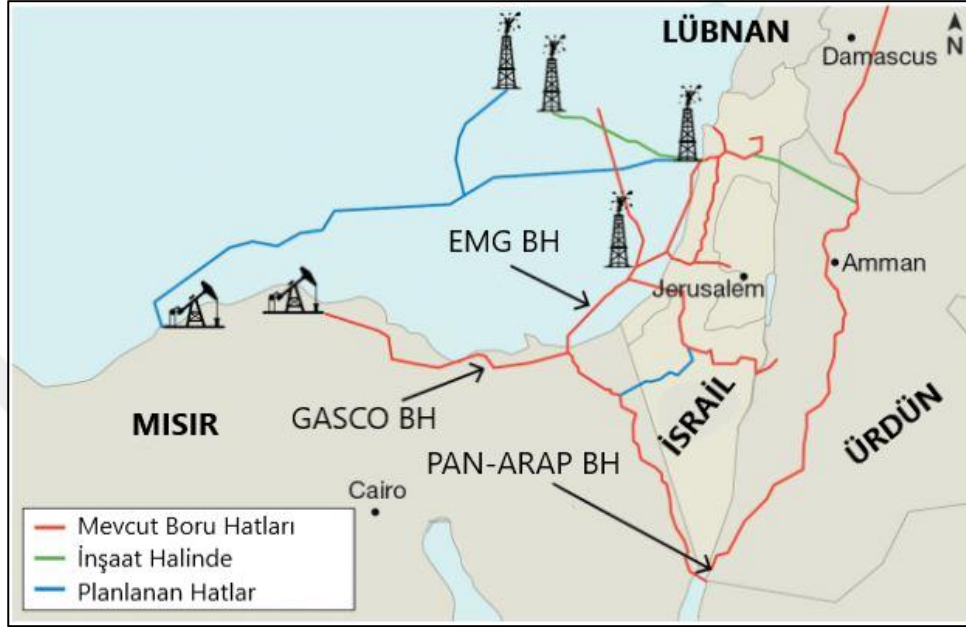
Buna benzer diğer bir plan Mısır-İsrail ve GKRY doğal gazının yine Mısır'ın İdku ve Dimyat limanlarındaki atıl haldeki LNG tesislerine taşınmasıdır. Bu seçenekte birbirine yakın olan Afrodit ve Zohr sahalarının gazının ve İsrail rezervlerinden çıkan gazın Mısır'ın LNG tesislerine iletilmesi söz konusu olacaktır.(Bkz. Harita 16) 2016 yılında Mısır ve Kıbrıs hükümetleri, Afrodit sahasında faaliyet gösteren şirketlerin ihracat için Mısır'ın altyapı tesislerini kullanabileceği hususunda anlaşmaya varmıştır. İsrail de Mısır'ın yakın olması sebebiyle projeye olumlu bakmaktadır. Diğer taraftan bir enerji merkezi (*hub*) haline gelmeyi amaçlayan Mısır da projenin gerçekleşmesi taraftarıdır²²⁸. *Tagliapietra*'ya göre bu plan, gerçekleştirilmesi en olası planlardan biridir. Plan, bölgedeki doğal gazın diğer planlara nazaran daha kısa bir zamanda piyasalara sunulmasını sağlayacaktır. Ayrıca plan hem mevcut tesislerin atıl halden çalışır hale gelmesine hizmet edecek hem de yeni tesislerin yapılmasına gerek kalmayacağı için

²²⁶ *Noble, Delek, EMG strike \$518 million gas pipeline deal*, 29.9.2018, <https://energyegypt.net/noble-delek-emg-strike-518-million-gas-pipeline-deal/> (Erişim Tarihi: 3.4.2019); *Israel, Egypt Gas Partners Buy Control of Key Export Pipeline*, 27.9.2018, <https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-09-27/delek-noble-and-egypt-sign-518-million-emg-gas-pipeline-deal> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

²²⁷ Mirette Magdy, "Talks Underway to Build New Gas Pipeline to Egypt, Israel Says", *Bloomberg*, 15.1.2019 <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-15/talks-underway-to-build-new-gas-pipeline-to-egypt-israel-say> s; (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

²²⁸ **Statfor**, "The Eastern Mediterranean's New Great Game Over Natural Gas", 22 Şubat 2018, <https://worldview.stratfor.com/article/eastern-mediterraneans-new-great-game-over-natural-gas> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

maliyeti düşürecektir²²⁹. Ancak bu planın gerçekleştirilebilmesi için Doğu Akdeniz enerji piyasasında birbirine rakip olan Mısır, İsrail ve Kıbrıs'ın ve ayrıca bölgede faaliyet gösteren enerji şirketlerinin işbirliği içerisinde çalışması gerekmektedir.

Harita 16: İsrail-Mısır-Ürdün Arasındaki Mevcut, Yapım Aşamasındaki ve Planlanan Boru Hatları

Kaynak: Haaretz, “Israel May Need Egyptian Gas, Too, Says, Expert”, 18 Ekim 2018, <https://www.haaretz.com/israel-news/.premium-israel-may-need-egyptian-gas-too-says-expert-1.6571018> (3.4.2019)

3. İsrail-Türkiye

İsrail, hatta bütün Doğu Akdeniz gazının, gazının izleyebileceği rotalardan biri de Türkiye’dir. Bu senaryoda Türkiye hem pazar olarak hem de bir enerji *hub*’ı olarak konumlanmaktadır.

Türkiye büyümekte olan ekonomisi ile enerji ihtiyacı günden güne artan bir ülkedir. Ülke sınırları içerisinde yüksek miktarda doğal gaz ve petrol rezervi olmayan Türkiye’nin ekonomisi enerji sektöründe neredeyse tamamen dışa bağımlı durumdadır. Özellikle boru hattıyla taşınan doğal gazın büyük kısmını Rusya’dan, LNG olarak taşınan doğal gazın büyük kısmını da Cezayir’den almaktadır. İsrail gazının Türkiye pazarına girmesi, hem Türkiye’nin artan enerji ihtiyacını karşılamasını hem de

²²⁹ Tagliapietra, s. 34.

Türkiye'nin enerji temin ettiği arzını çeşitlendirmesini ve Rusya'ya olan bağımlılığını bir nebze azaltmasını sağlayacak potansiyele sahiptir. Dolayısıyla bu plan gerek İsrail gerek Türkiye için ikna edici sonuçlar doğurmaktadır.

Olası bir İsrail-Türkiye boru hattı projesi, hususan İsrail doğal gazının Avrupa pazarına ulaştırılması için ekonomik bakımdan en elverişli seçenek olarak gözükmektedir²³⁰. Söz konusu boru hattının 500 km olması ve 2 milyar Dolara mal olması beklenmektedir²³¹. Bunun yanında İsrail'den gelen boru hattının yapım aşamasında olan TANAP boru hattına²³² entegre edilmesi halinde Avrupa'ya ihracı da mümkün olacaktır. Bu bağlantı sayesinde Avrupa piyasasına yılda 10 milyar m³ İsrail veya İsrail-Kıbrıs gazı sunulabilecektir²³³.

Planın gerçekleştirilmesinin önünde birçok siyasi engel bulunmaktadır. Söz konusu plana özellikle Rusya'nın karşı çıkması beklenmektedir. Zira bu durumda Doğu Akdeniz doğal gazı Rusya'ya bir rakip olarak ortaya çıkacaktır²³⁴. Bu anlamda projenin gerçekleşmesi, Azerbaycan'ı da memnun etmeyecektir. Diğer taraftan projenin gerçekleştirilebilmesi için İsrail ve Türkiye ilişkilerinin de normalleşmesi, hatta tarafların işbirliği yapması gerekmektedir. İki ülke arasındaki ilişkiler 29 Ocak 2009 tarihli Davos zirvesinde gerçekleşen dönemin Başbakanı Recep Tayyip Erdoğan'ın "one minute" çıkışından ve 30 Mayıs 2010 Mavi Marmara saldırısından beri gerilimli seyretmektedir²³⁵. İsrail'in Filistin'e karşı yürüttüğü saldırgan, işgalci ve insan hakları tanımayan politikaları, Türkiye'nin İsrail'e karşı sert bir tavır almasına sebep olmaktadır. Dolayısıyla iki ülke arasındaki ilişkilerin yakın zamanda düzelmesi mümkün

²³⁰ Aynı yönde bkz. Ahmet Cangüzel Taner, "Doğu Akdeniz Zengin Hidrokarbon Kaynakları Anlaşmazlık Bölgeleri Olan Doğal Gaz Rezervleri ve Petrol Yatakları Sahaları", *FMO Faydalı Bilgiler*, 2014, <https://www.fmo.org.tr/wp-content/uploads/2011/07/Do%C4%9Fu-Akdeniz-Zengin-Hidrokarbon-Kaynaklar%C4%B1-Anla%C5%9Fmazl%C4%B1k-B%C3%B6lgeleri-Olan-Do%C4%9Falgaz-Rezervleri-ve-Petrol-Yatakları%C4%B1-Sahaları%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 10.2.2019), s. 1.

²³¹ IndraStra Global, The fourth option: Israel-Turkey gas pipeline, 2015, <https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/48637> (Erişim Tarihi: 4.3.2019), s. 2.

Bir başka kaynağa göre boru hattının maliyetinin 5 milyar Dolar olması beklenmektedir. Yazarın projeksiyonuna göre İsrail veya Kıbrıs'a yapılacak LNG tesisleri 15 milyar Dolara mal olacaktır. Bkz. Pasquale De Micco, *The prospect of Eastern Mediterranean gas production: An alternative energy supplier for the EU?*, Brüksel: Directorate-General For External Policies Policy Department, 2014, s. 16.

²³² Kanımızca bu seçenek Azerbaycan ile Türkiye arasındaki yakın ilişkiler sebebiyle gerçekleştirilebilir bir plan değildir. Ancak AB'nin siyasi ağırlığını kullanması halinde projenin gerçekleşmesi ihtimali doğabilecektir.

²³³ IndraStra Global, s. 2.

²³⁴ De Micco, s. 16.

²³⁵ Mavi Marmara saldırısından bu yana Türkiye, İsrail'de Geçici Maslahatgüzar seviyesinde temsil edilmektedir. Bkz. *Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri*, (t.y.), <http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

görünmemektedir²³⁶. Bu sebeple İsrail-Türkiye doğal gaz boru hattı projesinin gerçekleştirilebilme ihtimali oldukça düşüktür.

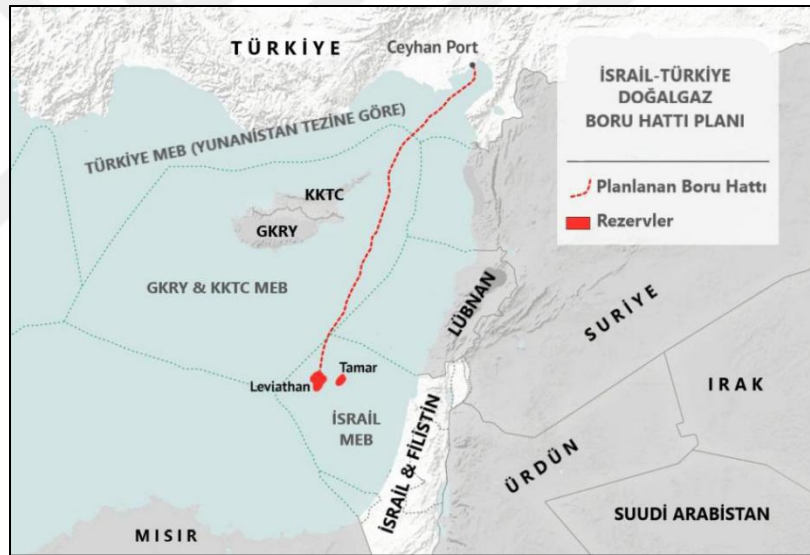
İsrail'den Türkiye'ye bir boğalgaz boru hattı çekilmesi projesinin kabul görmesi halinde, iki güzergah öne çıkacaktır. Söz konusu boru hattının ya Lübnan ve Suriye'nin münhasır ekonomik bölgelerinden ya da GKRY'nin münhasır ekonomik bölgesinden geçmesi gerekecektir. İki rotanın da önünde önemli engeller bulunmaktadır.

Planlanan boru hattının Lübnan ve Suriye münhasır ekonomik bölgelerinden geçerek Türkiye'ye varması mümkün değildir. Öncelikle hatırlamak gerekir ki İsrail rezervlerini işleten firmalar arasında İsrailli şirketlerin yanında ABD'li şirketler de yer almaktadır. Hatta bu şirketler İsrail doğal gaz projelerinin en büyük ortağı konumdadır. Yani Türkiye'ye uzanacak boru hattının kullanacağı rota sadece İsrail ve ilgili ülkeler ekseninde değerlendirilmemeli, ilgili ülkelerin ABD ile yürüttüğü ilişkiler de göz önünde bulundurulmalıdır. Bu husus göz önüne alınarak düşünüldüğünde İsrail-Lübnan-Suriye-Türkiye rotasının gerçekleştirilmesinin her açıdan imkansız olduğu ortaya çıkacaktır. Boru hattının Lübnan münhasır ekonomik bölgesinden geçmesi mümkün değildir; çünkü İsrail ve Lübnan ilişkileri geçmişte yapılan savaşlar, iki ülkenin münhasır ekonomik bölgenin sınırlandırılması konusundaki uyuşmazlık ve Hizbullah'ın Lübnan'daki varlığı sebebiyle sürekli bir gerilim içerisindedir. Benzer şekilde İsrail-Suriye ilişkileri de İsrail-Arap savaşlarının ve Golan tepelerinin İsrail tarafından işgal edilmesinin etkisiyle uzun vadede dahi umut vaad etmeyen bir görüntü çizmektedir. Ayrıca, İran'ın iki ülkenin siyaseti üzerindeki etkisi de dikkate alındığında İsrail doğal gazının bu rota ile Türkiye'ye ulaştırılması mümkün gözükmemektedir. Suriye'de devam etmekte olan iç savaş da bu rotanın güvenliğini tehlikeye atan diğer bir

²³⁶ Son yıllarda bu kanaatimizi destekler nitelikte gerilimler yaşanmıştır. Yine İsrail'in Gazze'ye yönelik saldırılarından birinin ardından, Twitter isimli sosyal medya platformunda yaptığı yorumlardan ötürü İsrail'in Ankara Büyükelçisi Naeh'e güvenliği gerekçesi ile Türkiye'yi terk etmesi gerektiği bildirilmiştir. Büyükelçi Naeh'in Türkiye'yi terk etmesinin ardından 16 Mayıs 2018 tarihinde Türkiye Geçici Maslahatgüzarı Umut Deniz de İsrail Dışişleri Bakanlığı'na çağırılmıştır. Bkz. AA, "İsrail, Türk Maslahatgüzarı Dışişleri Bakanlığı'na çağırdı", 16 Mayıs 2018, <https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-turk-maslahatguzari-disisleri-bakanligina-cagirdi/1148299> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

faktör olarak öne çıkmaktadır. Bu rotadan geç bir boru hattı inşa edilebilse dahi boru hattının güvenliğini sağlamak çok zor olacaktır²³⁷.

Diğer seçenekte boru hattının GKRY'nin denizel alanından geçmesi gerekmektedir. (Bkz. Harita 17) Boru hattının GKRY'nin tek taraflı olarak münhasır ekonomik bölge ilan ettiği bölgeden geçmesi de kolay bir seçenek olarak gözükmemektedir. Kronik bir şekilde uzlaşma umudundan uzak yürüyen Türkiye-GKRY ilişkileri boru hattının bu rotadan geçmesinin önündeki en büyük engeldir. Çünkü bu durumda devam etmekte olan İsrail-GKRY yakınlaşması muhtemelen son bulacak ve iki taraf Doğu Akdeniz enerji sektöründe işbirliğinden vazgeçerek rekabete yönelecektir. Bu halde İsrail, rakiplerine nazaran öne çıkacak ve bölgedeki diğer rezervlerin yatırım çekme potansiyeli daralacaktır²³⁸.

Harita 17: İsrail-Türkiye Doğal Gaz Boru Hattı Planı

Kaynak: Statfor, “A Proposed Pipeline Could Connect Israel and Turkey”, 30 Haziran 2019, <https://worldview.stratfor.com/article/proposed-pipeline-could-connect-israel-and-turkey> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

Görüldüğü üzere İsrail gazının ihraç edilmesine dair seçeneklerden en iyisi Türkiye'ye uzanan bir boru hattının inşa edilmesidir. Bu ihtimalde İsrail gazı hem Türkiye pazarına hem de Avrupa pazarına açılacaktır. Fakat bu seçeneğin gerçekleşmesinin önünde siyasi saiklerden doğan büyük engeller bulunmaktadır.

²³⁷ Mankoff, s. 2.

²³⁸ Mankoff, s.2.

4. İsrail-Kıbrıs-Yunanistan-İtalya (EastMed)

İsrail ve GKRY'nin diğer hedeflerinden biri de ithalat ağını bölgedeki ülkelerden Avrupa'ya genişletmektir. Bu kapsamda İsrail ve Kıbrıs gazının, Yunanistan üzerinden İtalya'ya ulaştırılması planlanmaktadır. Ancak bu plana göre inşa edilecek boru hattı 2100 kilometreyi bulmaktadır; 5-6 yılda inşa edilmesi planlanan boru hattı projesinin 6,75 milyar Dolara, hatta yaklaşık 9,7 milyar Dolara mal olması beklenmektedir²³⁹.

Harita 17: İnşa Edilmesi Planlanan EastMed Doğal Gaz Boru Hattı

Kaynak: Tareq Baconi, “Pipelines and Pipedreams: How the EU can support a regional gas hub in the Eastern Mediterranean”, *European Council On Foreign Relations Policy Brief*, April 2017, [https://www.ecfr.eu/page/-/ECFR211 - PIPELINES AND PIPEDREAMS.pdf](https://www.ecfr.eu/page/-/ECFR211_-_PIPELINES_AND_PIPEDREAMS.pdf), s. 10. (Erişim Tarihi: 12.2.2019)

Bu projenin dezavantajlarından biri de İsrail-GKRY yakınlaşmasının İsrail-Türkiye ilişkilerini daha da kötüye götürecektir. Türkiye, GKRY'ye nazaran kendisine düşman devletler arasında sıkışmış olan İsrail nezdinde çok daha

²³⁹ **Haaretz**, “Israeli Gas Exports to Egypt Could Flow Through pan-Arab Pipeline”, 20 Kasım 2018, <https://www.haaretz.com/israel-news/business/gas-exports-to-egypt-will-initially-flow-through-pan-arab-pipeline-1.662711> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

Başka bir kaynağa göre; AB verilerine göre boru hattı projesi 7 milyar Dolara mal olacaktır. Bkz. Mirette Magdy, “Talks Underway to Build New Gas Pipeline to Egypt, Israel Says”, *Bloomberg*, 15.1.2019 <https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-15/talks-underway-to-build-new-gas-pipeline-to-egypt-israel-say> s. (Erişim Tarihi: 10.2.2019)

stratejik bir öneme sahiptir. Ancak 2010 yılında vuku bulan Mavi Marmara'dan bu yana İsrail, GKRY ile yakınlaşan politikalar izlemektedir²⁴⁰. Türkiye ile olan ilişkilerinin bozulmasından sonra İsrail, GKRY ile tarihinde hiç olmadığı kadar iyi ilişkiler kurmuştur²⁴¹. Bunda Doğu Akdeniz'de keşfedilen enerji kaynaklarının da rolü büyük olmuştur. İki ülke hususan Doğu Akdeniz enerji araştırma faaliyetlerinin güvenliğini sağlamak için son yıllarda savunma anlaşmaları imzalamış ve askeri alanda işbirliği yapmaktadır²⁴².

Boru hattı projesini gerçekleştirilebilir kılan etkenlerden biri de GKRY'nin denizel alanındaki Afrodit ve İsrail'in denizel alanındaki Leviathan ve Tamar rezervlerinin en büyük ortağının Noble Energy olmasıdır. Böylece Noble Energy, iki ülkenin denizel alanındaki büyük rezervler için ortak bir proje tasarlayabilmektedir. Diğer taraftan Afrodit sahasındaki projenin ortaklarından birinin İsrail menşeli Delek Drilling olması, Afrodit sahasını İsrail'in de çıkar alanı haline getirmekte ve ortak yürütülecek bir projeyi desteklemesinde rol oynamaktadır²⁴³. Ayrıca Noble Energy'nin bölgedeki üstün konumu ABD'nin de müzakerelere dahil olmasını ve arabulucu olarak rol almasını beraberinde getirmektedir.

İsrail ve GKRY gazının boru hattı yolu ile Avrupa'ya taşınması İsrail-Türkiye boru hattı projesiden çok daha maliyetli bir projedir. Ancak EastMed boru hattı, İsrail veya Kıbrıs'a kurulacak LNG tesislerinin 15 milyar Dolara varan maliyeti²⁴⁴ dikkate alındığında daha avantajlı bir proje olarak dikkat çekmektedir. Ancak bu durumda da Doğu Akdeniz doğal gazının Asya pazarlarına arzından vazgeçilmiş olmaktadır²⁴⁵. Çünkü Doğu Akdeniz'de bulunan hidrokarbon rezervleri finansal olarak hem boru hattı hem de LNG tesisleri kurmayı sağlayacak miktarda değildir

²⁴⁰ Hatırlatalım ki İsrail ve GKRY arasındaki münhasır ekonomik bölgelerinin sınırlandırılmasına dair anlaşma 2010 yılının Aralık ayında imzalanmıştır.

²⁴¹ A. Murat Ağdemir, "Relations Between Israel and the South Cyprus Greek Administration: A New Alignment in the Eastern Mediterranean", **PERCEPTIONS**, Volume XXI, Number 2 (Summer 2016), s. 107.

²⁴² Bkz. Menelaos Hadjibostis, "Cyprus, Israel, Greece pledge deeper military ties", *AP News*, 22 Haziran 2018, <https://www.apnews.com/ce1e36d3b78847d0b8e4451b033aacc68> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

²⁴³ Haluk Dural, "Doğu Akdeniz enerji kaynakları", 2.5.2015, <https://docplayer.biz.tr/8686275-Dogu-akdeniz-enerji-kaynaklari.html>, s. 5. (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

²⁴⁴ De Micco, s. 16.

²⁴⁵ IndraStra Global, s. 2.

Projenin dezavantajlı tarafı teknik açıdan uygulanabilirliğinin zor olmasıdır. Boru hattının 2100 km uzunluğunda ve 3,3 km derinlikte inşa edilmesi planlanmaktadır. Hattın Kıbrıs adası ve Yunanistan arasında inşa edileceği zeminde volkanik aktivite devam etmektedir. Diğer bir ifade ile boru hattının bir kısmı deprem kuşağı üzerinde inşa edilecektir. Bu husus projeyi teknik açıdan büyük bir risk altına sokmaktadır. Çünkü olası risklerin gerçekleşmesi ve boru hattının zarar görmesi halinde tamir edilmesi çok zor olacaktır²⁴⁶.

EastMed boru hattı AB'den de destek görmektedir. 2018 yılında Avrupa Komisyonu, boru hattının planlaması için bütçeden 34,5 milyon Euro tahsis edilmesine karar vermiştir. Projenin yapılacak fizibilite çalışmalarının ardından 2021'de başlaması ve dört sene içinde tamamlanması beklenmektedir²⁴⁷. Ancak EastMed projesinin gerçekleştirilmesi için büyük çapta yatırım ve çok taraflı bir işbirliği gerekmektedir. Ayrıca projenin dört sene içinde tamamlanacağına dair planlar gerçekçi gözükmemektedir. Çünkü İsrail'in Tamar sahasını İsrail kıyılarına ulaştıran 90 km'lik boru hattı dört yıl içinde ancak bitirilebilmiştir²⁴⁸.

EastMed boru hattının AB pazarındaki, özellikle boru hattının uğrak yeri olan Yunanistan ve İtalya'nın da içinde bulunduğu güney Avrupa'daki, talep açısından da değerlendirilmesi gerekmektedir. AB genelinde doğal gazla olan talep hafif bir düşüş yaşamaktadır. Bununla beraber Avrupa Birliği'nin Rusya da dahil birçok tedarik kaynağı bulunmaktadır. Yani talepte bir artış olmamakla beraber AB enerji piyasasında birçok tedarik olanağı bulunmaktadır. TANAP projesinin tamamlanmasıyla AB doğal gaz piyasasına bir rakip daha girmiş olacaktır. Bu da fiyat rekabetinin artmasına yol açacaktır. Dolayısıyla bir yandan Doğu Akdeniz gazının fiyatının AB pazarındaki

²⁴⁶ Amiram Barkat ve Sonia Gorodeisky, "EU to fund planning of pipeline from Leviathan to Europe", *Globes*, 29.01.2018, <https://en.globes.co.il/en/article-eu-to-fund-planning-of-pipeline-from-leviathan-to-europe-1001221467>, (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

²⁴⁷ Amiram Barkat ve Sonia Gorodeisky, "EU to fund planning of pipeline from Leviathan to Europe", *Globes*, 29.01.2018, <https://en.globes.co.il/en/article-eu-to-fund-planning-of-pipeline-from-leviathan-to-europe-1001221467>, (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

²⁴⁸ Gabriel Mitchell, "EastMed gas pipeline must overcome major barriers", *Globes*, 27 Kasım 2018, <https://en.globes.co.il/en/article-eastmed-gas-pipeline-must-overcome-major-barriers-1001262309> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

fiyatlarla yarışabilir seviyede olması gerekirken diğer yandan gaz fiyatının rezervlerde üretim yapmakta olan enerji şirketlerini de tatmin edebilir seviyede olması gerekir²⁴⁹.

EastMed boru hattının besleneceği kaynaklara Mısır rezervlerinin de eklenmesi tartışılmaktadır. 2019 yılının başında gerçekleşen Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nda İsrail'den başlayarak İtalya'ya kadar uzanacak 2100 km'lik boru hattı projesine Mısır münhasır ekonomik bölgesindeki rezervlerden üretilecek gazın da dahil edilmesi ele alınmıştır²⁵⁰.

5. LNG Tesisleri

Doğu Akdeniz doğal gaz rezervlerini bölge dışındaki pazarlara arz etmenin diğer bir yolu da LNG tesisleri inşa etmek ve doğal gazı sıvılaştırılmış halde gemilerle taşımaktır. Bölgedeki ülkelerin LNG tesisleri inşa etmeye yönelik müstakil projeleri olduğu gibi bölge ülkeleri ortak LNG tesislerinden faydalanmayı da ayrı bir seçenek olarak görmektedir. Doğal gazın LNG tesisleri aracılığıyla ihraç edilmesi bölge ülkelerinin ulaşabileceği pazarları artıracak ve Doğu Akdeniz gazının özellikle Çin gibi büyük bir gaz tüketicisinin yer aldığı Asya pazarına açılmasını sağlayacaktır. Bu bakımdan LNG tesisleri daha çok uzak pazarlara yapılacak ihracat için elverişli bir seçenek olmaktadır. 4800 km'den daha kısa mesafedeki pazarlara erişim için doğal gaz boru hattı inşa etmek ekonomik açıdan daha verimli bir seçenektir. Doğu Akdeniz doğal gaz rezervleri bağlamında LNG tesisleri esas fonksiyonunu, gazın Asya pazarlarına ulaşması halinde gösterecektir²⁵¹.

Yeni LNG tesisleri kurmak, milyar Dolarları bulan yatırımı ve yüksek teknoloji kullanmayı gerektirmektedir. LNG tesisleri uzun vadede kar sağlamaktadır ve bu da LNG'ye doğal gaz sağlayacak rezervin miktarını önemli kılmaktadır. Düşük miktarda doğal gaz içeren rezervler için LNG tesisi kurmak yapılan yatırımın boşa gitmesine sebep olacak ve yatırımcıyı zarara uğratacaktır²⁵². Nitekim bir hesaplama göre,

²⁴⁹ Nikos Tsafos, "Can the East Med Pipeline Work?", *Center for Strategic & International Studies*, 22.1.2019, <https://www.csis.org/analysis/can-east-med-pipeline-work> (Erişim Tarihi: 10.2.2019)

²⁵⁰ Ömer Bilge, "İsrail-Arap enerji barışı", *Hürriyet*, 24 Ocak 2019, <http://www.hurriyet.com.tr/dunya/israil-arap-enerji-barisi-41092645> (Erişim Tarihi: 10.2.2019)

²⁵¹ Simon Henderson, "Natural Gas Export Options For Israel and Cyprus", *Mediterranean Paper Series* 2013, Washington: The German Marshall Fund of the United States, Eylül 2013, s. 4.

²⁵² Tagliapietra, s. 35.

kurulan bir LNG tesisinin kar getirebilmesi için LNG tesisine kaynak sağlayan rezervin en az 170 milyar m³ doğal gaz içermesi gerekmektedir²⁵³. Bunun yanında LNG tesislerinin uzun vadede güvenlik sorunu yaşanmayacak bölgelere kurulması gerekmektedir. Bir güvenlik sorunu sebebiyle tesislerin atıl hale gelmesi yine yapılan mali ve teknik yatırımın zayi olmasına sebep olacaktır.

LNG tesislerine yönelik planlar açısından Mısır iki adım öndedir. Hatta mevcut durumda bölgedeki ülkeler arasında sadece Mısır, rezervlerinin büyüklüğü ve mevcut altyapısı sebebiyle diğerlerinden bağımsız olarak LNG ihracatı yapabilecek durumdadır²⁵⁴. Mısır'ın İdku ve Dimyat'ta olmak üzere iki LNG tesis bulunmaktadır. Ancak bu iki tesis, Mısır gazının ülke içi piyasaya arz edilmesi sebebiyle kullanılmamaktadır. Mısır, yeni rezerv keşifleriyle ve bu rezervlerden yapılan üretimin artması ile tekrar gaz ihraç eder duruma geldiğinde LNG tesislerini kullanmak ve ihracat yapmayı amaçlamaktadır. Bunun dışında İsrail ve GKRY rezervlerinden üretilen gazın Mısır'ın LNG tesislerine taşınması ve burada sıvılaştırılarak satılması da bir seçenek olarak bölgedeki şirketlerin ve hükümetlerin masasında yer almaktadır. Nitekim bu plan, Doğu Akdeniz doğal gazının en çabuk ve en az maliyetle ihraç edilmesi için en elverişli çözüm olarak öne çıkmaktadır. Bu durumda sadece Mısır'ın LNG tesislerinin geliştirilmesi ve LNG tesislerine gaz taşıyacak boru hatları için sermaye ve emek sarfedilmesi gerekecek, yeni tesislerin yapılmasına gerek kalmayacaktır. Bu seçeneğin gerçekleşmesi halinde Doğu Akdeniz gazının Avrupa'ya ve Süveyş Kanalı yoluyla Asya pazarına da ulaştırılması mümkün olacaktır.

İsrail'in doğal gaz rezervleri için de LNG tesisi kurulması yönünde planlar bulunmaktadır. Bir senaryoda, İsrail'in Doğu Akdeniz kıyılarında bulunan Aşkelon, Aştot veya Hayfa limanlarından birine LNG tesisi kurulması ve gazın Avrupa ve Asya pazarlarına sunulması amaçlanmaktadır. Bu senaryoda Asya pazarına giden gemilerin, Süveyş Kanalı'ndan geçmesi gerekecektir. Diğer bir senaryo, LNG tesislerinin İsrail'in Kızıl'deniz kıyısında bulunan Elyat şehrine kurulmasını öngörmektedir. Bu seçenekte

²⁵³ Carole Nakhle, "Politics, Economics Still Stifle Eastern Mediterranean Gas", *crystalenergy*, 10 Mart 2016, <https://www.crystalenergy.com/politics-economics-still-stifle-eastern-mediterranean-gas/> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

²⁵⁴ Tareq Baconi, "Pipelines and Pipedreams: How the EU can support a regional gas hub in the Eastern Mediterranean", *European Council On Foreign Relations Policy Brief*, April 2017, https://www.ecfr.eu/page/-/ECFR211_-_PIPELINES_AND_PIPEDREAMS.pdf, s. 1. (Erişim Tarihi: 12.2.2019)

İsrail gazı Süveyş Kanalı'ndan geçmek zorunda kalmaksızın Asya pazarına ulaşabilecektir. Ancak Elyat sahilinin LNG tesisleri işletebilecek kadar geniş olmaması, şehrin turistik bir merkez olması ve Sina çölünden gelebilecek terör saldırılarına açık olması bu senaryonun zayıf taraflarını oluşturmaktadır²⁵⁵. İsrail gazının doğrudan doğruya üretim alanında konumlandırılan yüzen LNG tesisleri yoluyla sıvılaştırılması ve taşınması da gündeme gelmiştir. Bu seçeneğin avantajlı tarafı, gazın LNG tesislerine taşınmasını sağlayan boru hatlarına gerek kalmaması ve üretim noktasında sıvılaştırma yapılabilmesidir. Ancak bu teknoloji ile taşınabilen doğal gaz miktarının sınırlı olması bu seçeneğin elenmesine sebep olmuştur²⁵⁶. Son olarak Leviathan gazının Vasilikos'a iletilmesi ve orada kurulacak bir LNG tesisinde sıvılaştırılarak satılması da başka bir seçenek olarak müzakere edilmektedir.

GKRY de Vasilikos'a inşa edeceği bir LNG tesisi ile Avrupa ve Asya pazarlarına LNG ihraç eder hale gelmeyi amaçlamaktadır. Ancak tek başına Kıbrıs'ın Afrodit gazının sıvılaştırılması için LNG tesisi kurmak ekonomik bakımdan fayda sağlamayacaktır. Zira, yukarıda değindiğimiz üzere, bir LNG tesisinin kar getirebilmesi için doğal gaz sağlanan rezervin 170 milyar m³'den fazla doğal gaz içermesi gerekmektedir. GKRY'nin denizel alanında şu ana kadar sadece Afrodit sahasında bulunan rezervlerin ispatlanmış miktarı tespit edilmiştir. Bu miktar Noble Energy'ye göre 114 ile 190 milyar m³ arasındayken, Kıbrıs Enerji, Ticaret, Endüstri ve Turizm Bakanlığı verilerine göre ise Afrodit sahasında en iyi ihtimalde 127 milyar m³ (4,5 trilyon feet küp) doğal gaz bulunmaktadır. Bu tabloya göre Afrodit'teki rezerv miktarı 170 milyar m³'ü aşmadığı için sadece bu rezerv için LNG tesisi kurmak ekonomik fayda sağlamayacaktır²⁵⁷. Ancak Calypso(136 milyar m³ ile 229 milyar m³ arasında) ve Glaucus (142 milyar m³ ile 227 milyar m³ arasında) kuyularında bulunan rezervlerin miktarının ve buralardaki gazın çıkarılabilirliğinin tespit edilmesi halinde, Afrodit gazı ile birlikte tüm rezervlerden üretilecek doğal gaz için LNG tesisleri kurulması GKRY açısından gelecek vaat eden bir seçenek olarak göze çarpmaktadır. İsrail'in rezervlerinin de Vasilikos'ta kurulacak bir LNG tesisine bağlanması halinde, kurulan LNG tesisi

²⁵⁵ Henderson, "Natural Gas Export Options For Israel and Cyprus", s. 11; IndraStra Global, s. 2.

²⁵⁶ Tagliapietra, s. 34.

²⁵⁷ Carole Nakhle, "Politics, Economics Still Stifle Eastern Mediterranean Gas", *crystallenergy*, 10 Mart 2016, <https://www.crystallenergy.com/politics-economics-still-stifle-eastern-mediterranean-gas/> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

uzun vadede, yapılan yatırımı karşılayacak ve kar getirecektir. Bunun yanında, Lübnan sahasında keşfedilmesi beklenen doğal gazın da Vasilikos'ta yapılacak LNG tesisine ulaştırılmasına dair fikirler bulunmaktadır. Bu durumda GKRY, Doğu Akdeniz'in enerji *hub*'ı haline gelecektir.

Doğu Akdeniz gazının LNG tesisleri yoluyla Asya ve Ortadoğu pazarlarına sunulması fikri Rusya tarafından da destek görmektedir. 2013 yılında Gazprom'a bağlı bir şirket Tamar sahasından çıkarılacak gazdan üretilcek LNG'nin pazarlanması için proje ortaklarıyla görüşmeler yapmıştır. Bu politikasıyla Rusya, Avrupa enerji piyasasındaki konumunu korumayı ve dünya LNG piyasasındaki payını artırmayı amaçlamaktadır²⁵⁸.

6. Lübnan-Avrupa

Henüz denizel alanında keşfedilmiş ve ispatlanmış miktarı tespit edilmiş bir rezerv bulunmasa da, yapılmakta olan çalışmalar sonucu elde edilen veriler ışığında Lübnan, denizel alanında hidrokarbon rezervi keşfedileceğinden emin gözükmektedir. Nitekim Lübnan Petrol İdaresi, bu kanaate binaen şimdiden ülke içi tüketimden artacak doğal gazın ihracatına dair projeksiyonlar yapmıştır²⁵⁹. Bu projeksiyonlar İsrail ve GKRY rezervlerine dair yapılan planlarla benzerlikler taşımaktadır.

Lübnan Petrol İdaresi'nin planlarından biri, Lübnan gazının Arap Gaz Boru Hattı ile Suriye, Ürdün ve Mısır'a ihraç edilmesidir. Lübnan'ın mevcut durumda Arap Gaz Boru Hattı ile bağlantısı bulunmaktadır. Dolayısıyla bu seçenekte Lübnan'ın Suriye, Ürdün ve Mısır'a doğal gaz ihraç etmesi için gereken altyapı kısmen mevcuttur, ancak boru hattı atıl haldedir ve ıslah edilmesi gerekmektedir. Diğer taraftan İsrail, bölgedeki halihazırda Mısır ve Ürdün ile anlaşmalar imzalamış ve bu ülkelere doğal gaz tedarik etmeyi taahhüt etmiştir. Yani Ürdün'ün bölge piyasasına girmesi halinde İsrail ile rekabet edebilecek teknik ve mali altyapıya sahip olması ve fiyat bazında da rekabet edebilmesi gerekmektedir. Mısır ve Ürdün'ün İsrail'den gaz alması özellikle ülke içi

²⁵⁸ **The Moscow Times**, "Gazprom in Talks to Buy LNG for Asia From Israel's Tamar", 26 Şubat 2013, <https://www.themoscowtimes.com/2013/02/26/gazprom-in-talks-to-buy-lng-for-asia-from-israels-tamar-a21889> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

²⁵⁹ Lebanon Petroleum Administration, Lebanon's Oil and Gas Sector, 2015, <https://www.lpa.gov.lb/pdf/Lebanon's%20oil%20and%20gas%20sector.pdf>, s. 10 (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

Kaynak: Lebanon Petroleum Administration, Lebanon's Oil and Gas Sector, 2015, <https://www.lpa.gov.lb/pdf/Lebanon's%20oil%20and%20gas%20sector.pdf>, s. 10 (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

Lübnan doğal gazının ihracatına dair seçenekleri şimdiden ele almak mümkün değildir. Çünkü Lübnan hidrokarbon rezervlerinin miktarına dair somut veriler henüz ortaya çıkmamıştır. Birtakım arama çalışmaları yapılmış olmakla beraber rezervlerin ne kadarının çıkarılabilir olduğuna dair kesin bir bilgi mevcut değildir. Ayrıca kaynak keşfedilmesi halinde üretimin ne zaman başlayacağına belirli bir takvim oluşturulmamıştır. Bu takvimin netleştirilebilmesi için öncelikle rezerv miktarının belirlenmesi ve daha sonra bölgeye yatırım yapılması gerekmektedir. Diğer taraftan olası Lübnan rezervlerinden çıkarılacak gazın maliyeti ve bölge piyasasında rekabet edip edemeyeceğı de yine değinilen hususlar belli olduktan sonra açığa çıkacaktır. Lübnan gazının, özellikle AB'ye yapılacak ihracat bağlamında, Rusya gibi rakip sağlayıcıların gazına nazaran daha pahalıya mal olması ve dolayısıyla daha pahalıya satılması halinde, doğal gaz alıcıları Lübnan gazı yerine alternatiflere yönelecektir²⁶¹.

²⁶¹ Bassam Fattouh, "Lebanon's gas export options: Timing is key", The Lebanese Center for Policy Studies: Featured Analysis, Mart 2015, <https://www.lcps-lebanon.org/featuredArticle.php?id=34> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

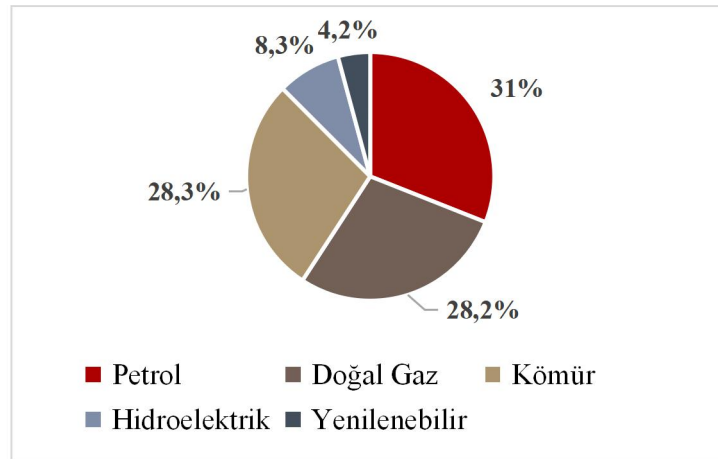
ÜÇÜNCÜ BÖLÜM

DOĞU AKDENİZ ENERJİ POTANSİYELİNİN TÜRKİYE BAKIMINDAN ANALİZİ

I. EKONOMİK BAKIMINDAN ANALİZ

A. TÜRKİYE’NİN ENERJİ GÖRÜNÜMÜ

Türkiye’nin enerji ihtiyacı büyüyen ekonomisine bağlı olarak her geçen gün artmaktadır. Ülkenin birincil enerji tüketiminin büyük bir kısmını fosil yakıtlar oluşturmaktadır. BP verilerine göre Türkiye’nin birincil enerji tüketiminin 31’ini petrol; 28,2’sini doğal gaz; %23,3’ünü kömür; %8,3’ünü hidroelektrik enerji, %4,2’sini yenilenebilir enerji oluşturmaktadır²⁶².(Bkz. Şekil 3) Türkiye’nin zengin petrol ve doğal gaz kaynakları bulunmamaktadır ve yerli ham petrol üretimi, tüketimi karşılayamamaktadır. Türkiye birincil enerji tüketiminin yaklaşık %60’ını oluşturan petrol ve doğal gaz ihtiyacını karşılamada dışa bağımlı durumdadır. Türkiye’nin birincil enerji talebinde yerli üretimin oranı 2016 yılında %25,9 olmuştur. Yani Türkiye’nin enerjide dışa bağımlılığı %74,1’dir. Türkiye’nin enerji bağımlılığının bu seviyeye yükselmesi 1990’lı yıllardan bu yana doğal gaza olan yönelimdir²⁶³.

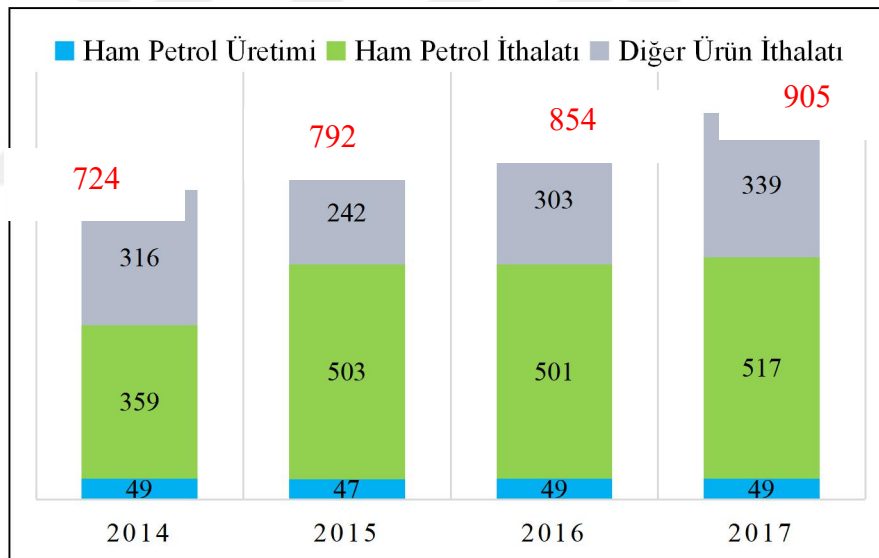
Şekil 3: 2017 yılı Türkiye’nin Birincil Enerji Tüketimi Kaynak Oranları
Kaynak: BP, “*Statistical Review of World Energy 2018*”, s.9.

²⁶² BP, “*Statistical Review of World Energy 2018*”, s. 9.

²⁶³ Türkiye’de Petrol ve Doğalgaz, (t.y.), <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=98> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

Türkiye'nin birincil enerji tüketiminin %25'i sanayide, %24'ü konutlarda ve hizmet sektöründe, %23'ü çevrim sektöründe, yani elektrik üretiminde, %20'si ulaştırma sektöründe gerçekleştirilmiştir²⁶⁴.

Türkiye Petrolleri'nin verilerine göre; Türkiye'nin 2017 yılı itibariyle petrol rezervleri 324 milyon varildir. Söz konusu rezervlerin ömrü günümüz şartlarında yaklaşık 18 yıldır. Bu süre rezerv araştırmalarına yapılacak yatırım ve yeni rezerv keşifleriyle uzayabilecektir²⁶⁵. 2017 yılında Türkiye'nin yerli kaynaklarından 17,9 milyon varil (günlük ortalama 49 bin varil) ham petrol üretilmiştir²⁶⁶. 2017 yılında günlük ortalama petrol ihtiyacının 49 bin v/g'si yerli üretim ile, 517 bin v/g'si ham petrol ithalatı ile, 339 bin v/g'si diğer işlenmiş ürünlerin ithali ile karşılanmıştır. Bu tabloya göre yerli ham petrol üretiminin toplam tüketime oranı %5,4 olmuştur²⁶⁷.(Bkz. Şekil 4)

Şekil 4: Türkiye'nin Petrol Tüketiminde Yerli Ham Petrol Üretiminin Yeri

Kaynak: *Petrol Tüketimi*, (t.y.), <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=38> (Erişim Tarihi: 5.4.2019)

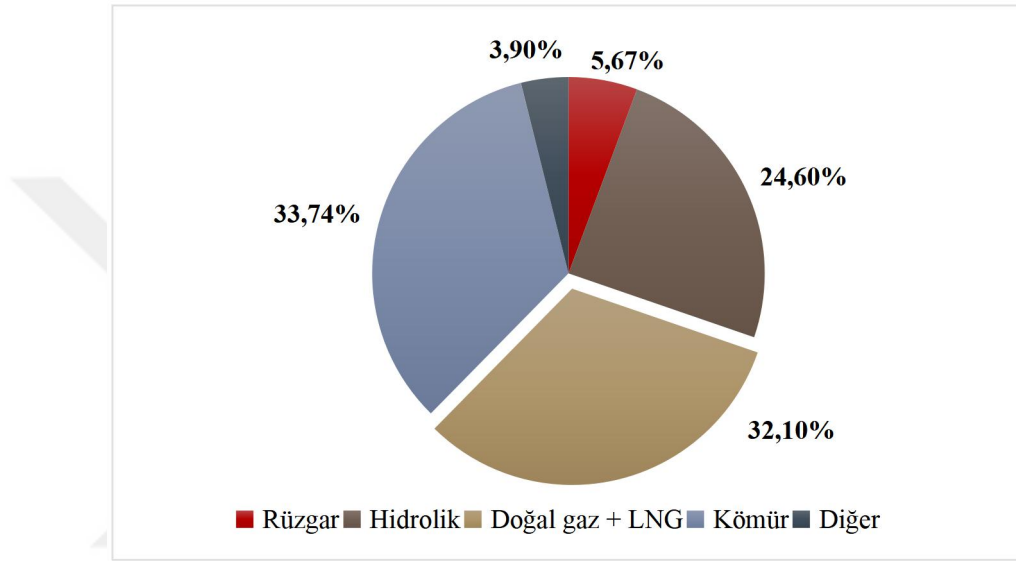
²⁶⁴ Türkiye'de Petrol ve Doğalgaz, (t.y.), <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=98> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

²⁶⁵ Petrol Rezervi, (t.y.), <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=36> (Erişim Tarihi: 5.4.2019)

²⁶⁶ Petrol Üretimi, (t.y.), <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=37> (Erişim Tarihi: 5.4.2019)

²⁶⁷ Petrol Tüketimi, (t.y.), <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=38> (Erişim Tarihi: 5.4.2019)

Türkiye'nin elektrik üretiminde termik enerji büyük bir rol oynamaktadır. 2016 yılında üretilen 273.387 GWh elektrik enerjisinin 184.889 GWh'si, %67,6'sı, termik bazlı olarak üretilmiştir²⁶⁸. Doğal gazın Türkiye'nin elektrik üretiminde önemli bir yeri bulunmaktadır. BP verilerine göre Türkiye 2017 yılında ürettiği elektriğin yaklaşık %37'sini doğal gaz ile üretmiştir²⁶⁹. Bakanlık verilerine göre ise 2016 yılında doğal gazın elektrik üretimindeki oranı %32'dir.(Bkz. Şekil 5)

Şekil 5: 2016 yılı itibarıyla Türkiye'nin Elektrik Üretimindeki Enerji Kaynaklarının Oranı

Kaynak: Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 17.

Türkiye son yıllarda rüzgar, güneş ve jeotermal enerji üretme olanaklarına yatırım yaparak alternatif kaynaklara yönelmiştir. 2002 yılında rüzgar, güneş ve jeotermal enerjilerinin elektrik üretimindeki toplam payı %0,1 iken 2016 yılında bu oran %7,8'e yükselmiştir²⁷⁰. Türkiye, hükümetin 2023 hedefleri uyarınca özellikle doğal gaz ve LNG'nin elektrik üretimindeki payını düşürmeye ve %30'un altında tutmaya çalışmaktadır. Hükümet, 2015-2019 Stratejik Planı ile doğal gazın elektrik üretimindeki

²⁶⁸ Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 14-15.

²⁶⁹ Aynı verilere göre, 2017 yılında üretilen elektriğin %33'ü kömür ile gerçekleştirilmiştir. Bkz. BP, "Statistical Review of World Energy 2018", s. 48.

Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı'nın verilerine göre ise, 2016 yılında elektrik üretiminin %33,74'ü kömür kaynaklı, %32,1'i doğal gaz ve LNG kaynaklı santraller ile üretilmiştir. Bkz. Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 15.

²⁷⁰ Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 15.

payını %38'in altına düşürmeyi hedeflemiş ve bu hedef gerçekleştirilmiştir²⁷¹. Mevcut tabloya bakıldığında 2023 yılına gelindiğinde doğal gazın elektrik üretimindeki payının %30'un altına düşmesi mümkün gözükmemektedir. Nitekim doğal gaz ve LNG'nin elektrik üretimindeki payı Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı verilerine göre 2014 yılında %47,9 iken; 2015 yılında %37,9; 2016 yılında %32,1 olmuştur.

Türkiye doğal gazda ithalata bağımlıdır. TPAO'nun verilerine göre doğal gazda ithalata bağımlılık oranı %99,4'tür²⁷². BP verilerine göre, 2017 yılında boru hatlarıyla yapılan 42,8 milyar m³'lük doğal gaz ithalatının 27,6 milyar m³'ü Rusya'dan; 6,3 milyar m³'ü Azerbaycan'dan; 8,9 milyar m³'ü İran'dan yapılmıştır. Yani 2017 yılında boru hatları ile ithal edilen doğal gazın %64'ü Rusya'dan temin edilmiştir. LNG ithalatında ise Cezayir öne çıkmaktadır. 2017 yılında yapılan 10,9 milyar m³'lük LNG ithalatının 4,7 milyar m³'ü, yani toplam LNG ithalatının %43'ü, Cezayir'den yapılmıştır²⁷³. Dolayısıyla Türkiye boru hatlarıyla yapılan doğal gaz ithalatında Rusya'ya, LNG ithalatında da Cezayir'e ciddi derecede bağımlı durumdadır.

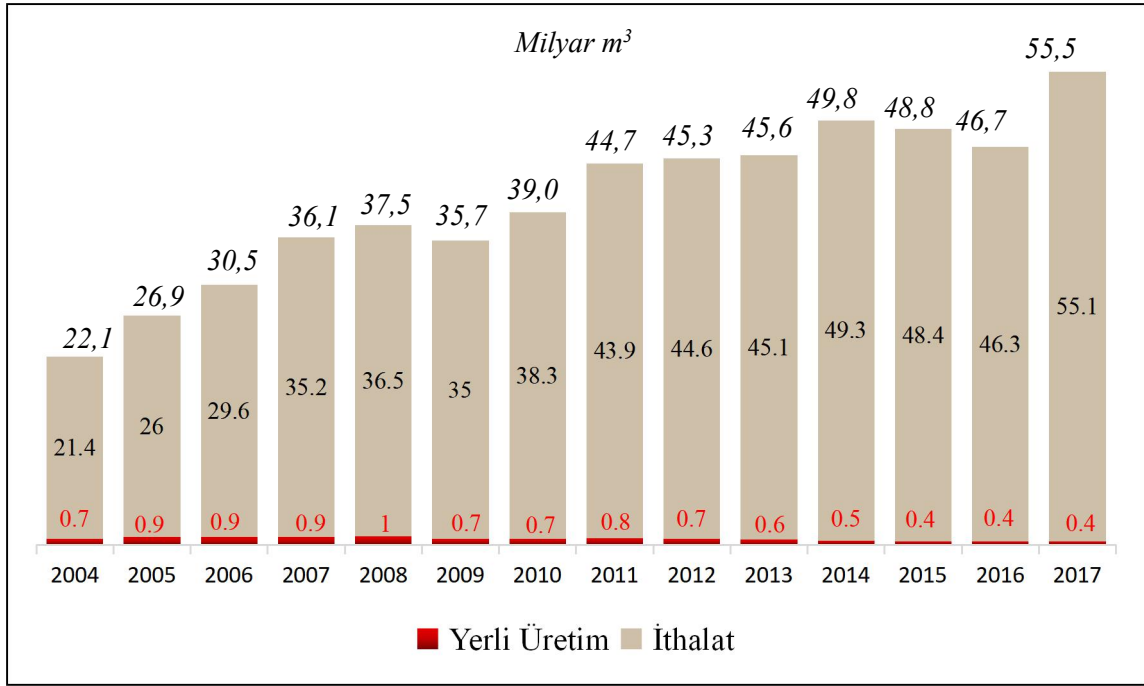
Türkiye, Doğu Akdeniz doğal gazı açısından önemli bir pazar potansiyeli taşımaktadır. BP verilerine göre; Türkiye'nin 2006-2016 yılları arasında doğal gaz tüketimindeki artış ortalama %4,3 olmuş, 2017 yılında rekor bir seviyeye çıkarak %16,6 olmuştur²⁷⁴. Buna paralel olarak doğalgaz üretiminin tüketime oranı da düşmektedir.(Bkz. Şekil 6) Türkiye'nin doğal gaz ihtiyacı her geçen yıl artmakta ve üretimi ise azalmaktadır. Dolayısıyla Türkiye'nin yıldan yıla daha fazla doğal gaz ithal etmesi gerekmektedir. Türkiye'nin yerli üretiminin tüketim içindeki oranı giderek azalmaktadır.

²⁷¹ Tagliapietra, s. 44.

²⁷² Doğal gaz tüketimi, (t.y.) <http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=42> (Erişim Tarihi: 5.4.2019)

²⁷³ BP, "Statistical Review of World Energy 2018", s. 34.

²⁷⁴ BP, "Statistical Review of World Energy 2018", s. 31.

Şekil 6: Türkiye'nin 2004-2017 Yıllarında Doğal Gaz Üretimi ve İthalatı
Kaynak: *Doğal gaz tüketimi, (t.y.),*

<http://www.tpao.gov.tr/?mod=sektore-dair&contID=42> (Erişim Tarihi: 5.4.2019)

Türkiye'nin artan doğal gaz ihtiyacını giderebilmesi için önünde farklı seçenekler bulunmaktadır. Bunlardan biri Türkiye'nin doğal gazdan farklı enerji kaynaklarına yönelmesidir. Türkiye son yıllarda yenilenebilir enerji kaynaklarından üretim yapmaya yönelik ciddi yatırımlarda bulunmaktadır. Bu yatırımlar sonucunda rüzgar, güneş ve jeotermal enerjilerinin elektrik üretimindeki toplam payı 2002 yılında %0,1 iken 2016 yılında %7,8'e yükselmiştir²⁷⁵. Bunun yanında son 10 yılda Türkiye nükleer enerjiye yönelik somut adımlar atmıştır. 2010 yılında Türkiye ile Rusya, Akkuyu'da nükleer enerji santrali inşa edilmesi için işbirliği anlaşması imzalamıştır. Akkuyu'da inşa edilmesi planlanan nükleer güç santralının temeli 2 Nisan 2018 tarihinde atılmıştır. Santralin dört üniteli olması planlanmış olup ilk ünitenin 2023 yılında işlemeye başlaması beklenmektedir. Türkiye'nin Sinop'ta da nükleer santral inşa etme planları bulunmaktadır. Bu plan doğrultusunda 2013 yılında Japonya ile nükleer santral yapımına dair hükümetler arası anlaşma imzalanmıştır. Sinop'a nükleer santral inşa edilmesine yönelik çalışmalar devam etmektedir. Enerji ve Tabii Kaynaklar

²⁷⁵ Türkiye Cumhuriyeti Enerji ve Tabii Kaynaklar Bakanlığı Strateji Geliştirme Başkanlığı, s. 15.

Bakanlığı nükleer enerji ile elektrik üretiminde en yüksek paya sahip olan doğal gaz tüketimini azaltmayı ve böylece doğal gazda dışa bağımlılığı da azaltmayı amaçlamaktadır²⁷⁶.

Türkiye'nin enerji ihtiyacını gidermek için her geçen yıl daha fazla doğal gaz ithal etmesi gerekmektedir. Ayrıca Türkiye, İtalya'dan sonra bölgedeki en büyük ekonomidir. Bu da Türkiye'yi doğal gaz üreticileri için elverişli bir pazar haline getirmektedir. Çünkü Türkiye, doğal gaz üreticileri açısından enerji talep güvenliği umut vaat eden bir ülkedir. Bu sebeple Doğu Akdeniz doğal gazının ulaşabileceği bir ülke olarak Türkiye elverişli bir pazardır. Diğer taraftan Türkiye'nin, doğal gaz ithal ettiği ülkelerle yaptığı ithalat anlaşmalarının yakın zamanda sona erecektir. Türkiye ile Rusya arasındaki Batı Hattı üzerinden yapılan gaz ithalatına ilişkin anlaşma 2025 yılında; Mavi Akım üzerinden yapılan gaz ithalatına ilişkin anlaşma da 2021 yılında sona erecektir. İran ile yapılan anlaşma 2026'da, Azerbaycan ile yapılan anlaşma 2021'de; Cezair ile yapılan LNG anlaşması 2024'te, Nijerya ile yapılan anlaşma 2021'de sona erecektir. Dolayısıyla Doğu Akdeniz doğal gazının Türkiye pazarına uygun bir zamanlama ile girmesi üretici ülkelerin Türkiye pazarında kendine yer edinmesini sağlayabilecektir. Çünkü Doğu Akdeniz gazı, söz konusu üreticilerinden birçoğuna nazaran, coğrafi olarak Türkiye'ye daha yakındır.

Doğu Akdeniz gazının Türkiye pazarına ulaştırılması üretici ülkeler açısından fayda getireceği gibi Türkiye açısından da fayda getirebilecektir. Türkiye, Doğu Akdeniz gazını kullanarak bir nebze de olsa doğal gazda Rusya ve Cezayir'e olan bağımlılığını hafifletebilecektir. Ayrıca Türkiye kaynak çeşitlendirmesine giderek enerji arz güvenliğini de artırmış olacaktır. Bunun dışında Doğu Akdeniz gazının Türkiye pazarına doğru zamanda girmesi, üretici ülkeler arasında cereyan edecek ve Türkiye'ye fayda sağlayacak bir fiyat rekabetine de yol açabilir. Görüldüğü gibi Doğu Akdeniz gazının Türkiye'ye ulaştırılması Türkiye açısından da üreticiler açısından da olumlu yönleri bulunmaktadır. Ancak bu senaryonun gerçekleşebilmesi için siyasi, iktisadi ve teknik engellerin aşılması gerekmektedir.

²⁷⁶ *Ülkemizde ve Dünyada Nükleer Santraller,* (t.y.), <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji> (Erişim Tarihi: 5.4.2019)

Türkiye enerjide tüketici olmanın yanında bölgesel bir hub konumundadır. Türkiye aynı zamanda enerji üreticileri ve tüketicileri arasında bir köprü görevi görmektedir. Türkiye'nin topraklarından geçen ve geçmesi planlanan birçok transit boru hattı projesi bulunmaktadır²⁷⁷.(Bkz. Harita 19) Doğu Akdeniz doğal gazının Türkiye'ye ulaştırılması durumunda, gazın Türkiye'deki mevcut uluslararası boru hatlarıyla, özellikle yakın zamanda inşaatı tamamlanacak olan TANAP vasıtasıyla, Avrupa pazarına ulaştırılması da mümkündür. Bu durumda hem üreticiler gazı daha az bir maliyetle Türkiye'ye hem de Avrupaya ulaştırabilecektir. Diğer taraftan enerji transfer merkezi olarak Türkiye'nin mevcut pozisyonu da güçlenecektir.

Harita 19: Türkiye’deki Mevcut ve Planlanan Uluslararası Doğal Gaz Boru Hatları ve Ulusal Doğal Gaz Ağı

B. EKONOMİK ETKEN OLARAK TÜRKİYE VE KKTC

Türkiye, doğal gaz pazarı ve enerji geçiş merkezi olmasının yanında bölgede ekonomik bir güç olarak da faaliyetlerde bulunmaya başlamıştır. Bu kapsamda Türkiye son yıllarda bölgede kendisinin ve KKTC'nin denizel alanlarında doğal gaz arama faaliyetleri icra etmektedir.

Türkiye Doğu Akdeniz'deki sismik araştırmalarına uzun zaman önce başlamış, ancak özellikle İskenderun açıklarında yoğunlaşan araştırmalardan olumlu bir sonuç alamamıştır. Ancak Kıbrıs adasının açıklarında yapılan doğal gaz keşifleri Türkiye'nin dikkatini tekrar çekmiş ve Türkiye tekrar ruhsatlandırma çalışmaları yaparak keşif faaliyetlerine girişmiştir. Türkiye'nin Akdeniz'de tekrar doğal gaz arama faaliyetine başlamasında GKRY'nin adanın tek temsilcisi olduğu iddiasıyla yaptığı ruhsatlandırma faaliyetleri de rol oynamaktadır²⁷⁸. GKRY'nin bloklara ayırma ve ruhsatlandırma çalışmalarına karşılık Türkiye de KKTC ile 21 Eylül 2011'de kıta sahanlığının sınırlandırmaya yönelik bir anlaşma imzalamıştır²⁷⁹. Anlaşmadan sonra, KKTC, denizel alanında 7, karada 2 adet ruhsat alanı belirlemiştir. 11 Kasım 2011'de TPAO ile KKTC Ekonomi ve Enerji Bakanlığı Arasında “Petrol Sahası Hizmetleri ve Üretim Paylaşımı” sözleşmesi imzalanmış ve TPAO'ya bu alanlarda araştırma yapması için ruhsat tesis edilmiştir.(Bkz. Harita 20)

²⁷⁸ Karbuz, “*Natural Gas Resources in the Eastern Mediterranean: Challenges and Opportunities*”, s. 215.

²⁷⁹ Anlaşmanın imzalanmasından sonra GKRY anlaşmaya BM nezdinde itiraz etmiştir. Buna karşın KKTC, Rum yönetiminin tepkisinin değer taşımadığı yönünde bir açıklamada bulunmuştur. Açıklamada yapılan anlaşmanın “Kıbrıs Rum tarafının 19 Eylül 2011 tarihinde Kıbrıslı Türklerin varlığını gözardı ederek sondaj faaliyetlerine başlaması üzerine, Kıbrıslı Türklerin meşru hak ve çıkarlarını korumak için atılmış bir adım” olduğu ifade edilmiştir. Bkz. *Akdeniz'de Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması hakkında basın açıklaması*, 2 Mayıs 2014, <https://mfa.gov.ct.tr/akdenizde-kita-sahanligi-sinirlandirmasi-anlasmasi-hakkinda-basin-aciklamasi/> (Erişim: 20.3.2019)

Harita 20: Türkiye ve KKTC'nin Denizel Alanlarındaki Ruhsat Alanları

Kaynak: Necdet Pamir, "Kıbrıs ve Doğal Zenginlikleri, 'Mavi Vatan'ımızın Vazgeçilmez Parçasıdır!", *Anka Enstitüsü*, 11 Eylül 2018, <http://ankaenstitusu.com/kibris-ve-dogal-zenginlikleri-mavi-vatanimizin-vazgecilmez-parcasidir/> (Erişim Tarihi: 01.05.2019)

TPAO, uzun yıllardan beri Doğu Akdeniz'de sismik araştırmalarda bulunmaktadır. TPAO, özellikle 2007 yılından beri Türkiye'nin Doğu Akdeniz denizel alanındaki hidrokarbon varlığını ve potansiyelini tespit etmek amacıyla keşif çalışmalarında bulunmakta ve veri toplamaktadır. Bu kapsamda 2005-2012 yılları arasında 33.588 km²'lik 2B ve 2.582 km²'lik 3B sismik veri toplama çalışmaları yapılmıştır. Yapılan faaliyetler sonucunda toplanan veriler ışığında, Antalya Körfezi'nin deniz alanında hatırı sayılır miktarda hidrokarbonun mevcut olduğu tahmin edilmektedir. 2018-2019 yıllarında yapılacak çalışmalar ile Alanya ve Finike kıyılarında derin deniz kuyuları açılması ve buralardaki hidrokarbon potansiyelinin değerlendirilmesi planlanmaktadır. Bunun yanında Mersin ve İskenderun körfezlerinde de jeolojik ve jeofizik değerlendirme çalışmaları yapılmış ve prospektler hazırlanmıştır²⁸⁰.

TPAO Kıbrıs adasının çevresinde de arama faaliyetlerinde bulunmaktadır. Bu amaçla Magosa ve Güzelyurt açıklarında 3B sismik verisi toplanmıştır. 2019 yılının

²⁸⁰ *Antalya Milletvekili Sayın Arif Bulut'un Yazılı Soru Önergesi ve Cevapları*(7/22363), (t.y.), <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-22363c.pdf> (2.5.2019)

başında Barbaros Hayreddin Paşa gemisi de sismik araştırma faaliyetleri için Kıbrıs adasının güneyine inmiştir²⁸¹. Bunun yanında Türkiye'nin ilk sondaj gemisi Fatih Kıbrıs'ın batısında arama faaliyetlerinde bulunurken, ikinci sondaj gemisi olan Yavuz'un da doğal gaz arama faaliyetleri için bölgeye gönderileceği açıklanmıştır²⁸². Türkiye Doğu Akdeniz'deki hidrokarbon arama faaliyetlerine önem vermekte ve bölgedeki arama faaliyetlerini gerçekleştiren gemileri özellikle Yunanistan gemilerinin tacizlerinden korumak için fırkateyn ve korvetler görevlendirmektedir.

Türkiye'nin arama çalışmaları sonucunda henüz hatırı sayılır miktarda gaz rezervi bulunamamıştır. Buna rağmen Türkiye ümidini korumakta ve hidrokarbon arama çalışmalarında, özellikle dışa bağımlılığını azaltmak amacıyla, son yıllarda ciddi yatırımlar yapmaktadır. Bu kapsamda ülkemiz Barbaros Hayrettin Paşa sismik araştırma gemisini satın almış ve denizel alanlarında araştırma faaliyetlerine başlamıştır. Bunun yanında 2018 yılında Türkiye, ilk sondaj gemisi olan Fatih'i, 2019 yılında da Yavuz sondaj gemisini envanterine kazandırmıştır. Türkiye bu hamle ile denizlerde doğal gaz ve petrol aramalarında kullandığı kiralık gemileri ikame etmek ve Doğu Akdeniz'de hidrokarbon aramalarında daha aktif bir rol oynamak istemektedir.

II. POLİTİK BAKIMDAN ANALİZ

A. DIŞ İLİŞKİLER

Doğu Akdeniz hidrokarbon kaynaklarının ekonomik sonuçları olduğu gibi politik sonuçları da olacaktır. Hatta genel tabloya bakıldığında, bölgedeki hidrokarbon kaynaklarının bölge ülkeleri arasında yeni bir dinamik haline geldiğini söylemek mümkündür. Tarafların işbirliği yapması halinde yeni bir dinamik olarak hidrokarbon kaynakları, diğer dinamikleri etkileme ve bölgede uzun yıllar süren çabalara rağmen çözilemeyen sorunları yumuşatma veya çözme potansiyeline sahiptir. Diğer yandan, kaynakların bölgede yeni bir ihtilaf sebebi olması da ihtimaller arasındadır.

²⁸¹ Güneş, "Sismik araştırma gemisi 'Barbaros Hayreddin Paşa' gaz aramak için Kıbrıs'ın güneyine indi", 2 Şubat 2019, <http://www.gunes.com/gundem/sismik-arastirma-gemisi-%E2%80%9Cbarbaros-hayreddin-pasa%E2%80%9D-gaz-aramak-icin-kibris-in-guneyine-indi-951142> (Erişim Tarihi: 9.4.2019)

²⁸² BBC, "Kıbrıs açıklarında doğalgaz krizi: Hangi ülke bölgede neyi amaçlıyor?", 10 Mayıs 2019, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48225246> (Erişim Tarihi: 9.4.2019)

Türkiye, henüz kıta sahanlığında yüksek miktarda hidrokarbon rezervi keşfedilmemiş olsa dahi münhasır ekonomik bölge uyuşmazlıklar ve Kıbrıs sorunu sebebiyle Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervleri bağlamında bölgedeki önemli taraflardan biridir. Doğu Akdeniz rezervleri etrafında yaşanan gelişmeler Türkiye'nin de dış politikasına etki etmektedir. Diğer taraftan Doğu Akdeniz doğal gazı ile bağlantısı olmayan diğer faktörler de Türkiye'nin Doğu Akdeniz doğal gazına yönelik izlediği tutumu da etkilemektedir. Diğer bir ifade ile Türkiye'nin Doğu Akdeniz rezervlerine dair planlara yönelik uyguladığı politika, bölgedeki rezerv ülkeleri ile olan ilişkilerine de yansımakta; aynı zamanda bu ülkeler ile yürüttüğü ilişkiler de Doğu Akdeniz politikasına etki etmektedir.

Türkiye-Mısır ilişkileri, Mısır'ın ilk seçilmiş Cumhurbaşkanı Muhammed Mursi'nin 2013 yılında Mısır Genel Kurmay Başkanı Abdulfettah El Sisi tarafından darbeye devrilmesi sonrasında kopma noktasına gelmiştir. Türkiye, Müslüman Kardeşler ile bağlantılı olan Muhammed Mursi'yi seçilmeden önce de seçildikten sonra da desteklemiştir. Türk hükümeti Muhammed Mursi'nin Mısır'ın tek meşru cumhurbaşkanı olduğunu savunarak Abdulfettah El Sisi'nin darbeden sonra cumhurbaşkanı seçilmesini kabul etmemiştir. Darbeden sonra Müslüman Kardeşler'in düzenlediği protestolarda protestoculara şiddet uygulanması, Müslüman Kardeşler'in terör örgütü ilan edilmesi ve Müslüman Kardeşler üyesi birçok aktivist ve fikir önderinin ve en önemlisi Muhammed Mursi'nin idama mahkum edilmesi Türkiye tarafından şiddetle kınanmıştır. Türk hükümeti birçok defa Sisi yönetimini meşru kabul etmediğini ilan etmiştir. Türkiye'nin Mısır yönetimine karşı benimsediği yaklaşım Mısır'ın mevcut hükümetinin birçok meselede Türkiye aleyhinde hareket etmesine sebep olmaktadır. Nitekim Doğu Akdeniz doğal gazına ilişkin konularda da Mısır, Türkiye'nin aleyhine işleyen politikalar yürütmektedir.

Türkiye-İsrail ilişkileri, 30 Mayıs 2010 Mavi Marmara saldırısından bu yana gerilimli seyretmektedir. Buna ilaveten İsrail'in Filistin'e karşı yürüttüğü saldırgan ve işgalci politikalar, Türkiye ile İsrail arasındaki en belirgin anlaşmazlık noktalarından biridir. Bu vakıalar, Türkiye'nin İsrail ile enerjide işbirliği yapmasının önündeki en büyük engellerdendir. Ayrıca 2010 yılından sonra İsrail'in Türkiye'nin Kıbrıs sebebiyle

sorunlar yaşadığı GKRY ile MEB sınırlandırma anlaşması imzalaması, askeri alanda işbirliği yapması Türkiye'nin tepkisini çekmektedir. Bunun yanında İsraili şirketlerin GKRY'nin MEB alanı ilan ettiği bölgedeki Leviathan projesine ortak olması, İsrail-Türkiye ilişkilerini olumsuz etkileyebilecek başka bir faktördür. İsrail'in Kıbrıs Türklerinin adanın zenginliklerinde ortak haklara sahip olduğu gerçeğinin aksine hareket ederek Türkiye'yi ve Kıbrıs Türklerini Doğu Akdeniz enerji denkleminde dışlayan projelere destek vermesi Türkiye-İsrail ilişkilerinde başka gerilim noktasıdır.

Türkiye-Yunanistan ilişkileri Ege Denizi'nin paylaşımı, hava sahasının belirlenmesi, Yunanistan'ın Türkiye'den kaçan teröristleri iade etmemesi gibi sebeplerle; Türkiye-Yunanistan ve Türkiye-GKRY ilişkileri, Kıbrıs sorunu sebebiyle uzun zamandır gerin yürümektedir. Söz konusu sorunlardan özellikle Ege ve Kıbrıs sorunları sık sık nüks ederek taraflar arasındaki ana sorunlar olarak varlığını korumaktadır. Türkiye'nin Yunanistan ve GKRY ile yaşadığı problemler AB üyeliği sürecinde de karşısına çıkmaktadır. AB'nin Ege Denizi'nin paylaşımında ve Kıbrıs sorununda Türkiye'nin aleyhine bir tutum takınması, GKRY'yi AB üyeliğine kabul etmiş olması Türkiye'nin AB ile ilişkilerine de yansımaktadır. AB'nin ve ABD'nin bölgedeki stratejik ortaklarından en önemlisi olan Türkiye'nin aleyhine bir biçimde GKRY'nin tarafında yer alması Türkiye'yi yalnızlaştırmakta ve Türkiye'nin Rusya'ya yanaşmasına yol açmaktadır.

Rusya'nın da Doğu Akdeniz'de Türkiye'yi desteklediğini söylemek mümkün değildir. Rusya, son zamanlarda birçok meselede ortak hareket ettiği Türkiye'yi Doğu Akdeniz doğal gazı konusunda desteklememektedir. Rusya, Türkiye'yi doğal gaz açısından önemli bir pazar olarak görmekte ve Türkiye pazarını kaybetmemek için kendi çıkarı doğrultusunda hareket etmektedir. Bu bağlamda Doğu Akdeniz doğal gazının Türkiye üzerinden Avrupa'ya iletilmesini sağlayacak projelere şiddetle karşı çıkmaktadır. Buna karşın Rusya daha çok, Avrupa ve Türkiye enerji sektöründeki hegemonyasını kaybetmemek adına, bölge doğal gazının Asya pazarına iletilmesini sağlamaya çalışmaktadır.

B. DOĞU AKDENİZ GAZ FORUMU(DAGF)

Doğu Akdeniz enerji kaynakları açısından önem arz eden gelişmelerden biri de Doğu Akdeniz Gaz Forumu'nun kurulması için 7 ülkenin anlaşmaya varmasıdır. 2019 yılının Ocak ayında GKRY, Yunanistan, İsrail, İtalya, Ürdün, Filistin ve Mısır' dan oluşan 7 ülkenin enerji bakanları DAGF'nin kurulması için toplanmıştır. Üye ülkelerinin enerji bakanlarının yanı sıra Avrupa Birliği ve Dünya Bankası Temsilcileri de toplantıya katılmıştır. Forumun merkezinin Kahire'de olması kararlaştırılmıştır.

Forumun ana hedefi, bölgede tüm üyelerin çıkarlarını destekleyen bir gaz piyasasının kurulmasıdır; üyeler için arz ve talep güvenliğini sağlamaktır. Kahire'de yapılan toplantıda taraflar mevcut ve potansiyel gaz üreticileri ile tüketiciler arasındaki ilişkiyi ve bölgeden geçişe ilişkin konuları müzakere etmiştir. Bunun yanında taraflar, bölgedeki gaz potansiyelinin verimli kullanılması için gereken teknik bilgi ve altyapılar konusunda iş birliği yapma konusunda taahhütte bulunmuştur. Yapılan toplantıda tarafların 2019 yılının Nisan ayında tekrar bir araya gelmesine karar verilmiş; Forum, 25 Temmuz 2019 tarihinde Kahire'de ikinci toplantısını yapmıştır. Toplantıya 7 ülke enerji bakanlarının yanı sıra ABD Enerji Bakanı Rick Perry, AB Komisyonu Enerji Genel Müdürü Dominique Rostor ile Fransa ve Dünya Bankası'ndan temsilciler katılmıştır. Bu toplantıda Forum'un uluslararası hukuka uygun, uluslararası bir örgüt seviyesine yükseltilmesi ve sonraki toplantının 2020 yılının Ocak ayında gerçekleştirilmesi kararlaştırılmıştır ve planlanan toplantı gerçekleştirilmiştir²⁸³. Bu da üye ülkelerin gelecekte Forum'un işlevini yerine getirmesi için başka adımlar atacağını göstermektedir. Burada önem arz eden diğer bir husus da toplantıda DAGF'nin çıkar ve amaçlarını paylaşan başka üretici veya tüketici ülkelere ya da geçiş ülkelere Forum'a sonradan üye olabilmenin mümkün kılınmasıdır. Yani üye ülkeler Doğu Akdeniz enerji kaynakları konusunda işbirliği yapmaya hazır başka ülkelere kapı açmakta ve işbirliği ağını genişletmeyi amaçlamaktadır. GKRY Enerji Bakanı Giorgos Lakkotrypis'in ifadesi ile, kurulan organizasyon, "bölge ülkelerinin özellikle uluslararası topluma 'büyük hidrokarbon şirketlerinin faaliyet gösterebileceği ve

²⁸³ **Sputnik**, "Doğu Akdeniz Gaz Forumu" 7 ülkenin katılımıyla kuruluyor", 15.01.2019, <https://sputnikne.ws/k3Bk> (Erişim Tarihi: 7.2.2019)

bölgedeki hidrokarbon endüstrisi için gereken milyarlarca yatırımı çekebilecek bir çerçeve oluşturmak için bir araya geldiği’ mesajını vermektedir²⁸⁴.

DAGF’nin kurulması üzerinde bölgedeki 7 ülkenin anlaşmaya varmış olması ve Türkiye’nin bu üyeler arasında bulunmaması Türkiye petropolitiği açısından, kanımızca, bir eksiklik oluşturmaktadır. Forum, uluslararası olmaktan çok bölgesel bir karakter taşımaktadır. Türkiye, Doğu Akdeniz hidrokarbon rezervlerinin değerlendirilmesinde önemli bir ülkedir. Öncelikle Türkiye, Doğu Akdeniz gazının Avrupa’ya ulaştırılması açısından en ideal güzergah üzerindedir. Bunun yanında bölge üreticileri için de uygun bir pazardır; daha da önemlisi bölgede kaynak aramalarında en aktif ülkelerden biri haline gelmiştir²⁸⁵. Dolayısıyla Türkiye’nin elinin birçok yönden güçlü olmasına rağmen Forum’a üye olmaması ve müzakere masasında yer almaması Türkiye’nin son yıllarda bölgede oynadığı şekillendirici role uymamaktadır. Çünkü Türkiye’nin müzakere masasında yer almaması Doğu Akdeniz gazının ilgili pazarlara, özellikle Avrupa pazarına, ulaştırılmasında söz sahibi olmaması anlamına gelecektir.

Türkiye’nin Forum’da yer almaması veya diğer bir deyişle Forum’a davet edilmemesi üye ülkelerin bir tercihi olduğu gibi Türkiye’nin son yıllardaki dış politikasının da bir sonucudur. Kronik sorunlar yaşadığımız Yunanistan ve GKRY hariç tutulduğunda, bölgenin, özellikle gaz rezervleri sebebiyle, önemli tarafları haline gelen İsrail ve Mısır ile olan ilişkilerimiz Forum’a davet edilmememizin en önde gelen sebebidir. Günümüz hükümetinin prensiplere dayalı olarak yürüttüğünü beyan ettiği ve “değerli yalnızlık” olarak adlandırdığı politikalar Türkiye’nin Orta Doğu’da yalnızlaşmasına sebep olmuştur. Özellikle Mısır ile olan ilişkilerimizin geldiği nokta bu tutumun bir sonucudur. Türkiye’nin yürüttüğü politikanın ilkeler çerçevesinde haklı bir politika olduğu savunulabilir. Ancak dikkat çekilmesi gereken en önemli noktalardan biri de, İsrail’in kuruluşundan bu yana İsrail’e karşı uzun yıllar savaşmış Mısır’ın dahi çıkarları için bu zamana kadar yürüttüğü milli dış politikasından vazgeçmiş olmasıdır.

²⁸⁴ **CyprusMail**, “East Mediterranean Gas Forum bringing Cyprus closer to its goal, Lakkotrypīs says” 15.01.2019, <https://cyprus-mail.com/2019/01/15/east-mediterranean-gas-forum-bringing-cyprus-closer-to-its-goal-lakkotrypīs-say/> (Erişim Tarihi: 7.2.2019)

²⁸⁵ Sohbet Karbuz, “Doğu Akdeniz Gaz Forumu”, *Petrotürk*, 28.01.2019, <http://petroturk.com/makale/dogu-akdeniz-gaz-forumu> (Erişim Tarihi: 7.2.2019)

Aynı şekilde İsrail de Mısır ile geçmişte yaşadığı çatışmaları bir kenara bırakıp işbirliğini kabul etmiştir.

Diğer üye ülkeler incelendiğinde de benzer durumun varlığı görülecektir. On yıllardan beri İsrail tarafından egemenlik haklarına uluslararası hukuka aykırı bir şekilde saldırılan ve toprakları sistematik bir şekilde işgal edilen Filistin de ekonomik çıkarları için İsrail ile aynı masaya oturmuştur.

Dikkat çeken diğer bir husus ise üye ülkeler arasında 3 AB üyesi ülke bulunmasıdır. Her fırsatta Mısır'daki insan hakları ihlallerine yönelik eleştirilerde bulunan AB'ye üye bu devletler de doğal gaz kaynaklarından azami derecede faydalanma adına Forum'da yerini almış bulunmaktadır.

Fikrimizce, Türkiye şu anda izlemekte olduğu ve son yıllarda bölgede yalnızlaşmasına yol açan politikalarını gözden geçirmeli ve müzakere masasına oturmalıdır. Aksi takdirde sürecin ana taraflarından biri haline gelebilecek iken dışlanan ve fikri sorulmayan bir ülke konumuna düşecektir. Bu doğrultuda Mısır'a karşı uygulanan katı tavrı yumuşatmalı ve Mısır'ın mevcut hükümeti ile amaç odaklı ilişkiler geliştirmelidir. Türkiye, İsrail ile yürüttüğü ilişkilerde buna benzer bir hamle yapmış ve Mavi Marmara faciasında bozulan ilişkileri nispeten iyileştirmiştir. En önemlisi de Türkiye'nin Forum'a dahil olması Mısır, İsrail, Yunanistan ve GKRY ile yürüttüğümüz pazarlıklarda ve aramızdaki ilişkilerde lehimize bir koz sağlaması mümkündür.

C. KIBRIS MÜZAKERELERİ VE DOĞAL GAZ

Doğu Akdeniz dendiğinde Türkiye açısından akla gelen ilk mesele tabiidir ki Kıbrıs sorunudur. Çünkü Kıbrıs Türkiye açısından, Doğu Akdeniz'de yüksek değeri haiz enerji kaynakları keşfedilmeden önce de dış politikada büyük önem arz etmekteydi. Bu öneme paralel olarak Kıbrıs meselesi Yunanistan ile ilişkilerimizde olduğu gibi diğer ülkelerle geliştirdiğimiz ilişkilerde de önemli bir etken olmuştur. Türkiye, Kıbrıs'ı sahip olduğu stratejik önem dolayısıyla hep bir koz olarak görmüştür; ancak diğer taraftan diğer devletler de Türkiye ile geliştirdikleri ilişkilerde Kıbrıs sorununu Türkiye'ye karşı bir koz olarak kullanmışlardır. Örnek olarak, Türkiye'nin son yıllarda

en önemli gündem maddesini oluşturan Kıbrıs sorunu, Avrupa Birliği'ne üyelik müzakerelerinde de masaya gelmektedir.

Kıbrıs, Akdeniz'de sahip olduğu konumu dolayısıyla uzak geçmişten bugüne kadar hep önemli olmuştur. Adanın jeopolitiği, Avrupa, Afrika ve Asya coğrafyalarının kesiştiği bölgede, ticaret yollarının geçtiği bir pozisyonda olması adanın, zamanının büyük güçlerinin hedefleri arasında olmasına sebep olmuştur. Çünkü geçmişten bu yana Kıbrıs'ta söz sahibi olmak Akdeniz'de, özellikle ticaret yolları üzerinde, söz sahibi olmayı da beraberinde getirmiştir. Günümüzde ise Kıbrıs ayrıca, Akdeniz'in ortasında doğal bir askeri üs fonksiyonu görmektedir. Bu da adanın, bölge güvenliğinin temin edilmesinde stratejik bir pozisyonda olmasına sebep olmaktadır. Nitekim Birleşik Krallık, stratejik konumu sebebiyle, Kıbrıs'ta hala askeri üs bulundurmaktadır. Çünkü ada, Ortadoğu'ya yakın olması sebebiyle bölge güvenliği açısından; Süveyş Kanalı'na yakınlığı sebebiyle dünya ticareti açısından hayati bir noktadır²⁸⁶. Kanımızca Türkiye'nin Kıbrıs'taki haklarından vazgeçmemesinin sebepleri arasında adadaki Türk varlığının korunması amacı öne çıkmakla beraber Kıbrıs adasının stratejik konumu da önemli bir rol oynamaktadır.

Doğu Akdeniz havzasında keşfedilen enerji kaynakları Kıbrıs'ın önemini daha da artırmıştır. Bunun yanında, bu vakıa Kıbrıs etrafında dönen tartışmaların ve uyuşmazlıkların yeni bir boyuta taşınmasına sebep olmuştur. Adaya yakın petrol ve doğal gaz yataklarının yanı sıra, yapılması planlanan enerji nakil hatlarına Kıbrıs'ın da dahil edilmesi, ada üzerinde yeni anlaşmazlıkların ortaya çıkmasına sebep olmuştur. Yeni anlaşmazlıklara yeni tarafların dahil olması da, sorunların daha da karmaşıklaşmasına yol açmıştır²⁸⁷. Bu açıdan Kıbrıs, Ortadoğunun ve bölgenin petro-politiği, güvenliği ve dünya ticareti üzerinde etki sahibi olmak isteyen odaklar için bir “anahtar” hükmündedir²⁸⁸.

Kıbrıs sorunu, yeni hidrokarbon kaynaklarının keşfi ve bu hidrokarbon kaynaklarının çıkarılmasına dair imkanların artması ile çok yönlü bir problem haline

²⁸⁶ Şenay Kaya, “Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz Sorunları”, (Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi, Ankara Üniversitesi SBE, 2007), s. 5.

²⁸⁷ Yavuz Çankara, “Doğu Akdeniz'in Artan Petropolitik Önemi ve Türkiye'nin Kuzey Kıbrıs Siyaseti”, *Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi*, Sayı 47 (2016), s. 19

²⁸⁸ BİLGESAM, s. 5

gelmiştir. Sadece adanın karasal alanının paylaşımına yönelik bir problem olmaktan çıkıp denize yayılarak daha girift bir hale gelmiştir²⁸⁹. Sorun GKRY'nin art niyetli çabalarıyla çok uluslu bir nitelik kazanmıştır. Çünkü GKRY, elini güçlendirmek adına Türk tarafını devre dışı bırakarak Mısır, İsrail ve Lübnan ile deniz yetki alanlarına dair anlaşmalar yapmış; ayrıca milli veya uluslararası birçok enerji şirketiyle sözleşmeler imzalamıştır. GKRY, hidrokarbon kaynaklarının nasıl değerlendirilmesi gerektiğine dair yürütülen projelendirme ve planlamalara Türk tarafının dahil olmasını istemeyerek Türk tarafına sadece kardan pay verilmesi yaklaşımını benimsemiştir²⁹⁰.

1950'lerden bu yana devam eden Kıbrıs sorununun çözümü için taraflar 1968'de, henüz Türkiye adaya müdahale etmek zorunda kalmamışken müzakere masasına oturmuştur. 1968'de başlayan görüşmeler 1971'e kadar sürmüş, ancak somut bir adım atılamamıştır. 1972-1974 yıllarında bir müzakere turu daha düzenlenmiş, ancak görüşmeler III. Makarios'a yapılan darbe ile son bulmuştur. 1974'te darbe sonrasında Türkiye'nin müdahalesi gerekmiş ve Türkiye, Kıbrıs Barış Harekatını gerçekleştirmiştir. Harekat sonrasında Türkiye birbirinden ayrılmış; iki toplumlu, iki kesimli federasyon modeli benimsemiş, hatta bu düşünceye binaen Kıbrıs Türkleri 13 Şubat 1975'de Kıbrıs Türk Federe Devleti'ni ilan etmiştir. 1983 yılına gelindiğinde Kıbrıs Türkleri'nin kendi kaderini tayin etme hakkına istinaden Kuzey Kıbrıs Türk Cumhuriyeti ilan edilmiştir. KKTC ilan edilirken iki topluluklu federasyon tezinin muhafaza edildiği ifade edilmiş ve Rum tarafına barış ve çözüm çağrısı yapılmıştır²⁹¹.

KKTC'nin ilanından sonra BM Genel Sekreteri 1984 yılında yeniden müzakere masası kurulması için girişimlerde bulunmuş ve tarafları Viyana'ya davet etmiştir. Bu görüşmelerin en önemli yanı, Kıbrıs sorununun bu görüşmelerden sonra ayrılmaz bir bütün olarak yorumlanması ve bir bütüncül bir çözüm bulmaya çaba gösterilmesidir. Nitekim yürütülen görüşmelerden sonra 1986'da BM Genel Sekreteri "Taslak Çerçeve Anlaşması"nı sunmuştur. Söz konusu Taslak Çerçeve Anlaşması, Kıbrıs'ta iki topluluklu bir federal yapı kurulmasını; 1960 Anayasası'ndaki gibi Rum

²⁸⁹ Esasen ilk hamle 1979 yılında GKRY lideri Kiprianu'nun Mısır ile ortak petrol arama faaliyeti olmuştur. Buna karşılık dönemin KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş'ın "Bu bir savaş sebebi olur" açıklamasından sonra BM devreye girmiş ve Rum Yönetimi geri adım atmak zorunda kalmıştır.

²⁹⁰ Pamir, "Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz", 56.

²⁹¹ *Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı*, (t.y.), http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa (Erişim Tarihi: 15.3.2019)

Cumhurbaşkanı'na ve Türk Cumhurbaşkan Yardımcısına veto yetkisi verilmesini öngörmektedir. Bunun yanında ada yüz ölçümünün %29'u bu anlaşmayla Türk toplumuna verilmektedir. KKTC, anlaşmayı olumlu bulmuş ve paketi bir bütün halinde kabul ettiğini BM Genel Sekreteri'ne bildirmiştir. Bu bildiride ayrıca Türk tarafı açısından önemli olan hususlar da ayrıca belirtilmiştir. Daha sonra dönemin KKTC Cumhurbaşkanı Rauf Denktaş, BM Genel Sekreteri'ne başka bir mektup daha yollamış ve çerçeve anlaşmayı imzalamaya hazır olduğunu bildirmiştir. Ancak Rum tarafı, BM Genel Sekreteri'nin önerilerine bir yanıt vermemiş ve uluslararası bir konferans düzenlenmesi yönünde bir çağrıda bulunmuştur.

Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin en önemli girişimlerden biri 2002 yılında yapılan müzakereler sonrasında ortaya çıkan Annan Planı'dır. 2002 yılının sonunda BM Genel Sekreteri Kofi Annan'ın taraflara sunduğu plan çeşitli müzakere ve düzeltmelerin ardından 24 Nisan 2004'te iki tarafta da oylamaya sunulmuştur. Yapılan referandumda Rumların %76'sı Annan Planı'na "hayır" derken, Türk tarafı Plan'ı %65'in "evet" oyu ile kabul etmiştir.

KKTC ve GKRY arasında yürütülen bir başka müzakere turları 2008-2012 yıllarında olmuştur. GKRY'de Dimitris Hristofyas'ın iktidara gelmesiyle taraflar arasında tekrar müzakere süreci başlamıştır. 2010 yılına kadar hazırlık görüşmeleri yapılmış, 2010 Kasım'ında BM Genel Sekreteri Ban Ki-moon eşliğinde görüşmelere başlanmıştır. Ancak 2011 yılının sonuna doğru GKRY'nin adanın tek temsilcisi olduğu iddiasıyla Aphrodite sahasında hidrokarbon arama çalışmalarına başlamıştır. Henüz barış görüşmeleri devam ederken ve tekrar birleşme yönündeki müzakereler sürmekteyken GKRY'nin söz konusu faaliyetleri gerçekleştirmesi Türk tarafının tepkisini çekmiştir. 2011-2012 yıllarında taraflar BM nezaretinde birçok kez masaya oturmuş ancak görüşmelerden beklenen sonuç elde edilememiştir. 2013 yılında GKRY'de iktidarın değişmesi ile beraber müzakereler de sona ermiştir.

2013 yılında GKRY ekonomisi derin bir bankacılık krizi yaşamış ve işsizlik artmıştır; krizin etkilerini hafifletmek amacıyla vergiler artırılmış ve emeklilik yaşı yükseltilmiştir. Bunun yanında ekonomik krizden çıkmanın bir yolu olarak, 2012 yılında keşfedilen Afrodite sahasının gazının değerlendirilmesi fikri masaya yatırılmıştır.

Afrodit ve İsrail deniz alanında keşfedilen doğal gazın Avrupa'ya taşınması için yapılan planlar içinde en elverişli güzergahın Türkiye olması, tarafların tekrar müzakere masasına oturmasında etkili olmuştur. Nitekim doğal gazın Kıbrıs Sorununun çözümünde bir katalizör olarak rol oynayacağına yönelik fikirler ortaya çıkmıştır²⁹². Dönemin KKTC Başbakanı Özkan Yorgancıoğlu da bölgedeki doğal gaz rezervlerinin Kıbrıs sorunun çözümüne katkı sağlayacağını belirtmiştir²⁹³. Yapılan müzakereler sonrasında, Annan Planı'na benzer şekilde iki topluluklu ve iki bölgeyi bir federasyon kurma fikri iki tarafça kabul görmüştür. Taraflar, federasyonun eşit statüye sahip iki kurucu devletten oluşması hususunda anlaşmıştır. Fakat 2014 yılının Ekim ayında Türkiye'nin sismik veri toplaması amacıyla Barbaros Hayrettin Paşa gemisini ve çalışmaları gözetlemesi için birkaç savaş gemisini KKTC'nin TPAO'ya ruhsatladığı ve aynı zamanda GKRY'nin de MEB kabul ettiği alana göndermesi sonrasında, GKRY müzakerelere katılmama kararı almıştır. Bu karara karşılık Türkiye, Kıbrıs Türkleri'nin egemenlik hakları kapsamındaki bir hakkın kullanılması sebebiyle GKRY'nin müzakereleri askıya almasını “hayal kırıklığı” olarak nitelendirmiştir²⁹⁴. GKRY'nin aldığı karar sebebiyle müzakereler 2015 Mayıs'ına kadar askıya alınmıştır.

2014 yılında askıya alınan görüşmeler, KKTC'de çözüm ve yeniden birleşme yanlısı Mustafa Akıncı'nın 2015'in Nisan ayında iktidara gelmesi sonrasında 2015 Mayıs'ında tekrar başlamıştır. Taraflar 2016 yılında bir araya geldikleri toplantılarda ada toprağının paylaşımına dair yeni bir statü hakkında müzakereler yürütmüş ancak Rum tarafının maksimalist tutumu sebebiyle toplantılardan olumlu bir sonuç alınamamıştır. Ancak devam eden müzakereler sonucunda taraflar ilk defa ortak bir yol haritası hazırlamış, 9 Ocak 2017'de hazırladıkları yol haritasını Birleşmiş Milletlere sunmuştur. Fakat 2017 yılında Rum kesiminin 1950'de gerçekleştirilen Enosis referandumunun okullarda anılmasına yönelik bir karar alması üzerine, KKTC, Rum kesiminin bu eyleminin müzakere sürecini baltalayacağını ve güven inşa etmeye yönelik çabaları boşa çıkaracağını belirtmiştir. Türk tarafından gelen bu eleştiri Rum kesiminde

²⁹² Bkz. **The Economist**, “A glimmer of hope”, 15 Şubat 2014, <https://www.economist.com/europe/2014/02/15/a-glimmer-of-hope> (Erişim Tarihi: 15.3.2019)

²⁹³ Ece Göksedef, “KKTC barış görüşmelerinden umutlu”, *Aljazeera*, 31 Ocak 2014, <http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/kktc-baris-gorushmelerinden-umutlu> (Erişim Tarihi: 15.5.2019)

²⁹⁴ **AA**, “Turkey ‘disappointed’ over stalled Cyprus talks”, 4 Kasım 2014, <https://www.aa.com.tr/en/turkey/turkey-disappointed-over-stalled-cyprus-talks/104851> (Erişim Tarihi: 15.5.2019)

hoş karşılanmamış ve tepki çekmiş, ancak daha sonra Enosis'i anmaya yönelik karar Nisan ayında iptal edilmiştir. Bunun üzerine taraflar görüşmelere devam etmiş ve İsviçre'nin Crans-Montana şehrinde nihai bir anlaşmaya varmak amacıyla konferans düzenlenmesine karar verilmiştir. Haziran ayında gerçekleşen konferansa Türkiye ve Yunanistan'ın dışişleri bakanları, Kıbrıs Rum ve Türk kesiminin başkanları ve BM Kıbrıs temsilcisi katılmıştır. Konferansta, “ekonomi”, “Avrupa Birliği”, “mülkiyet”, “yönetim-güç paylaşımı”, “toprak”, “güvenlik ve garantiler” olmak üzere altı konunun müzakere edilmesinde uzlaşılmıştır. Konferans sonucunda bir anlaşma yapılabilmesi için sayılan altı konunun tümünde mutabakata varılması gerekmektedir. Taraflar önceki müzakerelerde zaten “ekonomi”, “Avrupa Birliği”, “mülkiyet” hususlarında önemli bir ilerleme kat etmiştir. Ancak taraflar özellikle “toprak”, “güvenlik ve garantiler” başlıklı konularda birbirine tamamen zıt fikirleri savunmaktaydı. Türk tarafı Türkiye'nin garantörlüğünün kademeli olarak kaldırılması gerektiği kanaatindeyken, Rum kesimi “sıfır asker sıfır garanti” tezini savunmaktaydı. Yani Rum yönetimi ve Yunanistan, Türkiye'nin adadaki garantörlüğünün ve askeri varlığının tamamen kaldırılması gerektiğini ileri sürmekteydi. Buna KKTC parti liderleri ve Türkiye Cumhuriyeti Dışişleri Bakanı Mevlüt Çavuşoğlu, Türk ordusunun adadan tamamen çekilmesinin düşünülemeyeceğini ifade etmiştir²⁹⁵. Tarafların “kırmızı çizgi” olarak addettiği “güvenlik ve garantiler” konusunda anlaşamamaları üzerine 2017 yılının Temmuz ayında müzakereler bir kez daha sonuçsuz kalmıştır.

Genel tabloya bakıldığında, 1968'den bu yana kesintilerle de olsa yürütülen Kıbrıs Barış Müzakerelerinin seyrinin dönemden döneme taraf ülkelerdeki iktidarlara bağlı olarak değiştiği görülmektedir. Çözüm taraftarı hükümetlerin iktidarda olduğu dönemlerde müzakerelerde daha çok mesafe alınmaktadır. Ancak çözüm odaklı tarafların yürüttüğü müzakerelerde dahi tarafların birbirine karşı yürüttüğü siyaset, birçok zaman müzakerelerin başarısızlıkla sonuçlanmasına yol açmıştır. Örnek olarak, yukarıda değindiğimiz gibi, Rum kesiminin Enosis'i okullarda anma kararı alması taraflar arasında inşa edilen güvenin sarsılmasına ve müzakerelerin kesilmesine sebep olmuştur.

²⁹⁵ **Cumhuriyet**, “Mevlüt Çavuşoğlu: Bu rüyadan uyanmaları lazım”, 29 Haziran 2017, http://www.cumhuriyet.com.tr/haber/dunya/770623/Mevlut_Cavusoglu_Bu_ruyadan_uyanmaları_lazim.html (Erişim Tarihi: 15.5.2019)

Müzakerelerin seyrini etkileyen en önemli faktörlerden biri de Doğu Akdeniz gazı etrafında yapılan tartışmalar ve icra edilen eylemlerdir. Türkiye ve KKTC, GKRY'nin petrol-doğal gaz arama çalışmaları yapmak uğruna tek başına hareket ederek sahildar ülkelerle MEB sınırlandırma anlaşmaları imzalaması, Kıbrıs adası çevresinde ruhsatlandırma çalışmaları yapması ve bu ruhsatları ihaleye açması sebebiyle birçok defa GKRY ile anlaşmazlık yaşamıştır. Türkiye ve KKTC, GKRY'nin ile Mısır, İsrail ve Lübnan ile imzalağı MEB sınırlandırma anlaşmalarını tanımadığını ilan etmiştir. Bunun yanında Türkiye, Akdeniz'deki kıta sahanlığından doğan bütün haklarını korumak üzere bölgeye savaş gemilerini göndermiş ve bölgede askeri tatbikatlarda bulunmuştur.

Kıbrıs sorunundaki çözümsüzlük ada etrafında yürütülen doğal gaz arama ve çıkarma faaliyetlerini de olumsuz etkilemektedir. Türkiye, adanın deniz alanındaki doğal gaz rezervlerinin kullanılması için öncelikle Kıbrıs sorununun çözülmesi gerektiğini ifade etmektedir. Türkiye, KKTC'nin adanın eşit bir topluluğu olarak adaya ait her türlü doğal kaynakta hakkı olduğunu savunmaktadır. Türk yetkililere göre, Ada çevresindeki hidrokarbon kaynaklarından ancak adil, kapsamlı ve kalıcı bir çözüm sonrasında ve adadaki iki topluluğun da onayıyla istifade edilebilecektir. Türkiye Cumhurbaşkanı Recep Tayyip Erdoğan, Türkiye'nin kıta sahanlığındaki hak ve menfaatlerini korumaya devam edeceğini ve KKTC'ye de bu hususta destek vereceğini birçok defa dile getirmiştir²⁹⁶. Nitekim bu politika doğrultusunda Türkiye, GKRY'nin arama ruhsatı verdiği parsellerin Türkiye'nin kıta sahanlığı ile ve KKTC'nin ruhsatlandığı alan ile çakışması halinde çeşitli argümanlar kullanarak bölgeye savaş gemilerini göndermekte, GKRY adına yapılan hidrokarbon arama faaliyetlerine engel olmaktadır.

Doğu Akdeniz doğal gazının bölgedeki sorunların çözümünde bir katalizör rolü oynayacağına dair bir görüş bulunmaktadır. KKTC lideri Mustafa Akıncı, Doğu Akdeniz doğal gazının Türkiye, İsrail ve GKRY arasında barışı sağlayabileceğini ve özellikle Kıbrıs sorununda barışın tesisine büyük bir katkı yapacağı kanaatindedir²⁹⁷.

²⁹⁶ Bkz. **BBC**, "Kıbrıs'taki doğal gaz gerginliği hakkında bilinmesi gerekenler", 15 Şubat 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43061162> (Erişim Tarihi: 16.5.2019)

²⁹⁷ Bkz. **BBC**, "Kıbrıs'taki doğal gaz gerginliği hakkında bilinmesi gerekenler", 15 Şubat 2018, <https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43061162> (Erişim Tarihi: 16.5.2019)

Temenniler bu yönde olmakla birlikte mevcut durum aksi yönde cereyan etmektedir. Esasen 2013 yılında GKRY'nin ekonomisinde yaşadığı krizden sonra Türkiye ile tekrar müzakere masasına oturmasında bölgedeki doğal gaz rezervlerinin payı olmuştur. Doğal gaz rezervlerinden ilk fırsatta istifade etmeyi amaçlayan GKRY, 2013 yılında iktidar değişikliği sebebiyle duran müzakerelerin devamını onaylamıştır. Ancak bu istisna dışında bölge doğal gazının özellikle Türkiye-KKTC ile GKRY arasındaki ilişkilerde olumlu gelişmelere sebep olduğunu söylemek mümkün değildir.

GKRY'nin Türkiye'nin Kıbrıs sorununda adli ve kalıcı çözüm çağrısını dikkate almadan tek başına hareket etmesi ve Türkiye'yi bölgede yalnızlaştırmak için olabildiğince fazla sayıda uluslararası tarafı Doğu Akdeniz gazı meselesine dahil etmektedir. GKRY, AB üyesi olması dolayısıyla AB'yi arkasına almakta; ayrıca Türkiye'nin AB sürecinin başarı ile tamama ermesinin önüne geçmeye yönelik politikalara başvurmaktadır. Bunun yanında arama ruhsatına ilişkin çalışmalarında özellikle askeri gücü yüksek ve küresel güce sahip ülkelerden gelen firmaları bölgeye davet etmektedir. Bu tutumuyla GKRY, Türkiye'yi ilgili ülkelerle karşıya karşıya getirmeyi amaçlamaktadır.

GKRY'nin Türkiye'yi yalnızlaştırmaya ve diğer ülkelerle karşı karşıya getirmeye yönelik politikası; Türkiye'nin bu politikaya cevaben bölgeye savaş gemilerini yollaması, Kıbrıs sorununun çözümüne ilişkin çabaları da olumsuz etkilemektedir. GKRY'nin hidrokarbon çalışmalarına tek başına devam etmesi ve Türkiye'nin buna karşı bölgeye savaş gemilerini ve son zamanlarda sismik araştırma ve sondaj gemilerini göndermesi taraflar arasında gerilimlere sebep olmakta ve Kıbrıs müzakerelerinin devamına ve bir sonuca varılmasına engel olmaktadır.

SONUÇ

Doğu Akdeniz rezervlerinin keşfinin bölgedeki rezerv sahibi ülkeler için de tüketici ülkeler için de önemli bir gelişme olduğu aşikardır. Rezervlerin keşfi hususan doğal gaz ithalatçısı iken ihracatçı ülke haline gelme potansiyeli taşıyan İsrail ve Kıbrıs için büyük bir kazanımdır. Mısır ise orta vadede tekrar ihracatçı ülke haline geleceğinin sinyallerini vermektedir. Bunun dışında bölgede keşfedilen rezervler, henüz kıyılarında etraflı bir arama çalışması yapmamış diğer bölge ülkelerine de umut vermektedir. Zaman içerisinde yeni bulunan rezervler bölgedeki tüm ülkelerin ekonomileri için umut vaat etmektedir.

Doğu Akdeniz rezervleri, bölgedeki ülkelerin ekonomilerine büyük bir katkı sağlama potansiyeline sahiptir. Yakın tarihinde birçok savaşa sahne olan ve son yıllarda yayılan terör ile mücadele etmek zorunda kalan bölge ülkeleri, rezervlerin sağlayacağı ekonomik faydalar vesilesi ile özelde ülkelerinin genelde bölgenin ve genelde bütün bölgenin kalkınmasını sağlayabilecektir. Bu açıdan rezerv keşifleri bölge açısından hatırı sayılır bir fırsat olarak öne çıkmaktadır.

Doğu Akdeniz doğal gaz rezervlerinden beklenen faydanın elde edilebilmesi ve özellikle de bölge gazının dış pazarlara ihraç edilebilmesi için ekonomik olarak uygulanabilir ve kar getirici projelerin hayata geçirilmesi gerekmektedir. Bu projelerin hayata geçebilmesi için bölgeye büyük enerji şirketlerinin yatırım yapması gerekmektedir. Bölge gazını farklı dış pazarlara taşıyacak farklı projeler bulunmakla beraber bu projelerden en verimli olanın tercih edilmesi bölge gazının potansiyeli için hayati bir değer taşımaktadır. Aksi takdirde bölgeye yapılan yatırım ve verilen emekler, zayi olma tehlikesi ile karşı karşıyadır.

Bölge ülkelerinin rezervlerle gelen fırsatı kullanabilmesi için mücadele etmesi gereken çetin siyasi sorunlar da bulunmaktadır. Özellikle İsrail ve Mısır arasındaki ilişki istikrarlı seyretmemekte ve Mursi döneminde olduğu gibi iktidar değişikliğine bağlı olarak kötüye gitme ihtimalini barındırmaktadır. Bu sorunların aşılması bölge ülkelerinin işbirliği ile çalışmasının yanında ABD ve AB gibi bölge dışı otoritelerin arabuluculuğuna ve rehberliğine bağlıdır. Nitekim söz konusu otoritelerin rezervlerin

keşfinden bu yana taraflar arasındaki müzakerelere müdahil olduğu ve DAGF gibi gelişmelere de öncülük ettiği görülmektedir.

Tarafların arasındaki uyuşmazlıkların yanında bölgenin istikrarını tehdit eden başka olgular da mevcuttur. İsrail-Arap gerilimi, İsrail'in Filistin'e karşı yürüttüğü işgal ve şiddet politikaları, ABD ve Rusya'nın bölgedeki hakimiyet mücadelesi, İran ve İsrail'in birbirine karşı savurduğu tehditler, yaygın terör unsurları bölgenin istikrarını ciddi şekilde tehdit etmektedir. Bu ve benzeri tehditlerin önünün alınmaması halinde Doğu Akdeniz doğal gazı için yapılan planların akamete uğraması ihtimal dahilindedir.

Doğu Akdeniz doğal gazının akıbetinde kilit rol oynayabilecek ülkelerden biri de Türkiye'dir. Türkiye, Akdeniz'de henüz münhasır ekonomik bölgesini ilan etmemiştir; ancak Akdeniz'e kıyısı olması sebebiyle kıta sahanlığından doğan haklarını korumaya yönelik bir politika izlemektedir. Bu politika doğrultusunda Türkiye, GKRY'nin İsrail ve Mısır ile imzaladığı MEB sınırlandırma anlaşmalarını tanımamaktadır. Bunun yanında KKTC de Kıbrıs Türklerinin adanın eşit egemen topluluklarından biri olduğu tezine dayanarak GKRY'nin yaptığı anlaşmaları tanımamaktadır. Bu sebeple taraflar arasında deniz yetki alanlarının sınırlandırmasından doğan bir uyuşmazlık bulunmaktadır. Bu uyuşmazlıklar, özellikle bölgeden Avrupa'ya uzanacak doğal gaz boru hatlarının güzergahının belirlenmesinde dikkate alınan etkenlerdendir. Söz konusu uyuşmazlık sebebiyle Avrupa'ya gaz taşıyacak hattın Türkiye'nin kıta sahanlığından geçmemesine özen gösterilmektedir.

Türkiye'nin Doğu Akdeniz doğal gazına ilişkin tartışmalara dahil olmasının en büyük sebebi Kıbrıs adasındaki Türk varlığıdır. 1955'ten itibaren Kıbrıs Rumları'nın Yunanistan ile birleşmeye yönelik çabaları ve bu amacı gerçekleştirmek için Kıbrıs Türklerine karşı şiddete başvurmaları Türkiye'nin adaya müdahale etmesini gerektirmiştir. 1974'te Türkiye adaya müdahale etmiş ve adadaki Türk varlığını muhafaza altına almıştır. Türkiye'nin müdahalesi, Kıbrıs Türklerine yönelik yapılan baskı ve saldırıları engellemiş ve adadaki şiddet ortamına son vermiştir. Ancak Yunanistan ve Kıbrıs Rumlarının uluslararası platformlarda yürüttüğü propaganda çalışmaları, Türkiye'nin ve Kıbrıs Türklerinin iyi niyetine ve birleşme yönündeki

taleplerine karşın, Kıbrıs sorununun büyümesine sebep olmuştur. 1968 yılından bu yana taraflar birçok defa müzakere masasına oturmuş ancak barış görüşmeleri başarısızlıkla sonuçlanmıştır. Türkiye ve Kıbrıs Türkleri sorunun kalıcı şekilde çözülmesi için müzakerelerde yoğun bir çaba harcamış ancak görüşmelerden bir sonuç alınamamıştır. Uzun yıllar süren çabalara rağmen çözülemeyen sorun iki tarafta da bıkkınlık yaratmış ve sorunun çözeleceğine dair beklentinin zayıflamasına sebep olmuştur.

Esasen Türkiye, bölge gazının potansiyel müşterilerinden biridir. Bunun dışında gazın Türkiye üzerinden Avrupa pazarına ulaştırılması, bölge doğal gazına yönelik yapılan planlar arasında en az maliyetli ve en verimli olanıdır. Ancak bölge gazının Türkiye'ye ve Türkiye üzerinden Avrupa'ya taşınması deniz yetki alanlarına dair uyuşmazlık ve bölgedeki en önemli uyuşmazlıklardan biri olan Kıbrıs sorunu sebebiyle mümkün gözükmemektedir.

Kıbrıs'ın güneyinde keşfedilen büyük doğal gaz rezervleri ve bölgedeki diğer rezervler başlangıçta Kıbrıs sorununun çözümüne katkı sağlayacağı ve hatta KKTC ve GKRY'yi tekrar birleştireceği yönünde bir umut doğurmuştur. Ancak zaman içerisinde GKRY'nin adanın tek temsilcisi olduğu iddiasıyla yürüttüğü faaliyetler, deniz yetki alanlarına dair yeni bir uyuşmazlık doğurmakla birlikte Kıbrıs sorununun çözümü için sarf edilen çabaların boşa çıkmasına sebep olmuştur. Tarafların anlaşması halinde oluşacak denklem bölgede çok katılımlı bir işbirliğini sağlayabilecek iken tarafların uzlaşmaz tutumları hem sorunun çözülmesinin hem de bölge doğal gazının en verimli şekilde değerlendirilmesinin önüne geçmiştir. Mısır, İsrail, Kıbrıs ve hatta Lübnan kıyılarındaki rezervlerden Avrupa'ya Türkiye üzerinden uzanan muhtemel bir boru hattı söz konusu ülkelerin yakınlaşmasına ve böylece bölgede istikrara sebep olabilecekken birçok sebep bu senaryonun gerçekleşmesini güçleştirmiştir. Bu sebeple, kanımızca, Türk ve Rum tarafları Kıbrıs sorununun çözümünde tarihi bir fırsatı kaçırmıştır. Doğu Akdeniz doğal gazı taraflar arasında bir uzlaşmayı sağlayabilecek iken uyuşmazlığın bir parçası haline gelmiştir.

KAYNAKÇA

Kitaplar

Acar, Işıl ve Mutlu Yılmaz. “Doğu Akdeniz Kıta Sahanelığı Sorunları Üzerinden Doğal Gaz Paylaşımı”, **TÜCAUM 30. Yıl Uluslararası Coğrafya Sempozyumu**. Ankara: TÜCAUM. 3-6 Ekim 2018.

Aksu, Fuat. “Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Sorunu ve Türkiye-AB ilişkileri”, Sertaç Hami Başeren (Ed.), **Doğu Akdeniz’de Hukuk ve Siyaset** içinde (159-196), Ankara: Ankara Üniversitesi Siyasal Bilgiler Fakültesi Uluslararası Siyasi ve Ekonomik İlişkiler Araştırma Merkezi, 2013.

Başeren, Sertaç Hami. **Doğu Akdeniz Deniz Yetki Alanları Uyuşmazlığı**. İstanbul: Türk Deniz Araştırmaları Vakfı Yayınları, 2010.

Ceylan, Fadime Ayca “Doğu Akdeniz Enerji Keşiflerinin Bölgeyi Jeopolitik ve Jeostratejik Açıdan Değıştirme Potansiyeli”, (**Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**, İzmir Katip Çelebi Üniversitesi SBE), 2018

Corbeau Anne-Sophie, Anne Braaksma, Farid Hussin, Yayoi Yagoto ve Takuro Yamamoto. **Asian Quest for LNG in Globalising Market**. Paris: International Energy Agency, 2014

Credit Libanais Economic Research Unit. **Oil&Gas Sector: A New Economic Pillar For Lebanon**. Beyrut, 2015.

De Micco, Pasquale. **The prospect of Eastern Mediterranean gas production: An alternative energy supplier for the EU?**. Brüksel: Directorate-General For External Policies Policy Department, 2014.

Gardosh, Michael, Yehezkel Druckman, Binyamin Buchbinder ve Michael Rybakov. **The Levant Basin Offshore Israel: Stratigraphy, Structure, Tectonic Evolution and Implications for Hydrocarbon Exploration**. Kudüs: Geological Survey of Israel, 2008.

Gurel, Ayla, Fiona Mullen ve Harry Tzimitras. “The Cyprus Hydrocarbons Issue: Context, Positions and Future Scenarios”. **PCC Report 1/2013**. PRIO Cyprus

Centre, 2013.

International Energy Agency, **World Energy Outlook 2018 Executive Summary**, 2018

Karaman, M. Lutfullah, “Siyonizm”, **TDV İslâm Ansiklopedisi**, <https://islamansiklopedisi.org.tr/siyonizm> (Erişim Tarihi: 15.2.2019)

Karbuş, Sohbet. “Natural Gas Resources in the Eastern Mediterranean: Challenges and Opportunities”, IEMed (Ed.). **IEMed Mediterranean Yearbook Med.2012** içinde (214-217). Barselona: IEMed, 2012.

Kaya, İslam. **Uluslararası Deniz Hukuku Çerçevesinde Doğu Akdeniz’deki Petrol ve Doğal Gaz Kaynakları**. Ankara: Adalet Yayınevi, 2016.

Kaya, Şenay. “Uluslararası Deniz Hukuku Kapsamında Doğu Akdeniz Sorunları”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Ankara Üniversitesi SBE, 2007.

Kul, Merve, “Ortadoğu’da Nükleer Gerginlik ve İran-İsrail-ABD İlişkileri”, **Yayınlanmamış Yüksek Lisans Tezi**. Gazi Üniversitesi SBE, 2012.

Pamir, Necdet. **Enerjinin İktidarı**. 4. Baskı, İstanbul: HayyKitap, 2017.

Sampson, Anthony. **Günümüzde Petrol Oyunu**. Aziz Üstel (çev.), İstanbul: Altın Kitaplar Yayınevi, 1976.

Satman, Abdurrahman, (Ed.). **Türkiye’de Enerji ve Geleceği**. İstanbul: İTÜ, 2007.

Tagliapietra, Simone. **Energy: a shaping factor for regional stability in the Eastern Mediterranean**. Brüksel: Directorate-General For External Policies Policy Department, 2017.

Yergin, Daniel. **Petrol, Para Güç ve Çatışmanın Epik Öyküsü**. Kamuran Tuncay (çev.), İstanbul: İş Bankası Kültür Yayınları, 2009.

Yıldız, Dursun ve Doğan Yaşar. **Doğu Akdeniz’de Küresel Satranç**. İstanbul: Truva Yayınları, 2012.

Sürekli Yayınlar

- Acar, Necmettin. “Petrolün Stratejik Önemi ve Mezopotamya Petrol Kaynaklarının Paylaşımında Calouste Sarkis Gülbenkyan’ın Rolü(1890-1928)”. **International Journal of Social Science**. Volume 6, Issue 4 (April 2013), ss. 1-32.
- Aydın, Hakkı, “Karasularının Sınırlarının Tespiti ve İç Suların Hukuki Rejimi”. **Cumhuriyet Üniversitesi İlahiyat Fakültesi Dergisi**. Cilt: 7, Sayı: 1 (Haziran 2003), ss. 61-83.
- Balık, İsmet. “Türkiye’nin Deniz Yetki Alanları ve Kıyıdaş Ülkelerle Yetki Alanı Anlaşmazlıkları”, **Kent Akademisi**. C. 11, S. 1, Bahar 2018, ss. 86-98.
- Çankara, Yavuz. “Doğu Akdeniz’in Artan Petropolitik Önemi ve Türkiye’nin Kuzey Kıbrıs Siyaseti”, **Dumlupınar Üniversitesi Sosyal Bilimler Dergisi**. Sayı 47 (2016), ss. 18-35.
- Demir, Nesrin, ve Osman Tekir, “Sharing Energy Resources of Eastern Mediterranean: Regional and Global Dynamics”, **Economic and Environmental Studies**, Vol. 17, No. 4 (December 2017), ss. 651-674.
- Dodson, John, Xiaoqiang Li, Nan Sun, Pia Atahan, Xinying Zhou, Hanbin Liu, Keliang Zhao, Songmei Hui ve Zemeng Yang. “Use of Coal in the Bronze Age in China”, **The Holocene**. Vol. 24, No. 5, (2014), ss. 525-530.
- Doğru, Sami. “Doğu Akdeniz’de Hidrokarbon Kaynakları ve Uluslararası Hukuka Göre Bölgedeki Kıta Sahaneliği ve Münhasır Ekonomik Bölge Alanlarının Sınırlandırılması”, **TBB Dergisi**. 119. Sayı (2015), ss. 503-554.
- Erdal, Leman ve Etem Karakaya. “Enerji Arz Güvenliğini Etkileyen Ekonomik, Siyasi ve Coğrafi Faktörler”, **Uludağ Üniversitesi İktisadi ve İdari Bilimler Fakültesi Dergisi**. Cilt: 31, Sayı: 1 (2012), ss. 107-136.
- Erol, Mehmet Seyfettin ve Sertif Demir. “Amerika’nın Karadeniz Politikasını Yeniden Değerlendirmek”, **Akademik Bakış**. Cilt 6, Sayı 11 (Kış 2012), ss. 17-33.
- Henderson, Simon. “Natural Gas Export Options For Israel and Cyprus”, **Mediterranean Paper Series 2013**. Washington: The German Marshall Fund

of the United States, Eylül 2013.

Koç, Erdem ve Kadir Kaya. “Enerji Kaynakları-Yenilenebilir Enerji Durumu”, **Mühendis ve Makina**. Cilt:56, Sayı: 668 (2015), ss. 36-47.

Örnek, Serdar, ve Baransel Mızrak. "Bir Güvenlik Sorunu Olarak Kıbrıs’In Enerji Kaynakları ve Uluslararası Aktörlerin Politikaları”, **Bilge Strateji**. Cilt:8, Sayı:15 (Güz 2016), ss. 13-32.

Sorkhabi, Rasoul. “Why So Much Oil In The Middle East?”, **Geo Expro**. Vol. 7, No. 1, (February 2010), ss. 21-28.

Yaycı, Cihat. “Doğu Akdeniz’de Deniz Yetki Alanlarının Paylaşılması Sorunu ve Türkiye”, **Bilge Strateji**. Cilt:4, Sayı:6 (Bahar 2012), ss. 1-70.

Yılmaz, Sefer ve Duhan K. Kalkan. “Enerji Güvenliği Kavramı: 1973 Petrol Krizi Işığında Bir Tartışma”, **Uluslararası Kriz ve Siyaset Araştırmaları Dergisi**. 1 (3) (Aralık 2017), ss. 169-199.

Diğer Yayınlar

- 2013/14136816/22273. 12 Mart 2013.
https://www.un.org/Depts/los/LEGISLATIONANDTREATIES/PDFFILES/communications/tur_note_re%20grc_12032013.pdf (Erişim Tarihi: 8.12.2018).
- AA.** “İsrail, Türk Maslahatgüzarı Dışişleri Bakanlığı’na çağırdı”. 16 Mayıs 2018.
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israil-turk-maslahatguzari-disisleri-bakanligina-cagirdi/1148299> (Erişim Tarihi: 4.3.2019).
- Akdeniz’de Kıta Sahanlığı Sınırlandırma Anlaşması hakkında basın açıklaması.* 2 Mayıs 2014.
<https://mfa.gov.ct.tr/tr/akdenizde-kita-sahanligi-sinirlandirmasi-anlasmasi-hakkinda-basin-aciklamasi/> (Erişim: 20.3.2019)
- Akkad, Dania. “Palestinian Gas: The Black Box”, *Middle East Eye*, 27 Nisan 2015.
<https://www.middleeasteye.net/news/palestinian-gas-black-box> (Erişim Tarihi: 10.10.2018)
- Aksoy, Merve. “Doğu Akdeniz Enerji Rekabeti”. **İNSAMER Araştırma Raporları No 23**. İstanbul: İNSAMER, 2017.
- Alieh, Yassmine. “Israele to annex disputed gas-filled maritime area”, *businessnews.com.lb* by *Lebanon Opportunities*, <http://www.businessnews.com.lb/cms/Story/StoryDetails/5964/Israel-to-annex-disputed-gas-filled-maritime-area> (Erişim Tarihi: 12.02.2019)
- Aljazeera.** “Muhallifler Halep’te ilerliyor”. 3 Temmuz 2015.
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/muhallifler-halepte-ilerliyor> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)
- Aljazeera,** “AB’yi rahatsız eden üs planı”, 11 Şubat 2015,
<http://www.aljazeera.com.tr/haber/abyi-rahatsiz-eden-us-plani> (Erişim Tarihi: 30.01.2019)

Anadolu Ajansı. “Suriye iç savaşı 9. yılına girdi.”, 14.03.2019.
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/suriye-ic-savasi-9-yilina-girdi/1417715> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

Antalya Milletvekili Sayın Arif Bulut’un Yazılı Soru Önergesi ve Cevapları(7/22363), (t.y.), <https://www2.tbmm.gov.tr/d24/7/7-22363c.pdf> (2.5.2019)

Aphrodite Gas Field. (t.y.).
<https://www.delekdrilling.co.il/en/project/aphrodite-gas-field> (Erişim Tarihi: 2.4.2019)

Aphrodite Gas Field. (t.y.).
<https://www.offshore-technology.com/projects/aphrodite-gas-field/> (Erişim Tarihi: 2.4.2019)

Atalay, Selim. “Doğu Akdeniz’de Akdeniz Oyunu”, *Star*. 19 Şubat 2018.
<http://www.star.com.tr/yazar/dogu-akdenizde-enerji-oyunu-yazi-1311293/>
(Erişim Tarihi: 10.02.2019)

Baconi, Tareq. “Pipelines and Pipedreams: How the EU can support a regional gas hub in the Eastern Mediterranean”, *European Council On Foreign Relations Policy Brief*. April 2017.
[https://www.ecfr.eu/page/-/ECFR211 - PIPELINES AND PIPEDREAMS.pdf](https://www.ecfr.eu/page/-/ECFR211_-_PIPELINES_AND_PIPEDREAMS.pdf)
(Erişim Tarihi: 12.2.2019)

Badiei, Sara, Vivien Foster, Samuel Kwesi Ewuah Oguva ve Roger Coma Cunill. “Securing Energy for Development in the West Bank and Gaza: Main Report”, **World Bank Report**. Washington D.C., 2017.

Baladi, Enab. Through the gate of Syria, Russia on its way to take over Mediterranean gas. 2019.
<https://english.enabbaladi.net/archives/2019/01/through-the-gate-of-syria-russia-on-its-way-to-take-over-mediterranean-gas/> (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

Barkat, Amiram ve Sonia Gorodeisky. “EU to fund planning of pipeline from Leviathan to Europe”, *Globes*. 29.01.2018.
<https://en.globes.co.il/en/article-eu-to-fund-planning-of-pipeline-from-leviathan-to-europe-1001221467>, (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

Başeren, Sertaç Sami. “Doğu Akdeniz’de Gerilim”, *Türk Deniz Araştırmaları Vakfı*. 17

- Aralık 2014.
<http://tudav.org/calismalar/deniz-alanlari/munhasir-ekonomik-bolge/dogu-akdeniz-serhat-h-baseren/> (Erişim Tarihi: 12.12.2018)
- BBC.** “Grafiklerle: Suriye’de 8. yılına giren savaş”. 15 Mart 2018.
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-43414137> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)
- BBC.** “Kıbrıs açıklarında doğalgaz krizi: Hangi ülke bölgede neyi amaçlıyor?”. 10 Mayıs 2019. <https://www.bbc.com/turkce/haberler-dunya-48225246> (Erişim Tarihi: 9.4.2019)
- BBC.** “Kıbrıs’taki doğal gaz gerginliği hakkında bilinmesi gerekenler”. 15 şubat 2018.
<https://www.bbc.com/turkce/haberler-turkiye-43061162> (Erişim Tarihi: 16.5.2019)
- Bilge, Ömer. “İsrail-Arap enerji barışı”, *Hürriyet*. 24 Ocak 2019.
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/israil-arap-enerji-barisi-41092645> (Erişim Tarihi: 10.2.2019)
- BİLGESAM.** **Doğu Akdeniz’de Enerji Keşifleri ve Türkiye.** İstanbul, 2013.
http://www.bilgesam.org/Images/Dokumanlar/3-2-2014011746dogu_akdeniz.pdf, s. 3. (Erişim Tarihi: 28.04.2019)
- Boxer, Baruch ve Mostafa Salah. “Mediterranean Sea”, **Encyclopædia Britannica**. 2018. <https://www.britannica.com/place/Mediterranean-Sea> (Erişim Tarihi: 17.01.2019)
- BP. BP Statistical Review of World Energy 2018.** Londra, 2018.
- BP. BP Energy Outlook 2019 Edition.** Londra, 2019.
- BP begins production from Egypt’s Atoll gas field seven months ahead of schedule.* 2018.
<https://www.bp.com/en/global/corporate/news-and-insights/press-releases/bp-begins-production-from-egypts-atoll-gas-field-seven-months-ahead-of-schedule.html> (Erişim Tarihi: 10.02.2019)
- BP starts gas production from the second stage of Egypt’s West Nile Delta development.* 2019.

<https://www.bp.com/en/global/corporate/news-and-insights/press-releases/bp-st-arts-gas-production-from-the-second-stage-of-egypts-west-nile-delta-development.html> (Erişim Tarihi: 10.02.2019)

Choussudovsky, Michel. "Israeli Invasion and Gaza's Offshore Gas Fields". *The Palestine Chronicle*, 9 January 2009. <http://www.palestinechronicle.com/israeli-invasion-and-gazas-offshore-gas-fields/> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

Cohen, Hedy. "EU looks to Eastern Mediterranean for gas", *Globes*. 26 Nisan 2016. <https://en.globes.co.il/en/article-eu-looks-to-eastern-mediterranean-for-gas-1001120367> (Erişim Tarihi: 9.4.2019)

CyprusMail. "East Mediterranean Gas Forum bringing Cyprus closer to its goal, Lakkotrypis says", 15.01.2019. <https://cyprus-mail.com/2019/01/15/east-mediterranean-gas-forum-bringing-cyprus-closer-to-its-goal-lakkotrypis-says/> (Erişim Tarihi: 7.2.2019)

Çelikkol, Oğuz. "İsrail-İran ilişkileri ve Orta Doğu", *Hürriyet*. 17 Mayıs 2018. <http://www.hurriyet.com.tr/yazarlar/oguz-celikkol/israil-iran-iliskileri-ve-orta-dogu-40839176> (Erişim Tarihi: 8.8.2018)

Deloitte. Oil&Gas in Cyprus: Where potential lies. 2018. https://www2.deloitte.com/content/dam/Deloitte/cy/Documents/energy-resources/oil-and-gas/CY_EnergyAndResources_OilAndGas_Noexp.pdf , (Erişim Tarihi: 2.4.2019)

Doğu Akdeniz'de krize neden olan doğal gaz gemisi bölgeyi terk etti. 23.02.2018. <https://businessht.bloomberght.com/ekonomi/haber/1850853-dogu-akdeniz-de-krize-neden-olan-dogalgaz-gemisi-bolgeyi-terk-ediyor> (Erişim Tarihi: 8.8.2018)

Doğal Gaz Boru Hatları ve Projeleri, (t.y.), <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Dogal-Gaz-Boru-Hatlari-ve-Projeleri> (Erişim Tarihi: 5.4.2019)

Dural, Haluk. "Doğu Akdeniz enerji kaynakları". 2.5.2015. <https://docplayer.biz.tr/8686275-Dogu-akdeniz-enerji-kaynaklari.html>,

Dündar, Veysi. "3. Dünya Savaşı Suriye'de Başlamıştır", *Ocak Medya*. 11 Şubat 2018. http://www.ocakmedya.com/ocak_yazar/2018/02/11/3-dunya-savasi-suriyede-b

aslamistir/ (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

Dünden Bugüne Tüm Suriye Zirveleri (Kronolojik). 4 Nisan 2018.
<https://www.stratejikortak.com/2018/04/suriye-zirve-astana-cenevre-soci.html>
(Erişim Tarihi: 4.4.2019)

Ece Göksedef, “KKTC barış görüşmelerinden umutlu”, *Aljazeera*, 31 Ocak 2014,
<http://www.aljazeera.com.tr/al-jazeera-ozel/kkctc-baris-gorusmelerinden-umutlu>
(Erişim Tarihi: 15.5.2019)

The Economist, “A glimmer of hope”, 15 Şubat 2014,
<https://www.economist.com/europe/2014/02/15/a-glimmer-of-hope> (Erişim
Tarihi: 15.3.2019)

EGAS, EGPC 2018 Bid Rounds results announced with 12 blocks awarded. 2019.
<https://energyegypt.net/egas-egpc-2018-bid-rounds-results-announced-with-12-blocks-awarded/> (Erişim Tarihi: 14.02.2019)

Egypt, Greece, Cyprus pledge to boost energy cooperation. 8.11.2014.
<https://www.reuters.com/article/egypt-energy-cyprus-greece/egypt-greece-cyprus-pledge-to-boost-energy-cooperation-idUSL6N0SY0FW20141108>, (Erişim
Tarihi: 17.01.2019)

Egypt's Suez canal reports record high \$5.585 billion annual revenue. 2018.
<https://uk.reuters.com/article/uk-egypt-economy-suezcanal/egypts-suez-canal-reports-record-high-5-585-billion-annual-revenue-idUKKBN1JD0AF> (Erişim
Tarihi: 10.04.2019)

Ellinas, Charles. “Block 10 gas find is a game-changer”, *CyprusMail*. 3.3.2019.
<https://cyprus-mail.com/2019/03/03/block-10-gas-find-is-a-game-changer/>
(Erişim Tarihi: 2.4.2019)

Emam, Amr. “Eastern Mediterranean Gas Forum a powerful new global player”, *The Arab Weekly*. 20 Ocak 2019.
<https://the arabweekly.com/eastern-mediterranean-gas-forum-powerful-new-global-player> (Erişim Tarihi: 14.02.2019)

En Nahas, Abir. “İdlib...III. Dünya savaşının başlama noktası”, *Gerçek Hayat*. 17 Eylül 2018.
<http://www.gercek hayat.com.tr/yazarlar/idlib-iii-dunya-savasinin-baslam-a-noktasi/> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

Energy Timelines Natural Gas. 2010.
https://www.eia.gov/kids/energy.php?page=tl_naturalgas (Erişim Tarihi: 13.4.2019)

Eni begins producing from Zohr, the largest ever discovery of gas in the Mediterranean Sea. 2017.
https://www.eni.com/en_IT/media/2017/12/eni-begins-producing-from-zohr-the-largest-ever-discovery-of-gas-in-the-mediterranean-sea# (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

Eni announces a gas discovery Offshore Cyprus. 8.2.2018.
https://www.eni.com/en_IT/media/2018/02/eni-announces-a-gas-discovery-off-shore-cyprus (Erişim Tarihi: 2.4.2019)

Ergün, Mustafa. "Dünyanın Gelişen Hidrokarbon Bölgeleri: Doğu Akdeniz ve Karadeniz Alanları", **TMMOB 2. İzmir Kent Sempozyumu**. İzmir, 28-30 Kasım 2013.

EU imports of energy products - recent developments. Ekim 2018.
https://ec.europa.eu/eurostat/statistics-explained/index.php/EU_imports_of_energy_products_-_recent_developments#Main_suppliers_of_natural_gas_and_petroleum_oils_to_the_EU (Erişim Tarihi: 9.4.2019)

Fattouh, Bassam. "Lebanon's gas export options: Timing is key", The Lebanese Center for Policy Studies: Featured Analysis. Mart 2015.
<https://www.lcps-lebanon.org/featuredArticle.php?id=34> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

Gaza Marine Gas Field. (t.y.).
<https://www.offshore-technology.com/projects/gaza-marine-gas-field/> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

Gaza Power Plant. (t.y.). <https://gisha.org/gazzamap/395> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

Granted Licences. (t.y.).
http://www.mcit.gov.cy/mcit/hydrocarbon.nsf/page16_en/page16_en?OpenDocument (Erişim Tarihi: 2.4.2019)

Gözler, Muhittin Ziya. "Doğu Akdeniz'de Paylaşılamayan Kaynaklar", *21. Yüzyıl Türkiye Enstitüsü*. 8 Aralık 2018.

<https://21yyte.org/tr/merkezler/islevsel-arastirma-merkezleri/enerji-ve-enerji-guvenligi-arastirmalari-merkezi/dogu-akdenizde-paylasilamayan-kaynaklar>
(Erişim Tarihi: 30.01.2019)

Güneş, “Sismik araştırma gemisi ‘Barbaros Hayreddin Paşa’ gaz aramak için Kıbrıs’ın güneyine indi”, 2 Şubat 2019, <http://www.gunes.com/gundem/sismik-arastirma-gemisi-%E2%80%9Cbarbaros-hayreddin-pasa%E2%80%9D-gaz-aramak-icin-kibris-in-guneyine-indi-951142> (Erişim Tarihi: 9.4.2019)

Haaretz. “Israeli Gas Exports to Egypt Could Flow Through pan-Arab Pipeline”. 20 Kasım 2018. <https://www.haaretz.com/israel-news/business/gas-exports-to-egypt-will-initially-flow-through-pan-arab-pipeline-1.6662711> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

Haaretz. “Israel Quietly Begins Exporting Natural Gas to Jordan Amid Political Sensitivities”. 2 Mart 2017. <https://www.haaretz.com/israel-news/business/israel-quietly-begins-exporting-gas-to-jordan-1.5443894> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

Habib, Osama. “Announcement for oil bids before 2013: Bassil”, *The Daily Star*. 9 Kasım 2012. <http://www.dailystar.com.lb/Business/Lebanon/2012/Nov-09/194407-announcement-for-oil-bids-before-2013-bassil.ashx#ixzz2CaQBxTPB> (Erişim Tarihi: 15.02.2019)

Hadjibostis, Menelaos. “Cyprus, Israel, Greece pledge deeper military ties”, *AP News*, 22 Haziran 2018. <https://www.apnews.com/ce1e36d3b78847d0b8e4451b033aec68> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

Hadjidemetriou, Takis. “15 Temmuz 1974 Darbesi: Kırk Yıl Sonra”. Şevki Kırıl (Çev.), *Yeni Düzen*. 14 Temmuz 2014, <http://www.yeniduzen.com/15-temmuz-1974-darbesi-kirk-yil-sonra-81595.htm>; (Erişim Tarihi: 11.2.2019)

Henderson, Simon. “Natural Gas in the Palestinian Authority: The Potential of the Gaza Marine Offshore Field”, *The German Marshall Fund of the United States Policy Brief*. March 2014. <http://www.washingtoninstitute.org/policy-analysis/view/natural-gas-in-the-palestinian-authority-the-potential-of-the-gaza-marine-o> (Erişim Tarihi: 11.2.2019)

10.04.2019)

Hoare, Matthew. "Assessing the future potential of Gaza Marine field", *Egypt Oil&Gas Newspaper*. 5 Nisan 2018.
<https://egyptoil-gas.com/features/assessing-the-future-potential-of-gaza-marine-field/> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

Hürriyet. "Son Dakika: 'İsrail Suriye'yi vurdu: 9 ölü". 16 Temmuz 2018.
<http://www.hurriyet.com.tr/dunya/son-dakika-israil-suriyeyi-vurdu-9-olu-40898140> (Erişim Tarihi: 8.8.2018)

IndraStra Global. The fourth option: Israel-Turkey gas pipeline. 2015.
<https://www.ssoar.info/ssoar/handle/document/48637> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

International Energy Agency. Country Analysis Brief: Egypt, 2018.
<https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=EGY> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

International Energy Agency. Lebanon: Balances for 2016.
<https://www.iea.org/statistics/?country=LEBANON&year=2016&category=Renewables&indicator=RenewGenBySource&mode=table&dataTable=BALANCE> (Erişim Tarihi: 14.02.2019)

Israel, Egypt Gas Partners Buy Control of Key Export Pipeline. 27.9.2018.
<https://www.bloomberg.com/news/articles/2018-09-27/delek-noble-and-egypt-sign-518-million-emg-gas-pipeline-deal> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

Jordan Times. "Israeli gas to Jordan expected in 2020 - official". 5.7.2018.
<http://jordantimes.com/news/local/israeli-gas-jordan-expected-2020-%E2%80%9494-official> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

Jordan Times. "MPs demand scrapping Israeli gas deal 'at any cost'". 27.3.2019.
<http://www.jordantimes.com/news/local/mps-demand-scrapping-israeli-gas-deal-%E2%80%99any-cost%E2%80%99> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

Karan, Ceyda. "Türkiye'nin Münhasır Ekonomik Bölge ilanıyla birlikte Akdeniz'de dostlara ihtiyacı var", *sputniknews*. 7.3.2018.
https://tr.sputniknews.com/ceyda_karan_eksen/201803071032579676-turkiye-munhasir-ekonomik-bolge-nejdet-pamir/ (Erişim Tarihi: 8.12.2018)

Karbuş, Sohbet. “Doğu Akdeniz Gaz Forumu”, *Petrotürk*. 28.01.2019. <http://petroturk.com/makale/dogu-akdeniz-gaz-forumu> (Erişim Tarihi: 7.2.2019)

Katona, Viktor. “Russia Is Taking Over Syria’s Oil And Gas”, *Oilprice.com*. 14 şubat 2018. <https://oilprice.com/Energy/Energy-General/Russia-Is-Taking-Over-Syrias-Oil-And-Gas.html> (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

Kazdal, Melih. “Hizbullah’ın Suriye Savaşı”, *İNSAMER*. 30 Kasım 2018. https://insamer.com/tr/hizbullahin-suriye-savasi_1824.html (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

Key Stats for Egypt, 1990-2016. 2018. <https://www.iea.org/countries/Egypt/> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

Kıbrıs Meselesinin Tarihçesi, BM Müzakerelerinin Başlangıcı. (t.y.). http://www.mfa.gov.tr/kibris-meselesinin-tarihcesi_-bm-muzakerelerinin-baslangici.tr.mfa (Erişim Tarihi: 11.2.2019)

Küçükaya, Elif. “Yenilenemez Enerji Kaynakları Nedir?”, *Enerji Portalı*. 6 Kasım 2018. <https://www.enerjiportali.com/enerji-nedir-enerji-kaynaklari-nelerdir/> (Erişim Tarihi: 13.04.2019)

Lebanese Petroleum Administration (LPA). First Offshore Licensing Round Results. <https://www.lpa.gov.lb/first%20licensing%20round%20results.php> (Erişim Tarihi: 15.02.2019)

Lebanon Petroleum Administration. Lebanon’s Oil and Gas Sector. 2015. <https://www.lpa.gov.lb/pdf/Lebanon's%20oil%20and%20gas%20sector.pdf>, s. 10 (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

Lebanese Petroleum Administration (LPA). Second Licensing Round. <https://www.lpa.gov.lb/secondlicensinground.php> (Erişim Tarihi: 15.02.2019)

Lebanese Petroleum Administration (LPA). The Exploration and Production Agreement (EPA). <https://www.lpa.gov.lb/epa.php> (Erişim Tarihi: 15.02.2019)

Lebanese Petroleum Administration (LPA). Timeline of Events.

<https://www.lpa.gov.lb/timeline.php> (Erişim Tarihi: 15.02.2019)

Lebanese Petroleum Administration (LPA). Road Map.
<https://www.lpa.gov.lb/road%20map.php> (Erişim Tarihi: 15.02.2019)

Lebanese Petroleum Administration (LPA). First Offshore Licensing Round Results.
<https://www.lpa.gov.lb/pdf/LPA%20presentation%20to%20the%20Media.pdf>
(Erişim Tarihi: 15.02.2019)

Leviathan: a regional energy anchor. (t.y.).
<https://www.delekdrilling.co.il/en/natural-gas/gas-fields/leviathan> (Erişim Tarihi: 11.04.2019)

Lhatoo, Yonden. “A third world war may be coming and it’s starting from Syria”. *South China Morning Post*. 14 Nisan 2018.
<https://www.scmp.com/comment/insight-opinion/article/2141717/third-world-war-may-be-coming-and-its-starting-syria> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

Magdy, Mirette. “Talks Underway to Build New Gas Pipeline to Egypt, Israel Says”, *Bloomberg*. 15.1.2019.
<https://www.bloomberg.com/news/articles/2019-01-15/talks-underway-to-build-new-gas-pipeline-to-egypt-israel-says>; (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

Mankoff, Jeffrey. “Eastern Mediterranean Energy”, **U.S. House of Representatives Committee on Foreign Affairs, Subcommittee on Europe, Eurasia, and Emerging Threats, 25 July 2013**. Washington: CSIS (Center For Strategic & International Studies). Temmuz 2013.

Meier, Daniel. Lebanon’s Maritime Boundaries: Between Economic Opportunities and Military Confrontation, *Center For Lebanese Studies: Papers on Lebanon*. 2013. <https://lebanesestudies.com/wp-content/uploads/2013/10/maritime.pdf>
(Erişim Tarihi: 11.2.2019)

Mironova, Irina. “Russia could be the biggest casualty of falling oil prices”. *Russia Direct*. 21 Ağustos 2015.
<https://russia-direct.org/opinion/russia-could-be-biggest-casualty-falling-oil-prices> (Erişim Tarihi: 9.4.2019)

Mitchell, Gabriel. “EastMed gas pipeline must overcome major barriers”, *Globes*. 27 Kasım 2018.
<https://en.globes.co.il/en/article-eastmed-gas-pipeline-must-overcome-major-b>

arriers-1001262309 (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

Nakhle, Carole. “Politics, Economics Still Stifle Eastern Mediranean Gas”, *crystallenergy*. 10 Mart 2016. <https://www.crystallenergy.com/politics-economics-still-stifle-eastern-mediterranean-gas/> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

Natural gas discovery offshore Cyprus Block 10. 1.3.2019. <https://energynorthern.com/2019/03/01/natural-gas-discovery-offshore-cyprus-block-10/> (Erişim Tarihi: 2.4.2019)

Nasralla, Shadia. “Energean ready to take Gaza Marine gas field stake if Israel, Palestinians agree”, *Reuters*. 6 Temmuz 2018. <https://www.reuters.com/article/us-gaza-gas-energean-israel/energean-ready-to-take-gaza-marine-gas-field-stake-if-israel-palestinians-agree-idUSKBN1JW1D8> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

No: 265, 4 Ekim 2018, GKRY’nin 7 Numaralı Söзде Ruhsat Sahası için Uluslararası Şirketlere Davette Bulunma Kararı Hk.. 4 Ekim 2018. http://www.mfa.gov.tr/no_-265_-gkry-nin-sozde-ruhsat-sahasi-icin-uluslararası-sirketlere-daveti-hk.tr.mfa (Erişim Tarihi: 11.2.2019)

No: 288, 21 Aralık 2010, İsrail ile GKRY Arasında İmzalanan MEB Anlaşması Hk.. http://www.mfa.gov.tr/no_-288_-21aralik-2010_-israil-ile-gkry-arasında-imzalan-meb-anlasmasi-hk_.tr.mfa (Erişim Tarihi: 6.12.2018)

Noble, Delek, EMG strike \$518 million gas pipeline deal. 29.9.2018. <https://energyegypt.net/noble-delek-emg-strike-518-million-gas-pipeline-deal/> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

Oil and Gas Section Ownership in Petroleum Rights. 2017. https://www.gov.il/BlobFolder/guide/oil_gas_license/he/PRMain%2011.12.17.pdf (Erişim Tarihi: 11.04.2019)

Özkan, Akdoğan, “Suriye Savaşı’nda petrol muharebeleri”, *T24*, 25 Eylül 2017, <https://t24.com.tr/yazarlar/akdogan-ozkan/suriye-savasinda-petrol-muharebeleri,18139> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

Palestine Power Generation Company withdraws from Israel gas deal. 7.3.2015. <https://www.bdsmovement.net/news/palestine-power-generation-company-wit>

hdraws-israel-gas-deal (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

Pamir, Necdet. “Doğu Akdeniz, Kıbrıs ve Doğal Gaz”, *Bütün Dünya*. Mart 2017.
<http://www.butundunya.com/pdfs/2017/03/051-057.pdf> (17.01.2019)

What are secondary energy sources?. 2018.
https://www.eia.gov/energyexplained/index.php?page=secondary_home
(Erişim Tarihi: 13.04.2019)

Paraskova, Tsvetana. “Syria Aims To Begin Offshore Gas Exloration In 2019”,
Oilprice.com. 14 Aralık 2017.
<https://oilprice.com/Latest-Energy-News/World-News/Syria-Aims-To-Begin-Offshore-Gas-Exploration-In-2019.html> (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

Petrol. (t.y.). <https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Petrol> (Erişim Tarihi: 13.04.2019)

Petrol, Doğal Gaz ve Jeotermal Enerji Hakkında Merak Edilenler. (t.y.).
https://web.itu.edu.tr/~yamanlar/faq_t/#2 (Erişim Tarihi: 13.04.2019)

Plot 10 natural gas find has estimated value of \$30b to \$40b. 1.3.2019.
<https://in-cyprus.com/plot-10-natural-gas-find-has-estimated-value-of-30b-to-40b/> (Erişim Tarihi: 2.4.2019)

Rabinovitch, Ari. "UPDATE 1-Israeli group finds signs of large east Mediterranean gas field",
Reuters. 17 Ocak 2016.
<https://www.reuters.com/article/israel-natgas-idUSL8N15107K> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

Ratcliffe, Verity. “Israel-Gaza gs pipeline inches closer”, *Interfax*. 19 Şubat 2018.
<http://interfaxenergy.com/article/29645/gaza-inches-closer-to-receiving-israeli-gas-supplies> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

Schenk, Christopher J., Mark A. Kirschbaum, Ronald R. Charpentier, Timothy R. Klett, Michael E. Brownfield, Janet K. Pitman, Troy A. Cook ve Marilyn E. Tennyson. **Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Levant Basin Province, Eastern Mediterranean**. US Geological Survey, 2010.

Schenk, Christopher J., Mark A. Kirschbaum, Ronald R. Charpentier, Timothy R. Klett, Michael E. Brownfield, Janet K. Pitman, Troy A. Cook ve Marilyn E. Tennyson. **Assessment of Undiscovered Oil and Gas Resources of the Nile Delta Basin Province, Eastern Mediterranean.** US Geological Survey, 2010.

REN21. **Renewables 2018 Global Status Report”, Renewable Energy Policy Network for the 21st Century.** 2018.
http://www.ren21.net/wp-content/uploads/2018/06/17-8652_GSR2018_FullReport_web_final_.pdf, (Erişim tarihi: 08.01.2019)

Smith, Helena. “Huge gas discovery off Cyprus could boost EU energy securtiy”, *The Guardian*. 28.2.2019.
<https://www.theguardian.com/world/2019/feb/28/huge-gas-discovery-off-cyprus-s-could-boost-eu-energy-security> (Erişim Tarihi: 2.4.2019)

Sputnik. “Doğu Akdeniz Gaz Forumu” 7 lkenin katılımıyla kuruluyor”. 15.01.2019.
<https://sptnkne.ws/k3Bk> (Erişim Tarihi: 7.2.2019)

Sözcü. “İsrail Suriye’yi vurdu, İran’dan cevap gecikmedi”. 21 Ocak 2019.
<https://www.sozcu.com.tr/2019/dunya/israil-suriyeyi-vurdu-irandan-cevap-gecikmedi-3204002/> (Erişim Tarihi: 7.5.2019)

Statfor. “The Eastern Mediterranean’s New Great Game Over Natural Gas”. 22 Şubat 2018.
<https://worldview.stratfor.com/article/eastern-mediterraneans-new-great-game-over-natural-gas> (Erişim Tarihi: 3.4.2019)

Sukkarieh, Mona. “Troubled Waters: The Lebanese-Israeli maritime border dispute”, *Executive*. Mart 2018.
<http://www.executive-magazine.com/economics-policy/troubled-waters-2> (Erişim Tarihi: 12.2.2019)

Swiss Association for Euro-Arab-Muslim Dialogue (ASDEAM). The Legal Framework of Lebanon’s Maritime Boundaries: The Exclusive Economic Zone and Offshore Hydrocarbon Resources. Kasım 2012.
<http://lebcsr.org/wp-content/uploads/2017/12/LegalFramework.pdf>, s. 4 (Erişim Tarihi: 10.1.2019)

Syria International Offshore Bid Round 2011 launched for three offshore blocks. 2011.
<https://www.energy-pedia.com/news/syria/syria-international-offshore-bid-rou>

nd-2011-launched-for-three-offshore-blocks (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

Syria to start offshore energy exploration in early 2019 -oil minister. 2017.
<https://af.reuters.com/article/commoditiesNews/idAFL8N1OD4SB> (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

Palestine Investment Fund (PIF). Annual Report 2016. 2016.
<https://www.ifswf.org/sites/default/files/annual-reports/Palestine%20PIF%202016.pdf> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

Tamar-building energy independence. (t.y.).
<https://www.delekdrilling.co.il/en/natural-gas/gas-fields/tamar> (Erişim Tarihi: 11.04.2019)

Taner, Ahmet Cangüzel. “Doğu Akdeniz Zengin Hidrokarbon Kaynakları Anlaşmazlık Bölgeleri Olan Doğal Gaz Rezervleri ve Petrol Yatakları Sahaları”, *FMO Faydalı Bilgiler*. 2014.
<https://www.fmo.org.tr/wp-content/uploads/2011/07/Do%C4%9Fu-Akdeniz-Zengin-Hidrokarbon-Kaynaklar%C4%B1-Anla%C5%9Fmazl%C4%B1k-B%C3%B6lgeleri-Olan-Do%C4%9Falgaz-Rezervleri-ve-Petrol-Yataklar%C4%B1-Sahalar%C4%B1.pdf> (Erişim Tarihi: 10.2.2019)

The Economist Intelligence Unit. Israel. 25.2.2014.
<http://country.eiu.com/article.aspx?articleid=831570067> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

The Hashemite Kingdom of Jordan National Electric Power Company. **Annual Report 2017.** 2017. http://www.nepco.com.jo/store/docs/web/2017_en.pdf (Erişim Tarihi: 12.3.2019)

The Moscow Times. “Gazprom in Talks to Buy LNG for Asia From Israel's Tamar”. 26 Şubat 2013.
<https://www.themoscowtimes.com/2013/02/26/gazprom-in-talks-to-buy-lng-for-asia-from-israels-tamar-a21889> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

The Natural Gas Industry. 2018.
https://www.gov.il/en/departments/guides/natural_gas_basics?chapterIndex=6 (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

The Times of Israel. “Israel consortium signs ‘historic’ 15-year, \$10b gas deal with Jordan”. 26 Eylül 2016.

<https://www.timesofisrael.com/israel-consortium-signs-15-year-10b-gas-deal-with-jordan/> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

Tiryakioğlu, Muhsin Barış. “İsrail’in enerjisinde kilit ÷lke Ürd÷n”, *Anadolu Ajansı*. 17 Mayıs 2018.
<https://www.aa.com.tr/tr/dunya/israilin-enerjisinde-kilit-ulke-urdun/1148669>
(Erişim Tarihi: 12.3.2019)

Tiryakioğlu, Muhsin Barış. “Jordan to receive more gas from Israel”, *Anadolu Ajansı*. 20 Kasım 2018.
<https://www.aa.com.tr/en/energy/general/jordan-to-receive-more-gas-from-israel/22361> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

Tpao’nun Akdeniz’de Petrol Araması İçin Ruhsat Verildi. 9 Ağustos 2007.
<https://www.haberler.com/tpao-nun-akdeniz-de-petrol-aramasi-icin-ruhsat-haberi/> (Erişim Tarihi: 8.12.2018)

Tsafos, Nikos. “A U.S. Gas War With Russia?”, *Foreign Affairs*. 15 Mayıs 2016.
<https://www.foreignaffairs.com/articles/united-states/2016-05-15/us-gas-war-russia> (Erişim Tarihi: 9.4.2019)

Tsafos, Nikos. “Can the East Med Pipeline Work?”, *Center for Strategic & International Studies*. 22.1.2019.
<https://www.csis.org/analysis/can-east-med-pipeline-work> (Erişim Tarihi: 10.2.2019)

Tuncel, Metin. “Akdeniz”. **TDV İslâm Ansiklopedisi**.
<https://islamansiklopedisi.org.tr/akdeniz#1-cografya> (Erişim Tarihi: 30.01.2019)

Türkiye-İsrail Siyasi İlişkileri. (t.y.).
<http://www.mfa.gov.tr/turkiye-israil-siyasi-iliskileri.tr.mfa> (Erişim Tarihi: 4.3.2019)

Upstream major projects. 2019.
<https://www.bp.com/en/global/corporate/investors/upstream-major-projects.html#/> (Erişim Tarihi: 10.02.2019)

US Energy Information Administration, Eastern Mediterranean Region. 2013.
https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/regions_of_interest/E

astern_Mediterranean/eastern-mediterranean.pdf (Erişim Tarihi: 11.04.2019)

US Energy Information Administration (EIA). ISRAEL. 2016.
<https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=ISR> (Erişim Tarihi: 12.04.2019)

US Energy Information Administration (EIA). Country Analysis Brief: Egypt. 2018.
<https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=EGY> (Erişim Tarihi: 10.04.2019)

US Energy Information Administration (EIA). Country Analysis Brief: Syria. 2011.
https://www.eia.gov/beta/international/analysis_includes/countries_long/Syria/archive/pdf/syria_2011.pdf (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

US Energy Information Administration (EIA). JORDAN. 2014.
<https://www.eia.gov/beta/international/country.php?iso=JOR> (Erişim Tarihi: 12.3.2019)

US Energy Information Administration (EIA). SYRIA. 2015.
<https://www.eia.gov/beta/international/analysis.php?iso=SYR> (Erişim Tarihi: 28.04.2019)

Ülkemizde ve Dünyada Nükleer Santraller, (t.y.),
<https://www.enerji.gov.tr/tr-TR/Sayfalar/Nukleer-Enerji> (Erişim Tarihi: 5.4.2019)

Üzüm, Mehmet. “Sıcak çatışmanın eşiğinde ilişki: İran ve İsrail ilişkisi”, *Yeni Şafak*. 26 Mart 2018.
<https://www.yenisafak.com/hayat/sicak-catismanin-esiginde-iliski-iran-ve-israel-iliskisi-3180573> (Erişim Tarihi: 8.8.2018)

Yam Tethys- the transition to natural gas. (t.y.).
<https://www.delekdrilling.co.il/en/natural-gas/gas-fields/yam-tethys> (Erişim Tarihi: 11.04.2019)

Yazıcıoğlu, Yıldız. “Pamir: ‘Rusya Akkuyu’yla Doğu Akdeniz’de Güçleniyor””, *Amerikanın Sesi*. 6 Nisan 2018.
<https://www.amerikaninsesi.com/a/pamir-rusya-akkuyu-ngs-ile-dogu-akdeniz-de-gucleniyor/4334553.html> (Erişim Tarihi: 20.12.2018)

Yeni Şafak. “21’nci yüzyılda bir zafer: Fırat Kalkanı”. 24 Ağustos 2017.
<https://www.yenisafak.com/dunya/21nci-yuzyilda-bir-zafer-firat-kalkani-2784901> (Erişim Tarihi: 4.4.2019)

